BIBLIOTHECA INDICA:

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

New Series, Nos. 215 and 252.

गोपय-बाह्मणं।

THE GOPATHA BRA'HMANA

OF THE ATHARVA VEDA.

IN THE ORIGINAL SANSKRIT.

EDITED BY

RA'JENDRALA'LA MITRA.

AND

HARACHANDRA VIDYA'BHUSHANA.

CALCUTTA.

PRINTED AT THE GANES'A PRESS.

1872.

CARPENTIER

LIST OF PROPER NAMES

N. B.—1	No referenc	es have been	attached t	o such n	ames as	Indra
&c. which o						
Aditi,	•••	•••	•••			33
Agni,	•••	• •	•••		••	
Agastya,	•••	•••	***			38
Aitașa,	•••	••	••	•••		177
Angirasa,	•••	• •	•••	• •	••	142
A'ngirasa,		•••	• •	• •	•••	
Anarvána,	***	• • •		•••		84
Anga,	• •	• •	•••	•••	•••	30
Atharvan,	•••	•••	• •	••	•••	3
A'ruṇi,	•••	•••	• •	•••	•••	71
Babhruka,	•••	• •	•••	•••	••	28
Bálakhilla,	•••	•••	• •	•••	171,	182
Bharadvája,	•••	••	• •	•••	2	8 54
Bhrigu,	• •	•••	•••	• •	•••	
Brahma,	• •	••	••	••	•••	
Budila,	• •	•••	•••	•••	• •	171
Chandramá,	•••	•••	• •	***		60
Chilvați,	•••	•••	• •	••		28
Dadhyá ngira	sa,	•••		•••	••	84
Dantavala,		•••	•••	•••	•••	26
Dhaumra,		•••	•••	•••	•	ib.
Divyatri,		•••	• •	• •	•••	28
Gautama,		•••	•••		28, 45	, 49
Gláva,	• •	•••	•••	•••	•••	16
Gosla,	•••	••	••	•••	• • •	171
Gungugu,	••	•••	••	•••		28
Indra,	• •		••	• •	•••	
Jamadagni,		•••	•••	• •	• •	2 8

818681

Janamejaya,		•••	• •	• • •	25
Kabandha,	• •	•••	• •	• •	ib.
Kábandhi,		• •		•••	30
Kásí,	• •	•••	•••	•••	ib.
Kasyapa,	•••	• •	•••	•••	28
Kausalyá,	• •	•••	•••	•••	ib.
Kausámbeya,	***	•••	• •	•••	71
Krinvána,	•••	•••	• •	•••	28
Kuru,	• •	•••	•••	45	30
Kusuravindu,	• •	••	•••	•••	71
Magadha,	•••	• •	•••	•••	30
Maitreya,	• •	•••	• •	•••	
Mándhátá,		•••			ib.
Matsya,		•••	•••		ib.
Maudgalya,	•••		•••		16
Mitra,		•••	••		
Nāráyaṇa,	•••	•••	•••		80
Panchála,		•••		45	30
Parikshit,		•••	•••	25	,176
Prajápati,		•••	•••		-
Práchínayogya,		•••	•••		49
Priyamedhá,		•••	•••	•••	51
Predi	•••	• •	•••	•••	71
Sálvya,	•••	•••	•••	•••	30
Sañyu,	•••	•••	•••	•••	35
Sañhanu,		•••	•••	•••	28
Sarpadañshtrá,	•••	•••	• •	•••	ib.
Satyahavya,					$\mathbf{m}$
Saunaka,	• • •	•••	•••	•••	45
Savasa,	• • •	••	•••	•••	30
Súlva,		• •	•••	• •	30
Svaidáyana, Saunaka,	• •	•••			45
Svá,			•••	• •	28
Svayambhu,	•••	••	•••		28
Tarakshu,	•••		<i>i</i> .	• • •	ib.
Uddálaka A'runí,	•••			• • •	71 45

Udichya,	•••	•••		30
Ulavrikárkshu,	•••	•••	•••	28
Ușinara,	•••		•••	30
Vámadeva,	•••	• •	•••	137
Varáha,	•••	•••	•••	28
Varuņa,	•••	•••	• •	•••
Vașishțha,	•••	•••	• •	28, 111 113
Vichárí,	•••	• •	•••	35
Vishnu,	•••	•••	•••	144
Visvámitra,	•••	•••	•••	150
Visvedeváh,	•••	•••		•••
Vrihaspati,		••	•••	144,115
Vrishákapi,	•••	• •	•••	171,183
Yauvanásva.	•••	•••	•••	30

OF THE

GOPATHA BRA'HMANA.

FIRST BOOK.

CHAPTER I.

Kandiká.				Page
1.—Brahma, wishing to create his	second, per	spires	•••	1
2.—Waters flow from his person,		•••	•••	ib.
3.—His seed drops into the water	s, and the o	cean and Bhi	rigu	
are produced therefrom,	•••	i		2
4.—Origin of Atharvan,	•••	•••	٠.	3
5.—Do. of the ten Atharvana sa	ges, of the	ten A'tharv	aņa	
sages, and of the Atharva Ve	eda,	•••	•••	ib.
6.—Creation of the three regions	and of the t	hree Vedas,		4
7.—Do. of Varuna and Mrityu,	•••	•••		5
8.—Do. of A'ngirasa sages,	• •	••		ib.
9.—Place of the A'ngirasa hymns,		•••	٠.	6
10.—Creation of the five minor Ve	edas,			ib.
11.—Do. of the syllable sam,	•••	• •		7
12.—Do. of the moon, stars and or	ther objects,	• •		ib.
13.—Brahmá performs a sacrifice,				8
14.—Expiation for flaws in the per-	formance of	a sacrifice,		ib.
15.—Advantage thereof,	••	••		9
16Brahma creates Brahmá, and	Brahmá cres	ites Om,		ib.
		•		

13

Kaṇḍiká.				I	Page
17.—Creation of the	earth &c. fro	m Om,		• •	10
18.—Do.	ether &c.	do.,	••		ib.
19.—Do.	heaven &c.	do.,	• •	• •	ib.
20.—Do.	water &c.	do.,	• •		ib.
21.—Do.	Sruti &c.	do.,	• •	• •	ib.
22.—Praise of Om,		• •	• •	• •	11
23.—Legend of the	Devas giving	preeminen	ce to Om,	••	ib.
24.—Questions regard	ding the deri	vation of C	)m,		12
25.—Legend of Ind	ra and Praj	ápati on t	he derivat	ion of	
Om,	• •	• •	•••	•••	ib.
26.—The root of On	ı,	• •	• •		13
27.—The syllabic ins	stants of Om.	• •••	• •	• •	ib.
28.—Legend on the	preeminence (	of Om,	•••	٠	14
29.—Relation of Om	to the deffer	rent Vedas	,		15
30.—Philosophy of	Om,	•••	• •	• •	16
31-32.—Anecdote of	Maudgalya	and Gláv	a on the me	eaning,	
object and pre	eminence of	the Gáytrí,	•••	•••	ib.
33.—The twenty-for	ur sources a	nd twelve	couples	of the	
Gáyatrí,	•••	• •	•••	•••	18
34.—Meaning of the	first foot of	the G á yatrí	ĺ,	• •	19
35.—Do. of the seco	and foot of de	o	•••	•••	20
36.—Do. of the thi	rd foot of de	). .	• •		ib.
37.—Succession of the	he twelve gre	at elements	·		ib.
38.—True knowledge	e of the relat	ive import	ance of the	twelve	
elements,		•••	•••		21
39.—Advantages of	vashing the r	nonth (ácha	amana) with	h refer-	
ence to the pr				•••	22
				•••	
					
	Снаг	TER II.			
1.—Propriety of pe				•••	23
2.—A Brahmachárí	should overe	ome the se	ven passion	s, pride	
of caste, of fa	me, of dream,	of anger, o	of praise of	beauty.	
of do. for virt				•••	ib.

Kaṇḍiká.	Page
3.—The duties of a Brahmachárí; collection of sacrificial fuel	
for the teacher, and tending his house-hold fire morning	
and evening; other service to the teacher; begging;	
abstention from carnal connection and angry words;	
thinking onesself to be a greater sinner than other	
people,	24
4.—The five fires which abide in the two hands, the mouth,	
the heart, and the genetals, should be overcome,	25
5.—Anecdote of Janamejaya son of Parikshita and two gan-	
ders, pointing out the importance of Brahmacharya,	
and the time which should be devoted to it (12 to 24	
years,)	ib.
6.—Legend of Brahma subjecting all creation to death	
except Brahmacháris, who are to collect sacrificial wood,	
and house-holders to give them alms,	26
7.—Conduct of Brahmacháris; they are to abstain from sleep-	0.7
ing on bedsteads, from singing, dancing &c. &c.	27
8.—Legend on the propriety of betaking to a hermitage, and	00
of examples of different sages who did so,	28
9.—The preeminence of Brahmá at a sacrifice, 10-11.—Anecdote of Kábandhi and the officiating priests of	ib.
Yauvanásva, on the preeminence of sacrifice, and the	
special knowledge with which the different priests	·
should perform their duties,	30
14.—Devayajana defined,	32
15.—The advantages of the sacrifice with cooked rice for a	-
year, and those of putting sacrificial wood, a span long	
each, on the sacred fire for the same period,	33
16.—Brahmodana sacrifice originated by Atharvá, and the	
reason why there are four mouthfuls offered in it. In	
course of this a Rig verse is explained in detail,	ib.
17.—A'treya yajna and the reason why the first fee at a	
sacrifice should be given to A'treya,	34
18Legend about the pacification of the sacrificial horse, the	
first requirement of Agnyádhána. The horse was	

Kandiká.	Page
produced by speech from darksome frightful waters, and	
was pacified by Kábandhi with an A'tharvana mantra	
after the other Vedas had failed,	35
19.—The origin of the officiating priests; the second	
requirement of Agnyádhána described in a legend in	
which Indra assumes different shapes to protect a sacri-	
fice of the gods from the intrusion of the Asuras,	36
20.—Origin of the Vaisvánara fire and of the sacrificial horse,	37
21.—Agni pacifies the horse; the offerings to be presented	
to him,	38
22.—Advantages of offering oblation on the Santapana fire,	39
23.—The domestic ceremonies in which the Santapana fire	
should be employed,	40
24.—Legend on the qualification of the priests: the hotá should	
know the Rig Veda; the Adhvaryu should know the Ya-	
jur Veda; the Udgátá should know the Sáma Veda; and	
the Brahmá should know the Atharva Veda,	ib.
<del></del>	
CHAPTER III.	
1.—The importance of having a Brahmá versed in the Athar-	
vángīrasa at a sacrifice,	42
2.—The impropriety of employing less than four priests versed	
in the four Vedas at a sacrifice,	43
3.—Expiations for a priest speaking when officiating,	ib.
4.—The chief duties for which the priests recieve fees (dakshiná,	) 44
5.—Legend showing that in a sacrifice with three priests the	
fees were reduced by one half,	ib.
6-10.—A legend of Uddálaka in which questions are propoun-	
ded and answers given regarding the process of the	
development of the body and the functions of its differ-	
ent organs,	45
11-12.—Legend of Práchínayogya and Gotama; the former	
inquires which are the different Devas with reference to	
whome the different members of the Agnihota are per-	
formed, and the latter's reply thereto,	49

Kandiká.			Page
13.—Legend continued, questions	and answ	ers about cer	tain .
accidents to the sacred fi			
same,	• •	•••	51
14.—Advantage of knowing the ab	ove,	•••	53
15.—Legend of Priyamedhas of the	he race of	Bharadvája,	, on
the number of times the Ag	nihotra sho	uld be perfori	med
daily (twice,)	•••	•••	54
16.—Do. continued, on the origin,	derivation	&c. of the w	ord
Sváhá,	• •		55
17.—Legend about certain sages	of the nan	ne of Káru,	who
performed on Agnishtoma	with a fee	of one cow,	and
the praise thereof,	•••	• •	ib
18.—Directions regarding the dis	tribution of	f the slaughte	ered
cow among the officiating p	riests &c.,	• •	ib
19-20.— Ordination or dikshá and	certain defe	cts in connect	tion
with it,	•••	• •	56
21-22.—Duties which the unordain	ed should r	not perform,	ib .
23.—The necessity of cooking fru	menty by a	n ordai <mark>ned</mark> pr	iest
should his wife be in season	,	•••	60
**************************************			
Снарти	ER IV.		
1.—Ordination of the householder	r ,	•••	it
2.—Do. of Brahmá,	• •	••	ib.
3.—Do. of Udgátá,	•••	• •	61
4.—Do. of Hotá,	• •	•••	ib
5.—Do. of Adhvaryu and H	Pratiprasthá	tá,	ib
6.—Do. of subordinate prie	sts and the	persons to wh	nom
they are respectively subor	dinate,	•••	ib.
7.—Different ceremonies belongin	g to differe	nt Devas,	62
8.—Rewards attendant upon the	performance	e of the differ	rent
ceremonies; the performe	er attains	the rank of	the
presiding divinity of the ce	remony,	**	ib.
9.—Origin of the year from the	ne times de	evoted to cert	ain
sacrificial ceremonies,	• •	••	64

Kandiká.	Page
10.—Rewards attendant upon the performance of those cere-	
monies—(the same as in the 8th K.,	65
11.—Advantages of knowing the above,	66
12Do. of performing the Dasarátra as a part of the	
year,	ib.
13.—Do. do. Mahávrata as do.,	67
14.—Questions and answers regarding the performance of do.,	ib.
15.—Do do.,	ib.
16.—Do. do.,	68
17.—Rewards attendant on do.,	ib.
18.—The two wings of the year, the two half-years,	69
19.—Both halfyears connected with sacrifice,	ib.
20.—Question and answer regarding the connection of the	
Jyotishtoma &c. with the half-year,	ib.
21-22.—Connection of the year with the Atirátras &c.,	70
23.—Do. with the sun,	ib.
24.—Legend of Predi son of Kausámbi, and Uddálaka son of	
Kusuravindu, on the subject of the ceremonial connec	-
tion of the days of the year,	71
·	
CHAPTER V.	
1.—Abhiplava ceremony noticed in connexion with the year,	72
2Gádhapratishthá ceremony noticed,	ib.
3-5.—Allegorical description of the year as a man; its mem-	
bers are represented by the different ceremonies,	73
6.—Advantage of performing the ceremonies after knowing	
their relation to the year,	77
7.—The succession of ceremonies; which should follow which,	ib.
8.—Legend of Prajápati attaining eternal fruition by a cere-	
mony which envolved a fee of a thousand heads of cattle,	ib.
9.—The most important requirements of different ceremonies	
to make their fruition permanent,	78
10.—A legend about the Sahasra-samvatsara sacrifice, and its	-
substitute,	79

Kandiká.		Page
11Legend about the qualifications of the prie	sts,	80
12Object of reciting certain verses in the m	orning Savai	กล-
sacrifice,	•••	82
13Do. do. midday Pavamána do.,	•••	ib.
14Do. do. A'rbhava Pavamána do.,	• •	82
15.—Do. do. Sañsthita-savana,	• •	ib.
16-19.—Explanation af the verse quoted in the	last,	83
20.—Advantage of knowing the above,	••	ib.
21.—Legend about certain mystic words (vyáhri	tis) which av	ert
evils from sacrifices,	• •	84
22.—Certain sacrifices which yield equal fruits,		ib.
23.—Questions and answers regarding the	classification	$\mathbf{of}$
ceremanies, and explanations of technical	l terms,	ib.
24.—Creation and requirements of ceremonies,		86
25.—The uses of the different Vedas in the	performance	$\mathbf{of}$
ceremonies,	•••	87
Maria Agraphania and		
SECOND BOOK.		
, Chapter I.		
1.—Expiation for a slip of hay falling from	m the seat	of
Brahmá; the necessity of silence on his p		
the pranita, and of surrounding the alter		-
2-4.—Legend of Prajápatí performing a sac	-	-
the share of Rudra was refused, and the		
thereof, resulting in the preeminence	_	90
5Dakshiná forbidden on the full and the ne		no-
nies, the rice coooked on those occasion		
place,		92
6.—The guests of a sacrificer are of two kinds	; 1st, those w	ho
drink the Soma juice; and 2nd, those v		
take of it; or those who partake of the		
those who do not the officiating p		•
Devas worshiped belong to the first clas		
Bráhmanas and men to the second,	•• •	ib.

Kandika.			rage
7.—Legend on the origin of the Odana-sa	va or cooki	ng	
ceremony,		•••	ib.
8.—Origin of the Nakshatras,	•••	•••	93
9.—Expiation necessry should the moon rise w	hen the pri	est	
is about to cook rice for the evening offer	ing,	• •	ib.
10.—The new and full moons, and the creat	ion of anima	als	
therefrom,	• •	• •	94
11-15.—Rules regarding ceremonies to be per	formed on t	he	
new and the full moons,	•••	• •	94
16.—Sacrifice to Indra and Agni by those whose	se father a	nd	
grandfather have not drunk the Soma juice	·,		95
17.—Legend showing the different cosharers of	the offerin	ıgs	
at an Indrágni sacrifice,	•••	•••	ib.
18.—Do. continued, showing the advantages of t	the sacrifice,	• •	96
19.—Avantages of the Cháturmásya homa whi	ch should	be	
performed for four months from the full-	moon of Ph	ál-	
guṇa,	• •	• •	97
20.—Advantages of worshiping different deities	s at the Ag	ni-	
soma sacrifice,	•••	• • •	ib.
21.—Anecdote of Prajápati creating the anima	ted world, a	nd'	
Varuna regulating the same	•••		98
22.—Advantages of various offerings to Indr.	ágni, Varu	ņa	
&c.,	•••		99
23.—Advantages of offerings at various times,	••	•••	100
24.—Do. offerings to the manes,	••		101
25.—Do. of various offerings to different deities	on different	o c-	
casions,	•••	• •	ib.
26.—Do. of the Cháturmásya homa, .	•••	•••	103
<del></del>			
CHAPTER II.			
1.—Offerings of flesh meat on the A'hitigni,	• •		104
2.—The gods, resolved to overcome the Asuras,	devide the	m-	
selves into five parties,	• •		ib.
3.—They suggest different means of conquest,	•••	•••	105

Kandiká.		Page
4.—They have recourse to the butter of the sacrifice as the	eir	
thundering arm,		106
5.—The sacrifice should not be defective (lit. with holes,)	•••	107
6.—They perform the sacrifice,		108
7.—The gods fight with the Asuras, and being overco	me,	
seak protection of the Upasada,	• •	109
8.—The Upasada described,		110
9.—Agnidhra describes the Devapatní,	•••	ib.
10.—Praise of drinking the Soma juice at a sacrifice,	•••	111
11.—Legend of the Devas', after failing to overcome	the	•
Asuras, perfroming a yajna,	•••	112
12.—Expiation for the Soma juice being accidently spilled,	•••	ib.
13.—Legend of Vasishtha's seeing Indra and getting a Br	áh-	
mana comprising certain stomas assigned to him,	•••	113
14.—The stomas recited,		114
15.—Advantage of knowing the above,	• • •	115
16.—Appointment of the Agnidhra,		116
17.—Reasons for offering the Pravitáhuti		117
18.—Salutation to Prajápati,		ib.
19.—Salutation to Sadasya &c	•••	118
20-21—Specialities in offerings to Indra,		ib.
22.—The evening offering to do.,	•••	120
23.—Importance of uttering truthful words,	•••	ib.
24.—At a sacrifice the Devas of the preceding days should	be	
reinvoked on the last day,	•••	121
CHAPTER. III.		
1.—The Vashaṭkára recommended,	•••	ib.
2.—The Vashatkára identified with the thunder-bolt,	the	
six seasons, &c	• •	122
3Different kinds of Vashat, and the rules for repeat	ing	
them,	•••	ib.
4.—The Vashat to be repeated while reflecting on the D	eva	
for whom an oblation is taken up,	,	231
_		

Kandika.			Page
5.—The means of making the Vashat mos	st advantageoi	us,	124
6.—The Vashat identified with speech and	d breath,	•••	ib
7.—Do. do. with the seasons,	•••	•••	125
8.—Repetition of a certain mantra begin	ning with the	word	
hotá yakshat, &c.,	• •	•••	ib.
9.—Reasons for repeating the Hinkara,	•••	• •	126
10-11.—Various terms and measures appro	priate for the	morn-	
ing, noon and evening sacrifices,	• •	•••	127
12.—Legend of Prajápati and Mrityu in	cornexion wi	th the	
morning offering of the Ekáha cere	emony,	• •	130
13Mitra and Varuna's shares of the mor	ning offering,	•••	ib
14.—Súrya and Indra's share at do.,	•••	•••	131
15.—Indrégni's do. at do.,	•••	• •	ib.
16.—Number of invocations meet at do.,	• •	•••	132
17Necessity of fee, or dakshiná, at t	the morning ar	id the	
midday offerings, ,			133
18.—The order in which fee should be g	iven beginning	g with	
the Agnidhra,	•••	••	ib.
19.—Advantages of giving cows, goats,	sheep, horses.	, gold,	
clothes, carriages, cooked rice &c.,	••	•••	134
20.—Legend of the Sama and the Rik unit	ting to multip	ly,	ib.
21.—Identification of members of a sac	crifice with co	ertain	
classes of mantras,	••	• •	135
22.—The above identifications explained in	detail,	•••	ib.
23.—The god of the midday ceremony	Indra) and off	erings	
to him,	•••	• •	136
the contract of the contract o			
CHAPTER. IV.			
	37 . 1		
1-2-3.—Relationships of the members of the	ie vedas, wit	m the	10=
Devas, 4.—Hymns appropriate at the ceremony,	•••	• •	137
The state of the s	· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	444 41. 4124 1	139
5.—The evening offering to be made by the	Agnianra wi	tn tne	:1.
Patnivata hymns,		• •	ib.

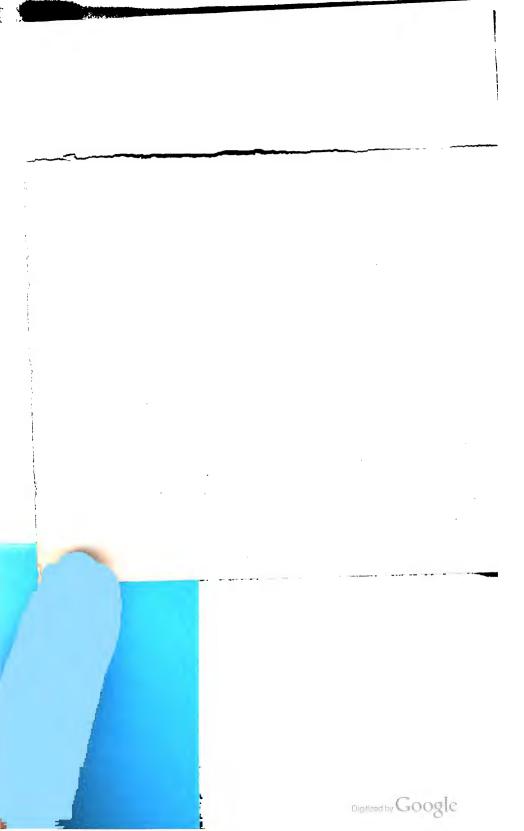
Kandiká.	Page
6 The Sákalá offering at the evening ceremony,	140
7.—Different articles of offering,	ib.
8.—Covering of the altar with grass and then offering	
meal thereon,	141
9.—Cooking cakes on four platers for the Ekáshtaká	rite, and
the mantras for offering them,	ib.
10.—Peculearities to be observed at the morning, the	e midday,
and the evening offerings and their advantages	. 142
11Legend showing the means the Devas adopted t	o prevent
the Asuras from entering the evening ceremo	~~-~~
substitute thereof for human observance,	144
12.—Praise of the substitute—adoration with the	five vital
airs,	ib.
13.—Discussion as to how the Uktha includes the fi	ive devas
(airs) and not two (Indra and Agni,)	145
14.—The double Gods of the Uktha,	$ib.$
15-16-17.—Different mantras for the different good	ds of the
Uktha, and peculearities about them,	• •
18.—Exhortation to Adhvaryu, &c.,	148
19.—Derivation of the word Shodasí applied to the c	eremony, 149
•	
CHAPTER. V.	
1.—Legend about the origin of the word Sarva	arí as a
name of night,	$\dots$ ib
2.—Advantages of praying with words of different pa	aryyáyas, 150
3.—Hymns appropriate for the night,	ib.
4.—Identifications of the human body with the sacr	rifice, and
of the officiating priests &c. with the five vital air	rs &c., 151
5Various paryyáyas, appropriate, and their advant	ages, 152
6.—Drinking of the Soma juice,	153
7.—Sáma hymns to be sung,	154
8.—Legend about, and praise of, the Vájapeya ceren	mony, 155
9.—Praise of the A'ptaryáma ceremony,	156
10.—Certain mantras when appropriate,	ib.

Kandiká				Page
11.—Anaikáhika ceremony described	•	•••	•••	157
12.—A'rambhaniya mantras,	••	• •	•••	158
13-14.—Paridháníya mantras,		• •	•••	ib.
15.—The singing of the Achchhvává	ka priest,	· • •	• •	159
Снартен	ı. VI.			
1.—Origin of the Sampáta mantras,	,	•••	•••	161
2.—Praise of the Sampáta mantras,		***	•••	162
3.—Do. of the Pragáthá, kastamina	lra &c.,	•••	• •	163
4.—Do. of the Sampáta mantras,		•••	• •	165
5.—Peculearities about the Ahina of	eremony		•••	ib.
6.—Doubts regrading the Uktha so	olved,	• •	• •	166
7.—The uses and advantages of var	ious Ukt	has,	•••	167
8.—Do. of the Nábhánedishta, Na	áráṣañsa,	Pragátha,	Bála-	
khilya, Vihrita, Vrihati, and	other hy	mns,	•••	169
9.—Legend in support of the abo	ve,	• •	••	171
10.—Praise of the 6th. and the 7th.	days,	•••	•••	173
11.—Legend regarding the above,	•••	•••	• •	174
12-16.—Various hymns to be mutte	ered (sañs	sana) in cou	ırse of	
the ceremony,	••	• •		175

ERRATA.

```
3 line 11 for constitute read constituted.
Page
              33
                  " Upanishad read Upanishad.
  "
              10
                     to; refers read to refers.
              12
                     Professor read Professors.
  ,,
      ?
              16
                  " Náráyanna read Náráyana.
  ,,
     10
              24
                  " Isvarákrishna read I'svarakrishna.
     11
              11
                    devinities read divinities.
                    Fragmentory read fragmentary.
     12
              12
  ,,
     13
             13
                 " devided read divided.
             28 ,
                    he read it.
 ;,
      ,,
             31
                 , pronoune read pronoun.
 ,,
          ,,
     15
              29
                     Angarasa read angarasáh.
 ,,
     23
                     austirity; by austirity read austerity; by
               5
                       austerity.
     28
               5
                    devided read divided.
 ,,
     29
               2
                 " fragementary read fragmentary,
     35
              31
                 " Egyptins read Egyptians.
     37
                    dicussion read discussion.
 "
              29
                    the read this.
      ,,
 ;;
```


INTRODUCTION.

Alike in interest and in extent, the Atharva is the least important of the four Vedas. It has none of the halo of that remote antiquity which recommends the Rig Veda to the earnest attention of the scholar, the historian, and the philosopher; and its subjects are of a character which cannot but place it in subordination to the other works of the class to which it belongs. The Rig deals in matters which are original, and stamped with the seal of the most primitive simplicity; the Atharva follows it almost as an expounder. In extent, the Sañhitás of the Rig, the Yajush, and the Sáma are considerably more elaborate, comprising, according to the Váyu Purána, 8,600, 12,000, and 8,014 verses respectively; whereas that of the latter has only 5910 verses.* The Charanavyúha gives a greater number of richás (10,000) to the first; while the MSS. available make the last even smaller

Again, the former have more than one Bráhmana, some of considerable size, each, while the latter has an only Brámana, and that of a limited extent. The number of Sákhás, Charanas and Parisishtas of the last are, likewise, limited, and of the few which are extant the authenticity is extremely doubtful.

Even the claim of the Atharva to be reckoned an integral part of the Hindu scriptures has been questioned, and more than one mediæval Indian writer has thought its necessary to discuss the subject at some length. The adverse opinion is

Digitized by Google

^{*} Apud Wilson's Vishnu Purána p. 280. I have not been able to verify this in my MS. of the Váyu.

mainly, though not exclusively, founded on the repeated mention of the Vedas in ancient Sanskrit literature under the name of Trayi-vidyá or "the threefold knowledge," or simply trayi' "the three," (iti vedás strayas trayi. Amarakosha.) including the Rig, the Sama, and the Yajush, but omitting the Atharva. This, argue the impugners, is as plain an acknowledgement as could be, of the non-existence of the Atharva at an early period, and of its want of authority as a Veda; and. in support of this opinion, quote, among others, two passages from the Shadviñsa Bráhmana of the Sáma Veda, (1 p. v. kh.) in which it is said that "Prájápati created the (the first) three Vedas,*" and that "he produced the Rig Veda from the earth. the Yajur Veda from space, and the Sáma Veda from the heaven," (Lit. from this),+ and also a sloka from Manu, which says, " Prajápati milked from the three gods Agni, Váyu, and Ravi, the three Vedas, Rig, Yajush, and Sáma for the accomplishment of sacrifices."

The defendants admit the premiss, but deny the conclusion. They assert that the term Trayi'-vidyá, is a common name for those parts of the Vedic literature which refer only to sacrifices, and as the hymns of the Atharva are not used in such sacrifices, they are very properly excluded, without in any way impugning their authenticity or authority as scriptures. There was, they add, only one Veda at first, and when the hymns comprised in it were classified, those which did not refer to sacrifices were put together, and these constitute a seperate class. Thus, "the Veda," says Madhusúdana Sarasvatí, "is divided into Rich, Yajush and Sáma for the purpose of carrying out the sacrifice under its three different forms. The duties of the Hotri priests are performed with the Rig-

^{*} प्रजापतिया इमाँ स्त्रीम् वेदामपुजतः।

[†] ऋमेदः पृथिया यजुर्वे दोन्गरिचात्सामवेदोमुसात् ।

[🖈] चित्रवायरविभाष सर्य त्रद्यस्मानम् । दुद्दोषं यज्ञसिद्दार्थस्य यज्ञस्यस्य व पं

veda, those of the Adhvarru priests with the Yajur-veda, those of the Udgátri priests with the Sáma-veda. The duties of the Brahman and the sacrificer are contained in all the three. The Atharva Veda, on the contrary, is totally different. is not used for the sacrifice, but only teaches how to appeare, to bless, to curse" &c.,* This a gument may, at first sight, appear more ingenious than convincing; but, notwithstanding the broad and remarkable facts that the Hindus themselves have raised doubts regarding the authenticity of the Atharva, and that it did not contribute to those ceremonies and sacrifices which constitute the essence of Vedic Hinduism. the circumstances of its embracing a great number of hymns which occur likewise in the Rik Sanhitá, and of its being frequently named in the Bráhmanas of the other Vedas, leave little room for doubt that it was compiled, or put together, at about the same age when the other collections were completed. It is of course of a comparatively later date than the Rig Sanhitá, for it includes a portion of that Veda, and its position is doubless lower; + but that it belongs to the same age which resulted in the compilation of the Yajush and the Sáma, is what will scarcely be questioned. Dr. Max Muller, after a careful consideration of the whole question has come to this conclusion. He says, "Trayr vidyá" the threefold knowledge, is constantly used in the Bráhmanas with reference to their sacred literature. This however, proves by no means that at the time when the Bráhmanas were composed the songs of the Atharvángírasa did not yet exist. It only shows that originally they formed no part of the sacred

[◆] Apud Max Muller's Ancient Sanskrit Literature 445.

^{† &}quot;Its proper position, with reference to the other Vedas," says Professor Max Muller, "is well marked in a passage of the Taittiríya A'ranyaka (V. II3) where the Yajush is called the head, the Rich the right side, the Sáman the other side, the Adesa (the Upanisbad) the vital breath, and the Atharvángiras' the tail." Ancient Sanskrit Literature, 447.

literature of the Bráhman as. In some of the Brahmanas, the Artharvángiras' are mentioned. The passage translated before shows that at the time when the S'atapatha Bráhmana was composed the songs of the Atharvángiras' were not only known, but had been collected, and had accually obtained the title of Veda. Their original title was the Atharvángiras' or the Brigvángiras, or the Atharvans; and these very titles show that songs which could be quoted in such a manner must have been of ancient date, and must have had a long life in the oral tradition of India."*

According to Puránic account the name of the Atharva Veda is due to a mythological personage, Atharvan, the eldest son of Brahmá, to whom, it is alleged, it was first imparted. Atharvan it decended through a succession of pupils to Angiras, from whose name the Veda is called A'ngirasa, or Atharváñigirasa. It is, likewise sometimes, called Bhárgváñgirasa, and Brahma Veda. The last name is accounted for on the assumption that it belongs to the Brahmá, or the chief priest, in the same way as the other three belong to the Hotá, the Adhvaryu, and the Udgátá. Inasmuch, however, as it contains nothing which a Brahmá can make use of at a sacrifice, the ascription is probably due to a desire to raise the Veda to a rank which it did not originally possess. Gopatha Bráhmana recognises all these several names, but the details it gives (as quoted below) are totally different from those of the Puránas.

Allegorically the Atharva is represented as a lean, blackman, sharp and irascible, amorous and fond of little things, possessing power to assume any shape it likes. It is described to belong to the family or clan (gotra) of Vaitána, and to have Indra for its special divinity, and the anustubh for its peculiar metre. Its upaveda or subsidiary branch is said to be the science of warfare, s'astravidyá.

^{*} Ancient Sanskrit Literature, 446.

After its classification and arrangement by Vyása, according to the Vishnu Purána, "the illustrious Muni taught this Veda to his pupil Kabandha, who made it twofold, and communicated the two portions to Devadersa and to The disciples of Devadersa were Maudga, Brahmabali, Saulkáyaní, and Pippaláda. Pathya had three pupils, Jajali, Kumudadi, and Saunaka; and by all these were seperate branches instituted. Saunaka having divided his Sanhitá into two, gave one to Babhru, and the other to Saindhaváyana; and from them sprang two schools, the Saindhavas and Munjakeśas. The principal subjects of difference in the Sanhitás of the Atharva-Veda are the five kalpas or ceremonials: the Nakshatra Kalpa, or rules for worshiping the planets; the Vaitána Kalpa, rules for oblations, according to the Vedas generally; the Sanhitá Kalpa, or rules for sacrifices, according to different schools; the A'ngirasa Kalpa, incantations and prayers for the destruction of foes and the like; and the Santi Kalpa, or prayers for averting evil."*

The account given in the Bhágavata Purána is similar to the above, but not without some peculiarities of its own. According to it, Vyása, after classifying the four Vedas, taught the Atharvan to Sumantu, "Sumantu, the learned in the Atharvan, imparted his Sañhità to his pupil (whose name according to the commentator Srídhara Svámí was Kabandha). He (Kabandha) divided it in to two parts, and expounded them to Pathya and Vedadarsa. Saulkayani, Brahmavani, Modosha, and Pippaláyaní were the pupils of Vedadarsa (who learnt it from him). Now, Bráhman, hear of the pupils of Pathya. They were Kumuda, Sunaka, and Jájali, the knowers of the Atharva. The pupils of Vabhru were Angiras (Sunaka) and Saindhaváyana, who learnt two Sañhitás, (from their tutor). Sávarna and others (pupils of Saindhaváyana) followed. The Nakshatra Kalpa, the Sánti Kalpa, Kasyapa, A'ngirasa &c. (other parts of the

^{*} Wilsons Vishņu Puráņa, p. 285.

Vedas, (whose teacher's name says the commentator, are not given). These are the teachers of the Atharvana."

The Charanavyúha, which is believed by some to be an older and more reliable authority, does not, however, support these subdivisions. According to it, there were, originally, only nine different recensions of the hymns of the Atharvans. But neither the sákhás of the Váyu, nor those of the Charanavyúha, with one exception, are now available, and even of the nine schools of the latter the names are in many cases doubtful. According to Dr. Max Muller's conjectural emendations, the names are: 1. Paippaládas, 2. Şaunakas, 3. Dámodas, 4. Tottáyanas, 5. Jayálas, 6. Bráhmapalásas, 7. Kaunakhins, 8. Devadarsanins, 9. Cháranavidyas.

These, however, are not all borne out by the six MSS. which I have consulted. They give—

MS. with me.	MS. with a pundit.	No. 1477 Sanskrit College.	No. 1482 Do.	No. 1479 Text. Do.	No. 1479 Do. com- ment.
2 Datás.	Staittas. Damodas.	Pippalás. Dántás.	Pippalás. Dántás.	Pippalas. Damodas.	Paippalás. Dántás.
3 Pradápa- las.	Snátas.	Pradantas.	Pradantás.	Ttotas.	Pradantás.
4 Taitá.	Autás.	Autas.	Taitas.	Kunattas.	Auptàs.
5 Brahma- dápalas.	Brahmapa- las.	Brahmapa- lasás.	Brahmadá- pasa.	Brahmadá- pasa.	Brahmadás.
6 Jábálás.	Jáyalàs.	Jábalis.	Autás.	Jábálás.	Rásas.
7 Saunaki.	Sakunakhi	Saunakás.	Saunakás.	Saunakas.	Saunaki.
8 Devadarsi.	Devadarsi.	Devadarsas.	Vedars.	Devadarsi.	Vedadarsi.
9 Chárana-	Charanavi-	Charanavi-	Charanavi-	Charanavi-	Charanavi-
vidyás.	dyas.	dyás.	dyás.	dyás.	dyas.

च्यावित सुमम्ब शिष्मध्यापयत् स्काम् । संहितां सोपि पद्याय बेट्ट्शाय चीक्तवाम् ॥ १ ॥ श्रीक्तायिवर्षं स्वविमित्ते। पिपपसायितः । बेट्ट्शस्य शिष्यास्वे पद्यशिषामयो ग्रम् ॥ २ ॥ कुम्दः ग्रानको त्रसान् जाकस्विषाययर्वे वित् । वस्रुः शिष्ये। चाल्रित्सं से अवायन एव च ॥ ३ ॥ च्योयेनां संहितेद्वं सावकास्वास्त्रवायन् । Professor Max Muller puts all the names in the plural; but in my manuscripts some of the names are in the singular, and the Commentator observes that where the names are in the plural, there many original teachers are implied; where they are in the singular only one original teacher is understood: yatra vahuvachanam tatra vahavah: yatraika vachanam so eka eva. Looking to these discrepancies, it may be fairly concluded that the names had become already obsolete when the Charanavyúha was complied.

The exception above alluded to; refers to the text which is now current under the name of the Atharva Veda Sanhitá, of which an excellent edition has been published by Professor Roth and Whitney. To which of the nine recensions it belongs I know not. Some pandits take it to be the text of the Saunakas, but on no reliable authority that I am aware of. It comprises twenty chapters (Kándas) of which the last two are said to be supplementary. The following is Professor Whitney's summary of its nature and contents: "The Atharva is, like the Rik, a historical and not a liturgical collection. Its first eighteen books, of which alone it was originally composed, are arranged upon a like system throughout, the length of the hymns, and not either their subject or their alleged authorship, being the guiding principle; those of about the same number of verses are combined together into books, and the books made up of the shorter hymns, stand first in order. A sixth of the mass, however, is not metrical, but consists of longer or shorter prose pieces, nearly akin in point of language and style with passages of the Bráhmanas. Of the remainder, or metrical portion, about one sixth is also found among the hymns of the Rik, and mostly in the tenth book of the latter; the rest is peculiar to the Atharva. Respecting their authorship the tradi-

> नचनकथपः शाम्तिय कम्मपाङ्गिरसादयः॥४॥ एते चायर्वचायार्थाः

tion has no information of value to give: they are with few exceptions attributed to mythical personages. The greater portion of them are plainly shown, both by their language and internal character, to be of much later date than the general contents of the other historic Veda, and even than its tenth book with which they yet stand nearly connected in import and in origin. The condition of the text also in those passages found likewise in the Rik, points as distinctly to a more recent period as that of the other collection. This, however, would not necessarily imply that the main body of the Atharva hymns, were not already in existence when the compilation of the Rik took place. Their character would be ground enough for their rejection and exclusion from the canon, until other and less scrupulous hands were found to undertake their seperate gathering into an independent col-The nineteenth book is a kind of supplement to the lection. preceding ones, and is made up of matter of a like nature which had either been left out when they were compiled, or had been since produced. The twentieth and last book is a liturgical selection of passages from the hymns of the Rik, and it is not easy to see how it should have become appended to the Atharva as a portion of its text."*

No record has any where been met with of the number of Bráhmanas which the Atharva Veda originally included. At present the Gopatha is the only one which is accessible.

If the Atharva is thus poor in its hymnological and liturgical portions, it is particularly rich in Upanishads. The Rig Veda is represented by only two Upanishads, the Aitareya and the Kauśitaki; the Sáma by two, the Chhándogya and the Talavakára; the White Yajush also by two, the Vrihadáranyaka and the Vájasaneyí; the Black Yajush, by four, the Taittiríya, the Maitráyaní, the Yájñika, and the Setáśvatara; whereas the Atharva has no less than fifty-two affiliat-

^{*} Journal, American Oriental Society, 1V, 256.

ed to it, besides a number of others of more or less doubtful authenticity. The three codices of the so-called A'tharvaṇa Upanishads which I have seen are all imperfect. Each of them has a seperate order of arrangement. One of them includes the Talavakára of the Sáma Veda; another the Taittiríya, of the Black Yajush; and the third, which is the most modern, the Gopála-tápaní, the Gopála-tápaní, the Gopála-dana and other works which are excluded from the other two. The fifty two, besides, are made up by counting the different chapters of the Svetás-vatara and other treatises as distinct works. After a careful comparison of the three I have compiled the following conjectural list; viz:

- 1. Garbha.
- 2 Prasna
- 3. Brahma.
- 4. Kshurika.
- 5. Chulika.
- 6. A'runeya.
- 7. Pránágnihotra.
- 8. Mundaka.
- 9. Mándukya.
- 10. Vaitathya.
- 11. Alátasánti.
- 12. Nílarudra.
- 13. Nádavindu.
- 14. Brahmavindu.
- 15. Amritaviodu,
- 16. Dhyánavindu.
- 17. Tejovindu.
- 18. Yogaşikhá.
- 19. Yogatattva.
- 20. Sannyása.
- 21. Kanthasruti.

- 22. A'tman.
- 23 to 27. Mahá.
- 28 to 33. Kathavalli.
- 34. Náráyanna.
- 35. Vrihannáráyana(?)
- 36. Mahánáráyana.
- 37. Sarva.
- 38. Hañsa.
- 39. Paramahañsa.
- 40. Kálágnirudra.
- 41-42. Ráma-tápaní.
- 43. Kaivalya.
- 44. Jábála.
- 45. A'şrama.
- 46. Pinda.
- **47**. Siras.
- 48. Sikhá.
- 49-50. Nrisiñha-tápaní.
- 51. Svetásvatara.
- 52. Garuda.

The commentary of Náráyana omits Nos. 10, 11, 20, 28 to

33, 35, 36, 45, and 51, and supplies their places by Brahmavidyá, Sámánya, Shatchakra, Gopála-tápaní, Vásudeva, Gopichandana, A'tmabodha, Ganapati, Krishna, Atharvaveda, and a second Mahá, following in this respect the modern MS of the text.

It should be noticed, however, that, strictly speaking, the Upanishads cannot be called integral parts of the Vedas, for they have generally been placed in opposition to those works. Thus Jaimini, in the Púrva Mimáñsá, defines the Vedas to be "works intended to promote ceremonial observances; those which do not promote them are not Vedas."* Prabhákara, in the same way, says, "there is no part of the Vedas which is purely descriptive, and which does not induce, restrain, enjoin, or prohibit actions."+ In the Mundaka Upanishad the Vedas are condemned as teaching "secondary knowledge" (Apará vidyá), which is to be rejected in favor of the teaching of the Upanishads." 1 Nárada, in the Chhándogya Upanihsad, appears before Sanatkumára, and says that he has studied the Rig, the Yajush, the Sáma and the Atharva Vedas, and other subjects, but that they have not sufficed to give him true knowledge, and he accordingly seeks instruction in the Upanishads. Kapila holds the Vedic or revealed means of attaining salvation to be as ineffectual as the temporal one ¶; and Isvarákrishna, working in this light, condemns the Vedas as worthless, because the rewards attainable by them are transient. § The Gopatha Bráhamana, likewise, makes the Upanishads stand apart from the Vedas (I,21). Seeing, further, that the so-called A'tharva-

[#] शासायस्य क्रियार्थेलादानर्थकामतद्यानाम १।२।१।

[†] प्रष्टिमिनिष्टमिविधित के प्रथातिरेकेण केवस्वयंत्वादी वेदभागी नासि।

[‡] अपरा ऋग्वेदी यज्वेदः सामवेदः अथर्ववदः द्रायादि ।

^{||} Chhándogya U. p. 116.

[¶] खविशेषकोसयोः।

[§] दृष्टवदाबुत्रविकः सञ्च विसुद्धिचयातिसययुक्तः।

na Upanishads do not occur as parts of any extant Bráhmana or A'ranyaka of the Atharva-veda, they may very reasonably be taken to be altogether independant of that Veda. should, nevertheless, be borne in mind that some of the works of this class have existed from a very early period, and Manu, Vyása and other high authorities have recognised their right to be thought as parts of the Sruti, and the whole of the Vedánta depends for its authority on their authenticity as scriptures. Most of these tracts are theological in their character, with a special leaning, in some cases, to particular devinities of the Hindu pantheon. But altogether they are of so miscellaneous a character.—so inconsistent with each other,—so dissimilar in language, style, and subject, that they cannot be taken to be the productions of one age. much less of one author. For brief accounts of the contents of these. I must refer the reader to my "Notices of Sanskrit MSS." Vol. I. and to the learned dissertation of Professor Weber in the first two volumes of the Indische studien. Unreliable translations of these are to be met with in Duperron's Oupanikhat.

The Gopatha Bráhmana is divided into two parts; the first (Purvárdha) comprising five chapters; and the second (Uttarárddha) six chapters. The chapters are of unequal length, and comprise from 39 to 15 paragraphs or Kandikás each, the longest being the first two (39 and 34); and the shortest the last two (15 and 16); the others ranging from 19 to 26 Kandikás.

The language of the Gopatha is similar to that of the other Brahmánas, having all their archaisms, grammatical irregularities, and elliptical and involved style; but it is at the same time somewhat simpler. It has no pretension to rhetorical ornament, and rarely rises to any thing like elegance of diction. Metaphors and allegories occur in the work frequently, but they constitute its subject, and not the ornament of its lan-

guage. With the exception of a few quotations from the hymns of the Rig Veda, and several anustubh slokas, the work is throughout in prose, resembling in this respect the Aitareya more closely than the Bráhmanas of the Yajush and the Sáma. This resemblance is also observable in its subject. Nothing is treated of in it in full or in all its detail. The reader is presumed to be familiar with the rituals of the Vedas, and has only particular topics brought to his notice which serve to ellucidate some obscure point, or is worthy of being known as important; and even these are discussed in such a disjointed, fragmentory, abrupt way, that they entirely fail to be, to us at least, in any way interesting. Myths, legends and parables constitute the staple of the work; but they are short, inconsequential and pointless. They are intended to explain the origin, nature and fruits of particular ceremonies; but, being most inartistically set forth, fail to attract attention. The case may have been different before, but certain it is that they have ceased to interest the people of this country since the last two thousand years.

The work opens with the creation of the world, to which the bulk of the first chapter is devoted. As the subject has been treated in it with greater detail than in any other Veda, and is of some interest, I shall attempt to give a paraphrase of it here with the omission only of such eulogistic and explanatory passages as break the thread of the narrative.

"Om! Verily, Brahma alone by itself only existed at first. It willed. 'I alone exist as the highly adorable.* Ho! I must create from myself a second Deva like unto me.' It worked, upon, it well warmed, it fully heated its self. On the forehead of this working, well-warmed and fully heated (being) perspiration broke forth. Well pleased thereby, it said, "I, the highly adorable, know well all that should be known."

[•] मदद्वेयर्थ The rendering above given is doubtful.

"He* worked again, he warmed himself well again, he fully heated his self; thereupon seperate streams of perspiration flowed from all the pores of the body of that working, well-warmed and fully heated being. They pleased him. He said, 'by these I shall support all and every thing whatever; by these I shall create all and every thing whatever; by these I shall attain all and every thing whatever.'

"Having thus created water † he looked down, and in the water beheld his own shadow. The seed of the beholder, of its own accord, oozed out, and dropped into the water. He thereupon worked and well warmed and fully heated the water. The belaboured well-warmed and fully heated water, along with the seed, devided into two. Thereof that which was gross, common, very saline, unpotable, unpalatable, and unsteady, along with the seed in it, became the ocean; the other which was potable, palatable and quiet, was worked upon and well warmed and fully heated, and thereby whatever seed was in it dried up, and because it dried up (abhrijyata), therefore it became Bhrigu.

"Having created Bhrigu he disappeared. Bhrigu, having thus been created, looked towards the east. Speech resounded, "Váyu, Váyu" (wind). He turned; he looked towards the south. Speech resounded, "Mátarisvan, Mátarisvan," (wind). He turned; he looked towards the west. Speech resounded, "Pavamána, Pavamána," (wind). He turned; he looked towards the north. Speech resounded, "Váta, Váta," (wind). He replied: "I know it not." "No," (said the other) "Look below into the water;" and because he said "look below into the water" (Atharván) therefore Atharvan proceeded from it; and hence

[•] In the first para. Brahma (neuter) is followed by the neuter pronoune tad(it,) but in the second the masculine sa (he) is substitued without any change in the antecedent.

[†] The word is in the plural number in the text.

Atharvan is called by that name. Verily, of that venerable sage (rishi) Atharvan, the whole body with its members down to the smallest hair and the vital airs, was like that of Brahma. To him, Atharvan, said Brahma; "Having created the beings of Prajápati protect them." And because he said, Prajápateh prajá srishtvá pálayasva, therefore Prajápati came into being, and became the lord of creation. Atharvan verily is that Prajápati.

"He (Brahma) worked upon, and well warmed, and fully heated that sage Atharvan. Out of that wrought, well-warmed and fully heated Atharvan he formed ten Atharvan sages; one of one richá, one of two richás, one of three, one of four, one of five, one of six, one of seven, one of eight, one of nine, and one of ten richás. Those Atharvana rishis, he worked upon, and well warmed and fully heated, and therefrom ten A'tharvana rishis proceeded, the eleventh, twelveth, thirteenth, fourteenth, fifteenth, sixteenth, seventeenth, eighteenth, nineteenth, and twentieth.

"He worked upon, well warmed, and fully heated those A'tharvana as well as the Atharvana rishis, and whatever mantras he beheld in those wrought, well-warmed and fully heated rishis, the same became the A'tharvana Veda. He worked upon, and well warmed, and fully heated the A'tharvana Veda, aud from it issued forth the mind-like syllable Om.

"He again worked upon, well warmed and fully heated his self. From his self he created the three regions earth, ether and heaven. He verily produced the earth from his feet, the ether from his belly, and the heaven from his head. He worked upon, well warmed and fully heated the three regions, and therefrom created the three gods Agni, (fire,) Váyu, (air,) and A'ditya (sun). He verily made Agni out of the earth, Váyu out of the ether, and A'ditya out of heaven. He worked upon, well warmed and fully heated the three gods, and therefrom produced the three Vedas, Rig, Yajush and Sáma; the

Rig Veda from Agni, the Yajur Veda from Váyu, and the Sáma Veda from A'ditya. He worked upon, and well warmed and fully heated the three Vedas, and therefrom produced the three great Vyáhritis bhuh, bhuvah and svah; the first from the Rig Veda, the second from the Yajur Veda, and the third from the Sáma Veda.

"The water which encircling the seed (formed) the ocean, flowed towards the east and the south, the west and the north, and because it flowed (samavadravanta,) therefore is it called samudra, ocean. It was frightened, and said, "Lord, we install thee as our king." And because encircling (vritvá) it remained, therefore was Varana produced from it, and since Varana was formed of it, therefore is it indirectly called Varuna, for verily the gods are found of indirect, and inimical to direct, allusions.

He, Varuna, seperated (amuchyata) from the ocean; he became Muchya, and because Muchya was born of him therefore is he called indirectly Mrityu, for verily the gods are fond of indirect, and inimical to direct, allusions. He (Brahma) worked upon, well warmed and fully heated that Varuna alias Mrityu, and from all the members of the body of that wrought, well-warmed and fully heated Mrityu fluids (rasa) exuded; these formed the fluids of his body (angarasa), and those fluids of his body are indirectly called Angiras, for verily the gods are fond of indirect, and averse to direct, allusions.

"He (Brahma) worked upon, well warmed and fully heated that Angiras, the sage, and therefrom proceeded the Vinsina Angirasa rishis. He worked upon well warmed and fully heated the Vinsina Angirasa sages, and therewith formed the ten Angirasa Arsheyas (sons of sages) having sixteen, eighteen, twelve, one, three, four, five, six, two, and seven richas. He worked upon, well warmed and fully heated the Angirasa sages and the Angirasa Arsheyas, and whatever mantras he perceived in them therewith he formed the Angirasa Veda. He worked upon and well warmed and fully heated that Angirasa Veda, and therefrom proceeded the two syllables Junat.

"It, the A'figirasa Veda, remained above, leaving these regions, therefore the reader of the A'figirasa remains above.

"He (Brahma), looked towards the sides, the east, the south, the west, the north, above and below, and worked upon and well warmed and fully heated them; and therefrom prepared the five Vedas, Sarpa Veda, Pisácha Veda, Asura Veda, Itihása Vedá, and Purána Veda. From the east side he formed the Sarpa Veda, or the science of serpents; from the south the Pisácha Veda, on the science of hobgoblins; from the west the Asura Veda, or the science of giants; from the north the Itihása Veda, or the science of history; and from above and below the Purána Veda, or the science of ancient legends. He worked upon, and well warmed and fully heated the five Vedas, and therefrom formed the five great Vyáhritis, Vridhat, Karat, Guhan, Mahat and Tat; Vridhat from the Sarpa Veda, Karat from the Pisácha Veda, Guhan from the Asura Veda, Mahat from the Itihása Veda, and Tat from the Purána Veda.

"He looked forwards and backwards, and worked upon and well warmed and fully heated them, and formed therefrom the preeminent syllable Sam.

"He again worked upon, and well warmed and fully heated himself, and from his mind produced the moon, from his nails the stars, from the hairs of his body herbs and trees, and from his minor vital airs the other numerous objects."

"He again worked upon, and well warmed and fully heated himself; he beheld the threefold seven-stringed and twenty-one-membered sacrifice (Yajna). Thereof this Rig Veda verse may be quoted: "Agni formed the threefold and seven-stringed sa-

The word used is "deván" gods, but seeing that in the Rig Veda even pestles and mortars and leather strainers are named devas, the word, it may be presumed, is here used in the sense merely of created objects, and not of devine beings especially. The use of the word anyan "others" as opposed to herbs and trees can suggest no other meaning.

crifice." On that subject this supplementary sloka may also be quoted: 'The seven sacrifices of cooked rice, are seven-stringed.'

"He collected it; he performed a sacrifice with it. In that sacrifice Agni officiated as Hotá, Váyu as Adhvaryu, Surya as Udgátá, Chandramas as Brahmá, Paryyanya as Sadasya, herbs and trees as oblation spoons; the Adhvaryu Viśvedevas as Hotrakas, and the Atharvángirasas as Goptáras.

"These learned officiating priests, having completed the sacrifice, thus addressed it, 'may this resulting oblatory butter make not the immortal creation heedless.' Verily these guardians are called the leaders of sacrifice sadah-prasarpakán. To these, says Prajápati, plentiful fees should be awarded; for inefficient priests who have not observed Brahmacharya and are wanting in earnestness, are verily enemies of the sacrifice; the enemies of the sacrifice injure the institutor thereof; the enemies of the institutor injure the Ritvijas; the enemies of the Ritvijas injure the fees; the enemies of fees injure the institutor with his children and cattle; the enemies of his children and cattle injure the institutor in this world and in heaven; the enemies of heaven and earth injure half the resources of the institutor's life: they only accomplish half a sacrifice."

Having thus described the origin of creation the work proceeds, after two short paragraphs on certain expiations for flaws in the performance of sacrifices, to describe the creation of the universe from the syllable Om. It says, "Brahma verily created Brahmá on a lotus leaf. Of a truth he Brahmá, thus created, was engaged in the reflection, 'by what single syllable can I perceive all desirable objects, all regions, all Devas, all Vedas, all sacrifices, all words, all fruition, all creation, whether fixed or moving.' He performed a Brahmacharya; he beheld the syllable Om, of two letters, four instants, all pervading, preeminent, unchangeable, the Brahma, the Bráhmí, the Vyáhrití, the gedly Brahma. From it was produced all desirable objects, all

regions, all Devas, all Vedas, all sacrifices, all words, all fruition, the whole creation fixed and moving.

"From its first letter was produced heaven; and from its second letter vigor and the luminaries.

"From its first vocalic instant were produced the earth, fire, herbs, trees, the Rig Veda, the mystic syllable (Vyáhrití) bhu, the Gáyatrí metre, the threefold stoma, the eastern side, the spring season, the instrument of speech—tongue, and the power of taste.

"From its second vocalic instant were produced ether, air, the Yajur Veda, the mystic syllable bhuva, the traistubha metre, the fifteen-fold stoma, the western side, the summer season, the organs of breath—the nostrils, and the power of smelling.

"From its third vocalic instant were produced the heaven, the sun, the Sama Veda. the mystic syllable svah, the jagati metre, the seventeen-fold stoma, the northern side, the rainy season, the seats of light,—eyes, and the power of vision.

"From its consonantal instant b were produced the waters, the moon, the Atharva Veda, the stars, the circumflex Om its life, janat, the Afigirasas, the anustubh metre, the twenty-one-fold stoma, the southern side, the autumn season, the seat of knowledge—mind, and the power of knowing.

"From its consonantal instant m were produced the Itihása Purána, speech, metrical language, nárasañsi, the Upanishads, the commanding syllables Vridhat, Karat, Guhan, Mahat, Tat, and Sam, the great Vyáhrití Om, harmony of many corded instruments, voice, dancing, singing, music, the Chaitraratha Devas, lightning, light, the vrihatí metre, the thirty-three-fold stoma, the upper and lower sides, the cold and dewy seasons, the organs of hearing—ears, and the power of audition."

^{*}Though the syllable is said to comprehend four instants, yet three vocalic and two consonantal instants are here recounted; probably the last two are counted as one.

A legend now follows in which the Devas are said to have overcome the Asuras by starting to the attack led by Om, to which they promised every preeminence. The subsequent kandikás of the first chapter are devoted to the praise of Om, its origin, derivation and uses, its different positions in the different Vedas, and its place in the Gáyatrí, the meaning of which is explained at length.

The account given of the Gáyatrí is the fullest I have met with in the Vedas, and will perhaps be interesting to many as containing the oldest ideas of the Bráhmanas on the subject. The account is given in the form of a narrative, and is as follows:—

"Gláva of the race of Mitra (Maitreya) repaired to Maudgalya, who was well versed in the (science of) eleven syllables, and, seeing him engaged in the duties of Brahmacharya, said: 'How is this? Whatever exists in this Brahmacharya, and whatever Maudgalya is performing are all perishable.'

"A desciple of Maudgalya, hearing this, repaired to his tutor, and said, 'the man who has this day become our guest speaks ill of your learning.'

- "'What does he know, fair youth?" enquired the teacher.
- "'He reads the three Vedas, sir,' replied the pupil.
- "'Invite near me, fair youth, the most forward pupil of the man who has come to question my learning.
- "The pupil of Maudgalya called a pupil of Glava, and said to his tutor, 'Here he is, sir."
- "(Of him enquired Maudgalya) 'What, fair youth, does your tutor profess?.'
  - 'He reads the three Vedas, sir', replied the youth.
- "(Gláva said), 'How do you, fair youth, speak thus of your tutor to us who have got all the three Vedas in our mouth? How do good people so speak of good people? He does not wish to reply to the question I have asked him, nor does he know it.'
  - "Maudgalya, thereupon, said to his own pupil, Repair, fair

youth, to Gláva of the race of Mitra, and address him, saying, 'instruct me, sir, and explain to me the Sávitri, (i. e. the Gáyatri,) of twenty-four syllables and twelve couples, of which Bhrigvángirasas are the eyes, and in which all this creation subsists.' Should that Brahmachári tutor, fair youth, happen not to know it, and to ask a Bramachári pupil (like you) to explain the Sávitrí, to him, then tell him, 'as you said to Maudgalya, so are you ill-instructed, since questioned by me you have given no answer. You shall have to submit to privations for a year.'

"The pupil repaired to where the other (Gláva) was, and asked the question (which his tutor had suggested to him).

"He (Gláva) gave him no reply. Thereupon the pupil said, 'as you said to Maudgulya, so are you ill-instructed, since questioned by me you have given no answer. You shall have to submit to privations for a year,'

"He, Maitreya, to his own pupils, said; 'forsaking me, repair as you list, to your homes. I said of Maudgalya that he was ill-instructed, and yet have failed to answer the question put to me by him; I shall therefore go and pacify him.'

"On the fallowing morning Maitreya, taking a handful of sacrificial wood (in token of submission) went to Maudgalya and said, 'Sir, I am Maitreya.'

'Wherefore are you come?' (enquired Maudgalya.)

'I have (said Maitreya) called you ill-instructed, and yet have failed to answer the question put by you, I have therefore come to pacify you.'

"He (Maudgalya) said; 'it is said that you have committed every sin by coming here in a conveyance. I give you this auspicious car of mine (instruction); go away in it.'

"The other said, 'what you say is neither ungenerous nor unkind, and for it have I come to you.' Then approaching him (nearer) enquired, 'Sir, to whom do wise men allude by (the phrase) "the adorable glory of the god Savitá"? and advise me as to what they mean by dhiya (intellect); and, should you know

it, tell me the courses through which the sun moves on (pra-chodayát)." *

"To him said the other thus; 'wise men say the Vedas and the chhandas (metres) are the preeminent parts (varenya) of the sun; and the glory (bharga) of that god is aliment, (anna). I tell you also that dhiya means duties, (karmáni) and the courses, those by which the sun moves on."

"Having understood this, Gláva requested him, saying, 'teach me, sir, who is Savitá (sun) and what is the Sávitri?'

"(Maudgalya replied)," the mind(manas) is the sun, Savitá, and Wherever there is mind, verily there also is speech the Sávitrí. speech, and wherever there is speech, there also is mind: thus there are two sources and one couple. The fire, Agni, is Savitá, and the earth, the Sávitri; wherever there is earth there always is Agni, and wherever there is Agni there always is earth; thus there are two sources and one couple. Váyu of a truth is Savitá, and ether, the Sávitrí; wherever there is Váyu there is ether (antariksha), and wherever there is ether there is Váyu; thus there are two sources and one couple. The sun, A'ditya, is Savitá, and sky (dyvu), the Sávitrí; wherever there is A'ditya there always is sky, and where there is sky, there also is A'ditya; thus there are two sources and one couple. Chandramas, the moon, verily is Savitá, and the stars, the Sávitrí; wherever there is moon there also are stars, and wherever there are stars there is the the moon; thus there are two sources and one couple. The day (ahan) is Savitá, and the night (rátri), the Sávitrí; wherever there is day there is night, and wherever there is night there also is day; thus there are two sources and one couple. Heat(ushna) is Savitá, and cold(síta), the Sávitrí; wherever there is heat, there also is cold, and where there is cold, there also is heat; thus there are two sources and one couple. The cloud

These questions include all the leading words of the sacred Gáyatrí.

(abbhra) is Savitá, and rain (varsha) the Sávitrí; wherever there is cloud there is rain, and where there is rain, there is cloud; thus there are two sources and one couple. The lightning (vidyut) is Savitá, and the thunder (stanayitnu), the Savitrí; wherever there is lightning there is thunder, and where there is thunder there also is lightning; thus there are two sources and one couple. Life (prána) is Savitá, and food (anna), the Sávitrí; wherever there is life there is food, and where there is food there also is life; thus there are two sources and one couple. Vedas are Savitá, and the metres (chhandas), the Savitrí; wherever there are Vedas, there are metres, and where there are metres, there also are the Vedas; thus there are two sources and one couple. Sacrifice (Yajña) is Savitá, and fee (dakshiná), the Savitrí; wherever there is sacrifice there is fee, and where there is fee there also is sacrifice; thus there are two sources and one couple. These verily are the twelve couples.'

"Verily Brahma beheld this recepacle, the adorable prosperity, (the Savitri alias Gayatri). Meditate on it. If it be religiously held, (vrate), it abides* in truth. He, Savitá, having created Bráhmanas from the Sávitrí, held it within him, hence the first foot of the Savitrí is savitur varenyam the preeminient portion of Savitá, (a play upon the word vrata, religiously held and thence várenyam the preeminent.) By the earth is upheld the Rig hymns; by the Rig hymns, Agni; by Agni, prosperity (srí, here intended for Sávitrí); by prosperity, woman; by woman, a couple; by a couple, man; by man, work; by work, religious austerity; by religious austerity, truth; by truth, Brahma, by Brahma, Bráhmana; by Bráhmana, devotion; by devotion are Bráhmanas bepraised, made voidless, and un-His thread (lineage) remains unbroken, and the abode of his life remains undisturbed who knows this the first foot of the Sávítri, or knowing explains it.

[•] प्रत्यातिष्ठान् The verb is in the past tense.

"'We comtemplate the glory of the god,' (bhargo devasya dhimahi) is the second foot of the Savitri. By ether is the Yajush upheld; by the Yajush, Vayu; by the Vayu, cloud; by the cloud, rain; by the rain, herbs and trees; by herbs and trees, animals; by animals, work; by work, austirity; by austirity, truth; by truth, Brahma; by Brahman, Brahmana; by Brahmana, devotion; by devotion is Brahmana bepraised, made voidless, and unbroken. His thread (lineage) remains unbroken, and the abode of his life remains undisturbed, who knows this the second foot of the Savitri, or knowing explains it.

"'He who irradiates our understanding,' (dhiyo yo nah prachodayát,) is the third foot of the Sávitrí. By the sky is the Sáma upheld; by the Sáma, A'ditya; by A'ditya, light; by the light, rain; by the rain, herbs and trees; by the herbs and trees, animals; by the animals, work; by work, austerity; by austerity, truth; by truth, Brahma; by Brahma, Bráhmaṇa; by the Bráhmaṇa devotion; by devotion is the Bráhmana bepraised, made voidless, and unbroken. His lineage remains, unbroken, and the abode of his life remains undisturbed, who knows this the third foot of the Sávitrí, or knowing explains it.

"By the Bráhmana who, thus knows this, is, of a truth, Brahma acquired, digested and well understood. By Brahma is the ether acquired, digested and well understood. By the ether is Váyu acquired, digested and well understood. By Váyu is the light acquired, digested and well understood. By light is water acquired, digested and well understood. By water is earth acquired, digested and well understood. By earth is food acquired, digested and well understood. By food is life acquired, digested and well understood. By life is mind acquired, digested and well understood. By mind is speech acquired, digested and well understood. By speech are the Vedas acquired, digested and well understood. By the Vedas is sacrifice acquired, digested and well understood. Verily these twelve great

elements are situated in this order, and thereof is sacrifice the highest.

"Those who know the above think that they know it (rightly); but in reality they know it not. Sacrifice is established on the Vedas; the Vedas are established on speech; speech is established on the mind; the mind is established on life; life is established on food; food is established on the earth; the earth is established on water; water is established on light; light is established on wind; the wind is established on ether; the ether is established on Brahma; Brahma is established on Brahmanas acquainted with Brahma. Verily he is conscient of Brahma who knows this. He achieves meritorious acts, and sweet odours,—he destroys all sins, and enjoys endless grace,—who knows this; as also he, who knowing this, adores the Upanishad which has the Sávitrí, the mother of the Vedas, for its subject."

This interpretation differs from what is generally received by later authors, inasmuch as it seperates the epithet varenya from bharga, and makes the two distinct. This, however, is more apparent than real, for it is merely allegorical, and does not alter the sense. Otherwise it is on all fours with the belief of the Hindus that the object adored is Brahma or the universal soul, and therefore also of the sun, and not the sun itself as represented by its rays. As the interpretation is the oldest we possess, and was given within a short time after the Gáyatri had been composed, this fact is worthy of note, particularly as it is at variance with the version given by some European orientalists, notably by the late Professor Wilson, which makes the sun itself to be the object of worship. It is of course impossible to say what the author of the Gávatrí himself had in view, but his Indian commentators, both ancient and modern, are at one in believing that he rose from nature up to nature's God, and adored that sublime luminary which is visible only to the eye of reason, and not the planet we daily see in its course.

The Chapter closes with a kandiká on the importance of A'chamana, or washing of the face before commencing a ceremony.

The second chapter devotes its first nine kandikás to the duties appropriate to Brahmacháris, or religious students, inculcating dispassion, mendicity, chastity, devotion to the tutor, and other virtues, and fixing the time to be devoted to such a course of life from twelve to twenty-four years. The rules are very much the same as those given in the Grihya Sútras, and call for no remark. A legend follows in which a sage of the name of Kábandhi, son of Kabandha, an A'tharvana Rishi, is described as an intelligent disputant, a knower of the Mimáñsá (mimáñsaka), and self-sufficient to a degree. He discourses with the priests of the great king Yauvanásya Mándhátá, and questions them about the duties of priests and the particular knowledge necessary for them. replies are brief and inconsequential. Several other legends follow, which describe the various requirements of sacrifices. Of these brief accounts will be found in the table of contents. They are, as usual with Bráhmanic legends, inane, and designed mostly to establish the preeminence of the Atharva over the other Vedas.

The third chapter opens with an injunction that the four priests at a sacrifice should know the four Vedas, and that a sacrifice with three priests versed in the Rig, Yajush, and Sáma, is, like an animal with a less number of feet than four, or a man with one foot, or a car with one wheel, incapable of moving on satisfactorily. Certain expiations are then recommended for the offence of speaking on the part of the priests when engaged at a sacrifice. A curious legend then follows in which questions are propounded as to why the hair grows first on the head and then on the other parts of the body? why men have mustache and women have it not? why the teeth first cut out of the lower jaw? why they shed and grow

again? and why and how other organs of the body perform their functions? and they are explained by references to various parts of the Darsapaurnamása sacrifice; as also regarding certain accidents to the sacrificial fire and their expiations. Rassing over two other short legends of little importance, we come to a set of rules regarding the distribution of the sacrificed cow among the different persons engaged in the sacrifice. According to them the Prastátá is to receive the two jaws along with the tongue; the Pratihartá, the neck and the hump; the Udgátá, the eaglelike wings or briskets; the Adhvaryu, the right side chine with the shoulder; the Upagátá, the left chine; the Pratiprasthátá, the left side shoulder; the Brahmá and the wife of the Rathyá, the right rump; the Brahmanachchhañsi, the right hip lower down the round; the Potá, the thigh (leg+); the Hotá, the left rump; the Maitrávaruna, the left round; the Achchháváka. the left leg; the Neshtá, the right arm, (clod); the Sadasya, the left clod; the master of the house, the sirloin and some part of the abdomen (flank? sada and anuka); his wife, the loin, or the pelvic region, which she is to bestow on a Bráhm an; the Agnidhra, the stomach (vanishtu), the heart, the kidneys, and the right fore-leg (váhu); the A'treya, the left leg; the householder who ordains the sacrifice, the two right feet; the wife of the householder who ordains the sacrifice the two left feet; and both of them in common the upper lip; the Grávastut, three bones of the neck, (vertebræ,) and the manirjáh (whatever

[•] द्विया शेकिरयाकी पृश्लाकः। The passage is evidently corrupt, and I am doubtful of its import. The meaning above given is a mere guess.

[†] I cannot make out the distinction be tween the avarasaktha "hip lower down" and the uru "thigh." I suspect the last to mean the leg.

[‡] प्रयोह तप्रद्यः। I do not know the difference between this person and the householder who gets the sirloin.

that be); the man who leads the cow, three other vertebræ and a half of the perinæum; the Chamasárdhvaryu, the bladder; the Subrahmanya, the head; the man who invites people to a Soma sacrifice, the hide. These altogether make a total of thirty-six parts. Dire imprecations are hurled against those who venture to depart from this order of division. The chapter is brought to a close with some subsidiary rules regarding dikshá or initiation i. e. the formal engagement of priests at a sacrifice.

The fourth chapter continues the subject of initiation, giving directions as to the order in which the different priests are to be initiated, and the several assistants who are to officiate under the chief priests. Some of the principal ceremonies and the gods who preside over them are then named, and the rewards due for the performance of those ceremonies are given in detail. The latter half of the chapter is devoted to a description of the mystic connection of the year with ceremonies.

The first six kandikás of the fifth chapter continue the subject of relation of ceremonies to the year, and sum it up with an allegory in which the year is represented as a human being, and its different members are formed by the different ceremonies noticed in the preceding kandikás. The seventh gives the order which the ceremonies should successively follow; the first is Agnyádhána, then Purváhuti, then Agnihotra, then Darsa and Paurnamása, then Agrayana, then Cháturmásya, then Pashubandha, then Agnishtoma, then Rájasúya, then Vájapeya, then Asvamedha, then Purushamedha, then Sarvamedha, then Dakshinávanta, then Dakshiná, then Adakshiná, the last three forming parts of the Sahasradakshiná. A legend follows in which Prajápati is represented to have performed all the other ceremonies, and, attaining thereby only perishable rewards, subsequently to have secured eternal

This passage in the original text is evidently incorrect, and my version is conjectural.

fruition by the ceremony of Sahasradakshiná (one involving a fee of a thousand heads of cattle). Passing over some unimportant paragraphs we come to the twenty-third, which gives some details about the classification and particular times of sacrifices. All ceremonies are devided into three classes; 1st including all those in which the cooking of rice or frumenty is the most important element, hence called Pákayajna*;—2nd those in which the offering of clarified butter is the most important—Haviryajna,; and 3rd those in which the Soma beverage holds the most prominent place,—Somya or Somayajna. Each of them includes 7 different kinds of sacrifices. Thus—

Class, I. Pàkayajna, comprising, 1, Sáyam homa; 2, Prátar homa; 3, nine kinds of Sthálipáka; 4, Bali; 5, Pitriyajna; 6, Ishtakáh; 7, Pasu.

Class, II. Haviryajna, comprising, 1, Agnyádheya, 2, Agnihotra; 3, Paurnamási; 4, A'mávásyá or Darsa; 5, the nine Ishtis; 6, the four Cháturmásyas; 7, Pasubandha.

Class. III. Somayajna, comprising, 1, Agnishtoma; 2, Atyagnishtoma; 3, Ukthya; 4, Shodasimán; 5, Vájapeya; 6, Atirátra; 7, A'ptoryáma.

The last two kandikás of the chapter are devoted to the creation and requirements of ceremonies, and the uses of the different Vedas in the performance thereof.

[•] Although the cooking of rice is a sine qua non in these ceremonies, yet some authors are of opinion that páka here does not mean cooking. "It signifies, according to Indian authorities," says Max Muller; "either small or good. That páka is used in the first sense appears from such expressions as yo mat pakatarah, "he who is smaller than we." But the more likely meaning is good or excellent or perfect; because, as the commentators remark, these ceremonies impart to every man that peculear fitness without which he would be excluded from the sacrifices, and from all the benefits of his religion." Ancient Sanskrit Literature, 203.

The contents of the Second Book are even more desultory. inconsequential and fragementary than those of the first. No subject is taken up ab initio, or described otherwise than casually, and with reference to some particular point of doubt only. The author of the work starts with the assumption that the reader is familiar with the subject, and needs elucidation only with reference to some abstruse point or other. The Book opens with a direction to throw out a wisp of hay from the seat of the Brahmá, and on the necessity of the Brahma's remaining silent when filling the sacrificial vessel called pranitá, and of the alter being surrounded by a strip of cloth named paridhi. Then follows a legend intended for the praise of Brahmá as the most important member of the clerical staff. It is said that Prajápati once performed a sacrifice without awarding to Rudra his share of offerings. Rudra wished that since he had been cut out of the ceremony it should not yield the desired return, and accordingly, seizing and piercing it, cut off a portion from it. The resulting fragment is the Prásitra food. It was given to Bhaga; but no sooner that divinity beheld it than his eyes dropped out, for which he is called "the Blind Bhaga." He took it not. It was next offered to Savitá, who took it, but his hands thereupon were immediately cut off, and he had to put on golden hands, whence he is praised as the "golden-handed." The oblation was next offered to Pushan, who tasted it, but that broke his teeth, therefore he is called the "toothless eater of cakes." It was then offered to Idhmángirasa, who likewise tasted it, and thereby lost his head: the oblation returned to the Yajna, Thereupon it was offered to Varhi A' figirasa, who, partaking of it, had his body disjointed. The food reverted to its place. It was offered next to Vrihaspati A'ngirasa, who was frightened by the idea of an impending danger, and repeated a mantra, which ultimately resulted in the glorification of the Brahmá as the head of the sacrifice. The le-

gend. though pointless and uninteresting, is of importance as containing the germ on which the Pauránic tale of Daksha's great sacrifice has been elaborated. According to the popular version, which is founded on that of the Bhágayata Purána, once on a time Daksha, the mindborn son of Brahmá, happened to be present at a Visvasrig sacrifice celebrated by his father, and, on the arrival of Siva there, was wanting in courtesy to him. A quarrel thereupon broke out between the two, and culminated in a curse from Daksha, who ordained that thenceforward Siva should not be allowed a share at a sacrifice. Subsequently Daksha himself celebrated a grand sacrifice such as creation had never before beheld, resplendant with all that unlimited wealth and divine command could bring together. To it assembled all the gods, with their wives, all the Rishis, and nymphs, and Pitris and Gandharvas from the farthest parts of the world, and the only persons designedly excluded were Umá and her lord Siva. Umá, seated in her blissful mansion on the crest of the Kailása mountain, beheld the crowds that were moving towards her father's house, and soon heard of the rejoicings that were going on to which she had been purposely excluded.

- "Wroth of heart was Umá;
- "To her lord she spake:-
- ". Why dost thou, the mighty,
- "'Of no rite partake?
- "'Straight I speed to Daksha
- "Such a sight to see:
- "If he be my father,
- "He must welcome thee."

But her lord could not be prevailed upon to go to a feast to which he had not been invited, and so she started alone. Mounting her favorite bull, and followed by a wild band of her lord's spritely attendants, she hurried through space, and in a twinkling alighted amidst the godly company when feasting and joy and merriment were at their height in the mansion of her father.

> "Greeting, gods and sages, Greeting, father mine! Work hath wondrous virtue, Where such aids combine.

"Guest-hall never gathered Goodlier company: Seemeth all are welcome,— All the gods but me."

Spake the Muni Daksha,
Stern and cold his tone;—
"'Welcome thou, too, daughter,
Since thou com'st alone.

"But thy frenzied husband Suits another shrine; He is no partaker Of this feast of mine.

"He who walks in darkness Loves no deeds of light; He who herds with demons Shuns each kindly sprite.

"Let him wander naked,— Wizard weapons wield,— Dance his frantic measure Round the funeral field.

"Art thou yet delighted With the reeking hide, Body smeared with ashes, Skulls in necklace tied?

"Thou to love this monster;
Thou to plead his part!
Know the moon and Gangá
Share that faithless heart.

"Vainly art thou vying
With thy rivals' charms:

Are not coils of serpents
Softer than thine arms?"*

These would be bitter words to any faithful wife to hear said of her lord; to Umá, who was the pattern of her sex, and the most devoted of wives, enjoying on that account the proud title of Satí par exellence, they proved the most poignant, touching her to the very core of her heart. In a mighty cry of anguish she upbraided her father, and, dilating on the merits of her husband and the injustice that had been done him, ended by declaring that she would no longer retain a body which she owed to so wicked a father. Anon she became speechless with overwhelming wrath, took her seat at the northern side of the altar which by law belonged to her lord, and, covering herself with the hem of her cloth, gave up her life in a fit of profound meditation. Awe-struck and dumb the company beheld the tragedy, without being able to make any attempt for her rescue. Her attendants now rushed forwards; but Bhrigu, the chief priest, in an instant poured an oblation on the fire, and brought forth from the flames a mighty host of frightful Ribhus who soon compelled them

^{*} Waterfield's *Indian Ballads and Poems*. The Bhágavata makes Daksha utter these reproaches when he meets Siva at the festal hall of his father, but the popular version brings them to this place.

to run away. When Siva heard the news there was no limit to his wrath; terrific flames burst forth from every pore of his body, and, as in an agony of violent grief he plucked a lock of hair from his head, it assumed the form of a most stupendous giant with a thousand arms. This apparition at once went forth to the place of Daksha, accompanied by a numerous retinue of fiends, and dealt destruction on every side. The gods fled in terror, and the festal hall was heaped with carnage. Bhaga had his eyes plucked out; Bhrigu's beard was torn; and Pushan's teeth suffered complete demolition; while most of the Devas were tied hand and foot and trampled upon. But the foremost among the victims was Daksha himself, whose head was lopped off, and thrown into the burning altar, where it was soon reduced to ashes. The gods now met in solemn conclave to devise means for putting a stop to the rapidly increasing havoc. and besought Vishnu and Brahmá to come to the rescue. Then they all went to Siva and most earnestly supplicated his mercy, and so far prevailed on him as to bring him to the scene of devastation. But when that divinity beheld there the corpse of his dearly beloved wife, his grief and wrath revived again. He stuck the corpse on the point of his trident, and began a wild maddened dance which threatened immediate destruction to the universe. Vishnu, at this juncture, felt himself unequal to the task of pacifying the fury of Siva; but, knowing that as long as the dead body of Uma would be in sight so long the surging grief would not subside, he cut it off bit by bit with his discus, and threw it wide about the earth.* This expedient

^{*} Fifty-one such bits were thrown about, and the spot where each of them fell formed a sacred pitha, which is held in the highest veneration to this day. The Tantra-chudámani gives the following account of the different parts into which the body was divided, and the places where they fell: viz. 1, the crown of the head at Hingulá (Hinglaj); 2, the three eyes at Sarkarára; 3,

proved efficacious, and Siva was at last induced to restore the killed and wounded to life and health. But Daksha's head having been burnt, it had to be replaced by that of a goat,* which was lying handy by the altar.

The Káliká Purána differs from the Bhágavata in

the nose at Sugandhá; 4, the top of the neck at Kásmira; 5, the tongue at Jválámukhi; 6, the right breast at Jálandhara; 7, the heart at Vaidyanátha; 8, the knees at Nepála; 9, the right hand at Mánasa; 10, the navel in Utkala; 11, the right cheek at Gandakí; 12, the left arm at Vahulá; 13, the elbow at Ujjayaní; 14, the right arm at Cháttála, Chandrașekhara; 15, the right foot at Tripurá; 16, the left foot at Trisrotá; 17, the pudendum at Kámagiri (Kámákhyá); 18, the right great-toe at Yugádyá; 19, other right toes at Kálipítha, (Kálighát); 20, the fingers at Prayága; 21, the thighs at Jayanti; 22, the earings at Váránași; 23, the back of the trunk at Kanyásrama; 24, the right ankle at Kurukshetra; 25, the wrists at Manivedaka; 26, the back of the neck at Srísaila; 27, the backbone at Kánchi; 28, one hip at Kálamádhava; 29, the other hip at Narmadá; 30, the left breast at Rámagiri; 31, the hairs of the head at Vrindávana; 32, the upper row of teeth at Súchi; 33, the lower row of teeth at Panchaságara; 34, the left talpa (shoulder blade?) at Karatoyá; 35, the right do. at Sríparvata; 36, the left ankle, at Nibhásha; 37, the belly at Prabhásha; 38, the upper lip at Bhairavaparvata; 39, the chin at Jalasthala; 40, the left cheek at Godávari; 41, the right shoulder at Ratnávalí; 42, the left shoulder at Mithilá; 43, the leg bone at Nalápáti; 44, the ears at Karnáta; 45, the mind at Vakresvara; 46, the palm at Jasora; 47, the lower lip at Attahása; 48, the necklace at Nandipura; 49, the anklets at Lanká; 50, the toes of the left foot at Viráta; 51, the right leg at Magadha. How the mind and the ornaments formed parts of the body, are Tántric mysteries which I cannot unravel. The Bhágavata has nothing to say about this division, as, according to it, the body was consumed by a fire which was evolved from the Devi's profound meditation.

* Ram according to Wilson; the Sanskrit word in the Bhágavata Purána is aja, which means both a goat and a sheep.

many important particulars, and the Váyu differs the most. But they all agree in making Daksha's refusal to recognise the greatness of Rudra alias Siva, and Umá's suicide as the original causes of Daksha's disgrace. The Vedic legend has nothing to say about the substitution of a goat or ram's head for that of Daksha, but the myth on the subject must be of considerable antiquity, seeing that we have a ram-headed divinity among the most ancient sculptures of Egypt, representing one of the eight great gods of the country. His name was variously spelt Kneph, Neph, Nef, Cnouphis, Chnoubis, Noub, and, perhaps also, Nou. + Like Daksha, he appears in sculptures as "a man with the head of a ram," and if not the progenitor, Prajápati, "at least the leader, of the gods." ‡ Elswhere he is described as the "spirit of the god, which moved upon the face of the waters." § Daksha, however, had many wives, while Neph had only two; and Sati, the daughter of Daksha, became, among the Egyptians, Saté (Juno) one of the wives of their Jove. Anyhow there is a remarkable analogy between the two gods, and the idea suggests itself that perhaps they owe their origin to a common source, or one of them is derived from the other. The Pauranic story of the sacrifice and its consequences is, however, an allegorical representation of a quarrel between the Vaishnavites and the Sivites. which terminated by the admission of Siva into the Hindu pantheon, and has no connexion with Egypt.

The second chapter begins with some detailed instructions on the offering of flesh meat on the A'hitágni. That fire always wishes the Yajamána to offer it such delectable food, and the Yajamána who offers animals fit for Indrágni to it once

^{*} Wilson's Vishņu Puráņa p. 61.

[†] Wilkinson's Ancient Egyptisns, N. S. I. p. 241.

[‡] Ibia ,I, 238.

[§] Ibid, I 236.

every six months, accomplishes the offering of his own-self to Indra and Agni. The same offering should be made by those who desire long life, or numerous descendants, or crowded herds. For a prayer to Yama for long life, the offering meet is a green parrot; and for numerous progeny the offering to Tvashtrá should be a mare. Then follows a legend in which the Devas issue forth under five generals to conquer the Asuras. Agni leads the Vashus, Soma the Rudras, Indra the Maruts, Varuna the A'dityas, and Vrihaspat i the Visvedeváh; but they are defeated, and at last are obliged to regain their lost ground by a Yajna. The 13th kandiká gives an account of how Vasishtha, through having seen Indra in person, obtained certain stomas for himself. These stomas are subsequently recited, and the advantage of knowing them is explained. We next come to a number of details about the appointment of the Agnidhra, the offering of Pravitáhuti, and salutations to Prajápati, Sadasya and other priests. The twenty-third kandiká insists upon the necessity of truthfulness on the part of the priestly staff, giving as a reason that none can like a liar.

The first half of the third chapter is devoted to the mystic syllables Vashat and Hin, the advantages of repeating them during a sacrifice, the best way in which, and the proper times when, they should be repeated, and the various metres appropriate at the morning, the noon, and the evening ceremonies.

The most important legend in the third chapter refers to the relation which the Rig Veda bears to the Sáma. According to it "at first there existed only the Rik and the Sáma. Sá was the name of the Rik, and Ama that of the Sáma. The Rik (feminine) said to Sáma (masculine), 'let us unite for the multiplication of animated beings.' 'Not so;' replied Sáma; 'my greatness is higher than yours.' The Rik divided herself into two, and addressed the other; but got no reply. She divided herself into three, and again addressed him. Thus she became three-fold, and because she became three

fold, therefore is he (the Sáma) praised by three Riks, sung with three Riks, and completed with three Riks. Hence it is that one man has many wives, but never one woman many rival husbands. Because, of a truth, the dicussion was between Sá and Ama, therefore was Sáma produced, and hence the Sáma got the character of Sáma, and by it is pacification (sáma) produced, and superiority attained. Whatever is born, it is pacified, (Sáma); that which is Sámaless or unappeased is condemend. Each of the two, Sáma and Rik, became five-fold; these five parts are A'háva, Hinkára, and Prastáva, first; Udgítha, the middle; and Nidhana and Vashat the last."

The last three chapters of the Gopatha Bráhmana treat principally of peculiarities and details regarding the morning, noon, and evening rites in connexion with the Ekáha, the Uktha, the Ekáshtaká and other minor sacrifices; but they are not of sufficient importance to require fuller descriptions than what occur in the table of contents.

In the whole range of the Gopatha there is not a single circumstance mentioned which is calculated to throw any light on the political condition of India at the time when the work was composed. The only kings named are Yauvanásva Mándháta, Janamejaya, and Parikshit. Of other persons, we have Angirá, Bhrigu, Vasishtha and other well known Vedic sages alluded to, but under circumstances which afford no information regarding their lives. The places mentioned are Kuru, Pánchála, Kásí, Magadha and other northern provinces; but none beyond the Vindhiyan range.

In presenting the the first edition of the Gopatha Bráhmana to the public I have to express my regret that it appears under two very serious disadvantages; 1st, that it has no commentary attached to it; and 2nd that different portions of it have been edited by two individuals at different times, without consulting each other.

When the work was first undertaken it was expected that a commentary would somewhere turn up, and that it would be printed along with the text; but careful enquiry at Benares, and in the Madras and the Bombay precidencies showed that none was extant, and a complete edition could not be accomplished. As however several excellent and correct manuscripts of the text came to hand in course of the search, it was thought preferable to print the text alone, rather than drop the undertaking altogether, particularly as it was supposed that the ripe scholarship and varied knowledge of the late Pandit Harachandra Vidyábhushana, who had volunteered to edit the text and supply a gloss, would stand in good stead of a commentary. The Pandit, however, died soon after the publication of the first fasciculus. and the MS, of his gloss was not accessible after his death; the idea of printing a gloss had, therefore, to be abandoned, and the writer of this note confined his labours to the preparation of an eclectic text, with all the varce lectiones of his codices added in foot notes, and a free sprinkling of punctuation to make the reading easy, the MSS. consulted having none.

The following are the MSS. which have been made use of inpreparing the text for the press—

1st. **a**—From the Bombay Government; comprising 78 folia, each $9 \times 5\frac{1}{4}$ inches, and having 9 lines on each page. The writing is clear, but not neat. There are marks of its having been revised. It contains only the first half of the work (*Purvárdha*).

2nd. —From the Benares College Library; 162 folia, each 13×5 ; 5 lines on a page; dated, Samvat 1878. A carelessly written and unrevised MS. Like the preceding, it comprises only the first part of the work. A fragment of the first two adhyayas of the second half without pagination accompanies this. It has 9 lines on each page, and bears marks of having been revised.

3rd T-From the Library of the Asiatic Society of Bengal;

a bound volume, 11 × 7 inches, No. 274. It includes the two parts of the Bráhmana, and also the Pratyangirá Kalpa, It is carelessly written, and not revised. Dated, Samvat 1878.

4th च-From the writer of this note; lost by the late editor.

5th \(\mathbb{\text{\text{--}}}\) From Ráo Bahádur Gopála Hari-desamukha of Bombay; 92 folia; each $9 \times 4\frac{1}{2}$, bearing 10 lines on each page. Not dated, but apparently old. Badly but correctly written, and carefully revised. It contains only the second half of the work.

6th —From the Bombay Government; 38 folia, foolscap; written in the oblong puth form, and having 13 lines on each page. It has been newly copied, but not revised. It contains the Uttarárdha complete.

7th. —From the Bombay Government; a carefully written old MS. patched in several places, and containing the Purvárdha. It comprises 75 folia, each measuring 9×3 inches, and having 8 lines on each page. It bears a date of four figures of which the first two are 1 and 5, and the fourth 2; the third is illegible.

8th **w**—From the Bombay Government; 59 folia, measuring $9 \times 4\frac{1}{2}$ each, and having 9 lines on each page. It is carefully written and correct and bears date, Samvat 1795 = Saka 1660.

9th z—From the Library of the Asiatic Society of Bengal, No. 760; 64 folia, each measuring $11 \times 4\frac{1}{2}$ inches, and having 12 lines on a page. It is well and correctly written, and contains both parts of the work. It bears date, Samvat 1746, and has the epigraphs written in red ink.

These codices differ but slightly, and their differences, such as they are, are due mainly to unintelligent or negligent copyists. The Bombay texts, for which I am indebted to the kind aid of Dr. George Buhler, are almost alike; and appear to be the most trustworthy. It is to be regretted that No. 7, was received after the first 96 pages had been printed, and its variants, therefore, could not be embodied in this edition.

च्यां नमी ब्रह्मणे।

चों नमीऽचर्ववेदाय।

--:sooos;---

गोपवबाह्मणपूर्वभागे

प्रथमः प्रपाठकः।

श्रीं ब्रह्म ह वा इदमय श्रासीत्, खयन्त्वेकमेव (१) तदै चत, (१) मह है यचं, तदेकमेवास्मि, हन्ताहं मदेव मन्मातं दितीयं देवं निर्मम इति, तदभ्यश्राम्यदभ्यतपत् समतपत्, तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य सन्तप्तस्य खलाटे सेही यदाईमाजायत (१) तेनानन्दत्तमब्रवीत् (१) मह है यचं स्वेदमिवदामह इति। तद्यद्ववीत् मह है यचं स्वेदमिवदामह इति, तस्मात् स्वेदोऽभवत्तं वा एतं स्वेदं सन्तं स्वेद इत्याचचते। परोचेष परोचप्रिया इव हि देवा(१) भवन्ति प्रत्यचिष्ठः॥१॥

स भूयोऽत्याग्यद भूयोऽतप्यत् भूय त्रात्मानं समतपत्तस्य त्रात्तस्य तप्तस्य सन्तप्तस्य सर्वेभ्यो रोमगर्त्तेभ्यः पृथक् स्वेदधाराः प्रास्य-न्दन्त । (१) ताभिरनन्दत्, तदबवीदाभिर्वा त्रहमिदं सर्वे धारिय-

१ खयमावेकसेवेति क, ख, म,।

२ तदेचीत दति ख, ग,। तदीचत दति क, घ,।

२ यदाद्दियमाजायत इति ख, घ,।

४ तदब्वीदिति ख, घ,।

५ देवता इति ख, म,।

६ प्राक् खन्दन इति क, ख, ग,।

ष्यामि यदिदं किञ्चाभिर्वा श्रहमिदं सर्वं जनिययामि यदिदं किञ्चिति। तद्यद्ववीदाभिर्वा श्रहमिदं सर्वं धारिययामि यदिदं किञ्चेति। तद्यद्ववीदाभिर्वा श्रहमिदं सर्वं धारिययामि यदिदं किञ्चेति, तस्मात् धारा श्रभवं(१)स्तद्वाराणां धारात्वं यञ्चासु प्रियते। तद्यद्ववीदाभिर्वा श्रहमिदं सर्वं जनिययामि यदिदं किञ्चेति, तस्माज्ञाया श्रभवंस्त्रज्ञायानां जायात्वं यञ्चासु पुरुषो जायते, यञ्च पुत्रः पुत्रामन्त्रक्मिनेकश्वततारं तस्मात् श्राति पुत्रस्तत् पुत्रस्य पुत्रव्वं। तद्यद्ववीदाभिर्वा श्रहमिदं सर्वमाप्स्यामि यदिदं किञ्चेति, तस्मादापो श्रभवंस्तदपामस्रमाग्नोति वै स सर्वान् कामान् यान् कामयते ॥ २॥

ता चपः सङ्घाऽन्वेचत, तास स्वां क्षायामपख्यत् (१) तामस्येचमाणस्य स्वयं रेतोऽस्कान्दत्तद्प्स प्रत्यितिष्ठत् तास्तवैवाभ्यत्राम्यद्भ्यतपत्, समतपत्, ताः त्रान्तास्त्रप्ताः सन्तप्ताः सार्वमिव रेतसा देधमभवं (१) स्तासामन्या अन्यतरा अतिसवणा अपेया अस्ताद्वरस्ता
अभान्ता रेतः समुद्रं हत्वाऽतिष्ठत्रवेतराः पेयाः स्वादाः भान्तास्तास्तवैवाभ्यत्राम्यद्भ्यतपत्, समतपत्, ताभ्यः त्रान्ताभ्यस्तप्ताभ्यः
सन्तप्ताभ्या यद्रेत आसीत्तदभ्रन्यत, यदभ्रन्यत तस्ताद् भृगुः

१ ताभिरनन्दत् तद्वृवीत् चाभिर्का चर्डामदं सर्कं भारियधामि वहिदं किचाभि-वा चर्डामदं सर्कं धारियधामि यदिदं किचेति तसाहारा चभवंसहाराकां घाराल-मिति ख, ग. चिक्रितपुस्तकहयपाठः परन्वयं मध्ये खिखत इत्यध्यवसीयते उपक्रमे स्त्रन्पात्तस्य चर्डामदं सर्कं अनियिथामीत्यादिपाठस्य उपसंदारकाले दर्शनादिति।

२ ता आप इति क, घ,।

२ देघतसमभवद्गिति 🖘, म, ।

समभवत्, तद् भगो भेगुलं भगुरिव वै स सर्वेषु वो नेषु भाति य एवं वेद ॥ ३॥

स सगुं सहाउन्तरधीयत, स सगुः सृष्टः प्राङ्गेततं वागन्ववद्-हायो वायो इति, सन्नावर्त्ततं, स दिचणां दिश्रमेजततं वागन्ववदत् मातिखन् मातिखन्निति, स न्यवत्तत(१) स प्रतीचीं दिश्रमेजततं वागन्ववदत् पवमानः पवमान इति, स न्यवर्त्तत(१) स उदीचीन्दि-श्मीजततं वागन्ववद्दात वातिति,तमन्नवीनन्वविदामह इति,नहीत्य-थावीङेनमेतासेवापुन्विच्छेति(१) तत्यदन्नवीद्यार्व्याङेनमेतासेवा-प्यान्विच्छेति(१) तद्यवीउभवत्, तद्यवीणीऽधर्वत्वं (१)। तस्य ह वा एतस्य भगवतीऽधर्वण ऋषेयथैव ब्रह्मणो लोमानि यथाऽङ्गानि यथा प्राण एवमेवास्य सर्व श्राक्षा समभवत्तमथर्वाणं ब्रह्माऽन्नवीत् प्रजापतेः प्रजाः स्रष्टा पालयस्तिति। तत्यदन्नवीत् प्रजापतेः प्रजाः स्रष्टा पालयस्तिति, तस्मात् प्रजापतिरभवत्, तत् प्रजापतेः प्रजा-पतित्वमथर्वा वै प्रजापतिः, प्रजापतिरिव वै स सर्वेषु लोकेषु भाति य एवं वेद् ॥ ४॥

तमधर्वाणस्विमभ्यश्राम्यदभ्यतपत्, समतपत्तस्माच्छ्रान्तात्तात् सन्तप्तात् दश्रतयानधर्वेण ऋषीत्रिरमिमतेकर्चान् इर्रचांस्तृचांश्रत्-ऋचान् पश्चर्चान् षडर्चान् सप्तर्चानष्टर्चात्रवर्चान्दश्चीनिति । ता-

१ सन्नावनं त रति ख,।

२ सम्रायक्तं त इति ख,।

२ एताखेवाखन्त्रिकेति क, घ,।

४ रताखेवाखन्त्रिकेति क, घ,।

ध तद्यवीषाचर्वलिमिति क, ख, ग,।

नथर्षण ऋषीनभ्यश्राम्यद्भ्यतपक्षमतपत्, तेभ्यः श्रान्तभ्यस्तिभ्यः सन्तिभ्यो द्यत्यानार्धवणानार्षेयात्रिरिममतैकाद्यान् हाद्यां-स्त्रयोद्यां सतुर्ध्यान् पञ्चद्यान् षोड्यान् सप्तद्यान्ष्यावव-द्यान् वियानिति । तानथर्षण ऋषीनाथर्वणां सर्वियानभ्यश्रा-म्यद्भ्यतपत् समतपत् तेभ्यः श्रान्तभ्यस्तिभ्यः सन्तिभ्यो यान् मन्त्रानपञ्चत् स श्राथर्षणो वेदोऽभवत्तमाथर्वणं वेदमभ्यश्राम्य-द्भ्यतपक्षमतपत्तसाङ्कान्तात् तप्तात् सन्तप्तादोमिति मन एवोष्ठ-मच्चरमुद्रक्षामत्, स य इच्छेक्षवेरेतैरथर्वभियाथर्वणेय कुर्वीयेथिनवयेन तयेन तं महाव्याह्तया कुर्वित । सर्वे हे वा श्रस्तैतरथर्वभियाथ-वेणैय कृतं भवति य एवं वेद यस्त्रवं विद्रानेवमितया महाव्याह्तया कुर्वते ॥ ५॥

स भूयोऽत्राम्यद् भूयोऽतप्यद् भूय चालानं समतपत् स चालतएव नौं लोकाविरिममत एथिवीमन्तरिचन्दिविमित । स खलु
पादाभ्यामेव एथिवीं निरिममतोदरादन्तरिचम्, मूर्ज्जो दिवं । स
तां लीं लोकानभ्य वाम्यदभ्यतपल्लमतपत्तेभ्यः वान्तेभ्यस्तरे भ्यः सन्तरेभ्यस्त्रीन् देवान् निरिममताग्निं वायुमादित्यमिति । स खलु एथिव्या एवाग्निं निरिममतान्तरिचाद्वायुन्दिव चादित्यं । स तां स्त्रीन्
देवानभ्यवाम्यदभ्यतपत् समतपत्तेभ्यः वान्तभ्यस्तरेभ्यः सन्तरेन्
भ्यस्तीन् वेदाविरिममत ऋग्वेदं यजुर्वेदं सामवेदिमिति, चाने
ऋग्वेदं,वायोर्यज्ञवेदमादित्यालामवेदं । स तां स्त्रीन् वेदानभ्यवाम्यदभ्यतपत् समतपत् तेभ्यः वान्तभ्यस्तरेभ्यः सन्तरेभ्यः स्त्रिभे
सहाव्याद्वतीर्निरिममत भूभुवःस्वरिति । भूरित्वृग्वेदात्, भुव इति
यज्ञवेदात्,स्वरिति सामवेदात्। स य इच्छे सर्वेरे तैस्त्रिभिवेदैः कुर्वी-

येखेताभिरेव तं महाव्याहृतिभिः कुर्वीत सर्वेर्ह वा श्रस्यैतै-स्त्रिभिर्वेदैः कतं भवति य एवं वेद यसैवं विदानेवमेताभिर्मेहा-व्याहृतिभिः कुरुते ॥ ६॥

ता या असू रेतः समुद्रं व्यवादितष्टंस्ताः प्राची दिचिणाचः प्रतीच उदीचः समवद्रवन्त । तद्यसमवद्रवन्त तस्मासमुद्र उच्यते । ता भीता अबुवन् भगवन्तमेव वयं राजानं व्यणिमह इति । यच व्यवादितष्टंस्तदरणोदभवत् (१) तं वा एतं वरणं सन्तं वर्ण द्रयाच्चते । परोचिण परोचिप्रया इव हि देवा भवन्ति प्रत्यचिद्यः । स समुद्रादमुच्यत स मृचुरभवन्तं वा एतं मुचुं स तं सृखुरित्याच्चते । परोचिण परोचिप्रया इव हि देवा भवन्ति प्रत्यचिद्यः । तं वर्षणं सृत्युमभ्यत्राम्यदभ्यतपत्ममतपत्तस्य त्रान्तस्य सन्तमस्य सर्वेभ्योदङ्गस्यो रसोदचरत् सोदङ्गरसोदभवन्तं वा एतमङ्गरसं सन्तमङ्गरा इत्याचचते । परोचेण परोचिप्रया इव हि देवा भवन्ति प्रत्यचिद्यः । भवन्ति प्रत्यचिद्यः । ७॥

तमिङ्गरसम्बिमभ्ययाम्यदभ्यतपत्तमतपत्तसाच्छान्तात्तप्तात्तमात्तन्तः सादिं शिनोऽङ्गिरस(१)ऋषीतिरिममत,तान् विशिनोऽङ्गिरस ऋषी-नभ्ययाम्यदभ्यतपत्तमतपत्, तेभ्यः यान्तभ्यस्तप्तेभ्यः सन्तप्तेभ्यो दश-तयानाङ्गिरसानार्षेयात्तिरिममत, षोङ्शिनोऽष्टादिशिनो द्दार्शिन एकचींस्तृचांयतुर्ऋचान् पञ्चचीन् षड्चीन् द्वाचान् सप्तचीनिति । तानिङ्गरस ऋषीनाङ्गिरसांयार्षेयानभ्यसाम्यदभ्यतपत्तमतपत्तेभ्यः यान्तभ्यस्तप्तेभ्यः सन्तप्तेभ्यो यान् मन्त्रानपश्यक्ष त्राङ्गिरसी वेदीऽ-

१ वरकोऽभवत रति ख, ग,।

१ विभिनोऽक्रिरस इति ख, म,।

भवत्तमाङ्गिरसं वेदमभ्यत्राम्यदभ्यतपस्तमतपत्तस्माच्छान्तात्तात् सन्तप्ताज्ञनदिति धैतमचरं व्यभवत्। सयद् च्छे सर्वे रे तैरिङ्गरोभि-बाङ्गिरसैय कुर्वो येत्येतयैव तं महाव्याष्ट्रत्या कुर्वोत सर्वे हे वा अस्यै-तैराङ्गरोभिदाङ्गिरसैय कतं भवति य एवं वेद यथैव विदानेवमे-तया महाव्याद्वत्या कुरते ॥ ८ ॥

स जड्डीऽतिष्ठत् स इमांक्षोकान् व्यष्टभात्, तस्मादिङ्करसोऽधोयान जड्डीस्तिष्ठति, तद् व्रतं स मनसा ध्यायेदाद् वा श्रष्टं किञ्चन मनसा ध्यास्थामि तथैव तद् भविष्यति तद् स्म तथैव भवति ।

तद्धितहचीत्तं। श्रेष्ठो इ वेदस्तपसीऽधिजातो ब्रह्मज्यानां चितये सम्बभूव(१) ऋज्यद् भूतं(१) यदस्रज्यते दं निवेधनमतृणं दूरमस्थेति। ता वा एता चिक्तरसां यामयो(१) यन्मेनयः करोति मैनिभिन्विर्यं य एवं वेद॥८॥

स दिशोऽन्वैचतं प्राचीं दिचणां प्रतोचोसुदीचीं भ्रुवासूर्द्धा-मिति। तास्तवैवाश्यश्राम्यद्श्यतपसमतपत्ताश्यः श्रान्ताश्यःस्तराश्यः सन्तराश्यः पच वेदान्निरिममत सर्पवेदं पिशाचवेदमसुरवेदमिति-हासवेदं पुराणवेदमिति। स खलु प्राच्या एव दिशः सर्पवेदं निर-मिमत, दिचणस्याः पिशाचवेदं, प्रतीच्या श्रस्रवेदसुदीच्या इति-हासवेदं, भ्रुवायासोद्धायास पुराणवेदं()। स तान् पच वेदानश्य-श्राम्यद्श्यतपस्तमतपत्ते श्यः श्रान्तेश्यस्तिश्यः सन्तिश्यः पच

१ स बभूव इति ख, ग, घ,।

[॰] ऋग्युग्भूत मिति ख, म,।

र प्रक्रिरणं च यामय इति घ,।

४ भुवायाचोर्द्धायाः पुराक्वेद्दिनित घ,।

महाव्याहृतीर्निरिममत व्रथत् करद गुहृन् महत् तदिति। व्रथदिति सपवेदात्, करिति पियाचवेदात्, गुहृदित्यसुरवेदात्, महितिति-हासवेदात्, तदिति पुराणवेदात्, स य इच्छे सर्वेरेतै: पश्चभिवेदैः कुर्वीयत्ये ताभिरेव तं महाव्याहृतिभः कुर्वीत सर्वेहे वा श्रस्यैतैः पश्चभिवेदैः कृतं भवति य एवं वेद यसैवं विद्यानविमेताभिर्मेषा-व्याहृतिभः कुर्वति। १०॥

स त्रावतस परावतसान् चत, तास्त वैवाभ्यत्राग्यदभ्यतप-समतपत्ताभ्यः त्रान्ताभ्यस्तप्ताभ्यः सन्तप्ताभ्यः श्रमिल द्वमचर-मुद्रकामत्। सय दच्छे सर्वीभिरेताभिरावद्भिस परावद्भिस कुर्वी-येलेतयैव तं महाव्याह्रला कुर्वीत सर्वाभिर्ह वा श्रस्तैताभिरावद-भिस्र परावद्भित्र कृतं भवति य एवं वेद यसैवं विद्वानेवमेतया महाव्याहृत्या कुरुते॥ ११॥

स भ्योऽश्वास्यत्, भ्योऽतप्यत्, भूय श्वासानं समतपस मनस एव चन्द्रमसिवरिममत्, निख्यो नचवाणि, लीमभ्य श्रोषधि-वनस्पतीन्, चुद्रेभ्यः प्राणेभ्योऽन्यान् बह्नन् देवान्। स भूयोऽश्वास्यद् भूयोऽतप्यत्, भूय श्वासानं समतपत् स एतं चिव्वतं सप्ततन्तुमेक-विश्वतिसंख्यं यज्ञमपश्चत्।

तद्येतहचीत्तं। श्रम्मिर्धेत्तं निष्ठतं सप्ततन्तुमिति। श्रयाप्येष प्राक्रोड़ितः श्लोकः प्रत्यभिवद्ति सप्त सुत्याः सप्त च पाक्यत्ता दति॥ १२॥ तमाचरत् येनायजत्रे)तस्याम्निर्द्शीताऽऽसीत्,वायुरधूर्युः, सूर्य-

१ तमाचरत्ते नायजत रति ख'ग,।

उद्गाता, चन्द्रमा ब्रह्मा, पर्जन्यः सदस्य, श्रोषधिवनस्यतयसमसा, श्रध्येवो विखेदेवा हो चका, श्रयवंक्तिरसी गोप्तारसं ह सौतमेवं विद्दांसः पूर्वे श्रोनिया यश्चं ततं सावसाय ह स्माहेत्यिनव्रजन्ति, मा नोऽयं घर्म उद्यतः, प्रमत्तानामस्ताः प्रजाः प्रसाचीदिति, तान् वायेतान्(१) परिरचकान् सदःप्रसर्पकानित्याचचते
दिचिणासस्द्रांस्तदु ह स्माह प्रजापितर्यहै यश्चेऽकुग्रसा(१)ऋविजो
भवन्त्यचरितिनो ब्रह्मचर्य्य(१)मपराग्या वा तहै यश्चस्य विरिष्टमित्याचचते। यश्चस्य विरिष्टमनुयजमानो विरिष्यते, यजमानस्य विरिष्टमत्वृत्विजो विरिष्यन्त, ऋविजां विरिष्यते, यजमानस्य विरिष्टमत्वृत्विजो विरिष्यन्त, ऋविजां विरिष्यते, यजमानस्य विरिष्टविर्वेशनां विरिष्यन्ते, स्वर्गेण सोकेन विरिष्यते, स्वर्गस्य सोकस्य
विरिष्टमन् यजमानः स्वर्गेण सोकेन विरिष्यते, स्वर्गस्य सोकस्य
विरिष्टमन् तस्यार्दस्य योगचेमो विरिष्यते, यस्मिवर्दे यजन्त
इति ब्राह्मणम्॥१३॥

तं ह सौतमेवं विदांसं ब्रह्माणं यन्नविरिष्टी वा यन्नविरिष्टिनो विख्याधावरन् नमस्ते अस्तु भगवन् यन्नस्य नो विरिष्टं सन्धेहीति, तद्यत्वैव विरिष्टं स्थान्तवाम्नीनुपसमाधाय शाम्युदकं कत्वा पृथियौ स्रोवायिति विरेवाम्नीन् सम्योचिति, विः पर्य्युचिति, विः कार्य-माणमाचामयित च, सम्योचिति च, यन्नवास्तु च सम्प्रोचत्यथापि विदानां रसेन यन्नस्य विरिष्टं सन्धोयते, तद्यथा जवणेन सुवर्णं

१ तान् वा रतानिति ख, ग, घ,।

२ यद्वे यज्ञाकुशसा दति स, ग,।

२ ब्रह्मचर्यासित घ,।

सन्दध्यासुवर्षेन रजतं, रजतेन लोहं, सोहेन सीसं, सीसेन एवेव-मेवास्य यन्नस्य विरिष्टं सन्धीयते, यन्नस्य सन्धितमनुयजमानः सन्धीयते, यजमानस्य सिक्षितमन्वृत्विजः सन्धीयन्त, न्द्रत्विजां सिक्षितमनुद्विणाः सन्धीयन्ते द्विणानां सन्धितमनुयजमानः पुत्रपद्यक्षिः सन्धीयते, पुत्रपद्यनां सन्धितिमनुयजमानः स्वर्णेण सोक्षेन सन्धीयते, स्वर्णस्य सोक्षितमनु तस्याद्वस्य योग-चेमः सन्धीयते, यस्मिवर्षे यजन्त इति ब्राह्मणम् ॥ १४॥

तदु इ साहायवी देवो विजानन्य ज्ञविरिष्टानन्दानी त्पुपमम् येरन् (१)यज्ञे प्रायिवित्तः क्रियतेऽपि च यदु बह्रिव यज्ञे (१) विलीमः क्रियते न चैवास्य काचनार्त्ति भैवति न च यज्ञविष्क समुपयात्यपहन्ति पुनर्मृत्युमपात्येति पुनराजाति कामचारोऽस्य सर्वेषु स्रोक्तेषु भाति य एवं वेद यस्वैवं विद्वान् ब्रह्मा भवति यस्य चैवं विद्वान् ब्रह्मा दिच्चणतः सदोऽस्यास्ते यस्य चैवं विद्वान् ब्रह्मा दिच्चित उदस्मुख स्वासीनो यज्ञ साज्याहतीर्जु होतीति ब्राह्मणम् ॥ १५॥

बहा ह वै ब्रह्माणं पुष्तरे सस्जे, स खलु ब्रह्मा स्टिशिक्ता-मापेटे केनाहमेकेनाचरेण सर्वां य कामान् सर्वां य लोकान् सर्वां य देवान् सर्वां य वेदान् सर्वां य यज्ञान् सर्वां य प्रज्ञान् सर्वाय व्युष्टीः सर्वाणि च भूतानि स्थावरजङ्गमान्यनुभवेयमिति स ब्रह्मचर्यमचरत् स श्रोमित्ये तद्चरमपश्चद् (१) दिवण्यतुर्मात्रं सर्वव्याप सर्वविभूयातयामब्रह्म ब्राह्मीं व्याहृतिं ब्रह्मदैवतं तया

१ यज्ञविरिष्टानन्दानित्युपम्मयेरज्ञिति घ, ।

२ य ज बक्किव यज्ञे इति ख, ग,।

१ स तु चामित्येतद्चः स्प्रायदिति ख, म,।

सवीं ब कामान् सवीं ब खोकान् सवीं ब देवान् सवीं व वेदान् सवीं ब यज्ञान् सवीं ब मञ्दान् सर्वी ब व्युष्टीः सर्वीणि च भूतानि स्थावरजङ्गमान्यन्त्रभवत्तस्य प्रवसेन वर्णेनापस्त्रेडबान्वभवत्तस्य दितीयेन वर्णेन तेजो ज्योतीं चन्त्रभवत् ॥ १६॥

तस्य प्रथमया स्वरमाच्या प्रधिवीमिनमोषिवनसातीन् म्हन्वेदं भूरिति व्याद्वितिगीयवं (१) इन्दिस्तवतं स्तोमं प्राची दिशं वसन्तमतुं वाचमध्याकं जिक्कां रसमितीन्द्रियास्यनुभवत्॥ १७॥

तस्य दितीयया स्वरमानवादनिकं वायं यज्ञवेदं भुव इति व्याद्वतिस्त्रेष्टुभं (१) क्रन्दः पञ्चद्यं स्तोमं प्रतीचीं दिगं पीषस्तृतं प्राणमध्यासमासिके गन्धन्नायमितीन्द्रियास्त्रनुभवत् ॥ १८ ॥

तस्य व्यतीयया स्वरमाचया दिवमादित्यं सामवेदं स्वरित व्याष्ट्रितिजीगतं इन्दः सप्तद्यं स्तीमसुदीचीं दियं वर्षीऋतुं च्योतिरध्यामां चचुषी दर्शनमितीन्द्रियास्यनुभवत्॥ १८॥

तस्य वकारमानयाऽपयन्द्रमसमयर्ववेदवचनान्छोश्मिति स्वमान्त्रमानं जनदित्यक्विरसामानुष्टुभं इन्द्र एकविंगं स्तीमं दिचणां दिगं गरदस्तुं मनोऽध्याकां ज्ञानं ज्ञेयमितीन्द्रियास्यनुभवत् ॥२०॥

तस्य मकारश्रस्य तिष्ठासपुराणं वाको वाक्यगाथानारायंसी-क्यनिषदीऽनुयासनानामिति वधत् करहुष्टन् मष्टत्तच्छमी३मिति व्याद्वतीः स्वर्णस्यनानातन्त्रीः (१) स्वरत्रस्यगीतवादित्रास्थन्यभव-त्रैत्रर्थं दैवतं वैद्युतं ज्योतिर्वार्ष्टतं क्रन्टस्तृणवत्त्रयस्तिं भी स्तोमी

९ व्याच्टितं गायचिति 🗷, घ,।

२ बाह्रतिं चैह् भमिति ख, घ, ।

१ सरग्रंमानातन्त्रीरिति च, ग, घ,।

भुवामू ही दियं है मन्ति शिया हतू यो नमध्याकं शब्द यव पिती-न्द्रिया खन्मभवत् ॥ २१ ॥

सेवैकाचरऋग् ब्रह्मणस्तपसोऽग्रे प्रादुर्वभूव ब्रह्म वेदस्यायविणं-स्वक्रमत एव मन्द्राः प्रादुर्वभूवः स तु खलु मन्द्राणामतपसास्य व्या-उनध्यायाध्ययनेन यदूनच्च विरिष्टच्च यातयामच्च करोति तद-यवणां तेजसा प्रत्याप्याययेन् मन्त्राच मामभिमुखीभवेयुर्गभी इव मातरमभिजिघांसः पुरस्तादोद्वारं प्रयुक्त एतयेव तहचा प्रत्या प्यायवेदेषेव यद्भस्य पुरस्तायुज्यत एषा पद्मात् सर्वत एतया यद्मस्तायते।

तद्धितहचीतं। या पुरस्ताबुज्यतं (९) ऋचीऽचरे परमे व्योमिकति।

तदेतदचरं ब्राम्मणी यं कामिमच्छेत् विरावीपोषितः प्राक्तुं वास्तती विर्धिषुपविष्य सहस्रक्तता चावर्त्तयेत् (१) सिवन्यस्यार्थाः सर्वकर्माणि चेति ब्राम्मणम् ॥ २२॥

वसीधाराणामेन्द्रनगर(१)न्तदसुराः पर्यवारयन्त, ते देवा भीता श्रासन् क इमानसरानपष्टनिष्यतीति, त श्रीक्वारं ब्रह्मणः पुत्रं ज्येष्ठं दह्मस्ते तमबुवन् भवता मुखेनेमानसरान् जयेमिति। स द्वीवाच किं मे प्रतीवाद्यी भविष्यतीति वरं व्यथिष्यति व्यथा इति स वरमव-णीत न मामनीरियत्वा ब्राह्मणा ब्रह्म वदेयुर्यदि वदेयुरब्रह्म तस्या-दिति तथेति ते देवा देवयजनस्थोत्तराचें असरैः संयता श्रासंस्ता-

१ पुरसाद् युष्यम इति घ,

२ सदबळल चावर्त बेदिति व,।

२ मैन्द्रं नगरमिति घ,

नोद्वारेषाम्नोधीयाहेवा त्रसरान् पराभावयन्त, तद्यत्पराभावयन्त तस्मादोद्वारः पूर्वेउच्यते(१)। यो ए वा एतमोद्वारं न वेदावशः-स्वादित्यच य एवं वेद ब्रह्म वगः स्वादिति तस्मादोद्वार ऋग्यृग् भवति यज्ञिष यज्ञः सान्ति साम स्वे स्वं ब्राह्मण ब्राह्मणं स्नोके स्नोतः प्रणवे प्रणव इति ब्राह्मणम् ॥ २३॥

चोक्कारं एच्छामः को धातः किं प्रातिपदिकं किं नामास्थातं किं लिं किं वचनं का विभिक्तः कः प्रत्ययः कः स्वर उपसर्गे। निपातः किं वे व्याकरणं की विकारः की विकारी कितमानः कितवर्णः कत्यचरः कितपदः कः संयोगः किं स्थानानुप्रदानकरणं गिचुकाः किमुचारयन्ति किं छन्दः की वर्षे इति पूर्वे प्रश्ना, घथी-क्तरे मन्द्रः कल्पो ब्राह्मणस्यज्ञः साम कस्माद्रह्मवादिन चोक्कार-मादितः कुर्वन्ति किं देवतं किं च्योतिषं किं निक्तं किं स्थानं का प्रकृतिः किमध्यासमिति षट् निंगत् प्रश्नाः पूर्वोत्तराणां नयो वर्गी दाद्यका एतैरोक्कारं व्यास्थास्यामः ॥ २४॥

दन्द्रः प्रजापितमप्टक्कद् भगवविभस्य प्रकामीति, प्रका वर्सेत्वव्रवीत्, किमयमोद्वारः कस्य प्रमः किञ्चैतक्करः किञ्चैतक्कःः
किञ्चैतद् ब्रह्मा ब्रह्म सम्पद्यते तस्माद् वै तद्वद्रमोद्वारं पूर्वमालेभे
स्वरितोदात्त एकाचर श्रोद्वार ऋग्वेदे, श्रेस्वर्योदात्त एकाचर श्रीद्वारो यजुर्वेदे, दीर्घ मुतोदात्त एकाचर श्रोद्वारः सामवेदे, इस्लोदात्त एकाचर श्रोद्वारोऽयर्वेवेद उदात्तोदात्तिहपद श्र उ रत्यर्वचतस्तो मात्रा मकारे व्यञ्चनित्याद्वर्या सा प्रथमा मात्रा ब्रह्मदेवत्या

१ परमुखते इति खु, ग, घ,।

रक्ता वर्षेन यस्तां ध्यायते नित्यं स गच्छे द ब्राह्मां पदं, (१) या सा हितीया माना विषाुदेवत्या कषा वर्षेन यस्तां ध्यायते नित्यं स गच्छे द वैषावं पदं, या सा द्वतीया मात्रे पानदेवत्या कपिला वर्णेन यस्तां ध्यायते नित्यं स गच्छे दे पानं पदं, या साई चतुर्थी माना सर्वदेवत्या व्यक्तीभृता खं विचरति ग्राह फाटिक सिन्नभा वर्णेन यस्तां ध्यायते नित्यं स गच्छे त्यदमनामक मोङ्कारस्य चीत् पत्ति विप्रो यो न जानाति तत् पुनक्पनयनं तस्ताद ब्राह्मणवचनमादत्ती व्यं यथा लातव्यो गोनो ब्रह्मणः पुन्नो गायनं कृत्यः ग्रह्मो वर्णः पुन्नो वक्षो कट्टो देवता श्रीङ्कारो वेदानाम् ॥ २५॥

को धातुरित्याप्रधीतुरवितमध्येको रूपसामान्यादर्थसामान्यने हीयस्तस्मादापेरोङ्कारः सर्वभाग्नोतीत्यर्थः सदन्तमध्वत् प्रातिपदिकमदर्भनं प्रत्ययस्य नाम सम्पद्यते निपातेषु चैनं वैयाकरणा उदात्तं
समामनित तद्व्ययोभूतमन् ध्वाची प्रज्यो न व्येति कदाचनिति ।
सद्यपं चिषु लिङ्केषु सर्वासु च विभिक्तिषु । वचनेषु च सर्वेषु यद्व व्येति तद्व्ययं ॥ को विकारी चवते प्रसारणमाग्नोतिरावा एपकारो विकार्यावादित चोङ्कारो विक्रियते दितीयो मकार एवं
दिवर्ष एकाचर चीमित्योङ्कारो निर्वेतः ॥१६॥

कितमात्र इत्यादेस्तिस्त्रो मात्रा अभ्यादाने हि प्रवते मकारयतु-र्थीं किं स्थानमित्युभावोष्टी स्थानं नादानुप्रदानकरणी च हय-स्थानं सन्ध्यचरमवर्णलेगः कण्ढाो यथोक्तश्रेषः पूर्वी विव्यतकरण-स्थितय दितीयसृष्टकरणस्थितय न संयोगो विद्यूत(१) आस्थातीप-

१ त्राद्यसम्पद्मिति ख, ग, त्राद्यपद्मिति घ,।

२ संयोगो विदात इति घ '

सर्गानुदात्तस्वरितसिङ्गविभितिवचनानि च संस्थानाध्यायिन (१)
प्राचार्याः पूर्वे वभू तुः त्रवणादेव प्रतिपद्यन्ते नकारणं एच्छन्यवापरपचीयाणां कविः पञ्चालचण्डः(१) परिएच्छको वभूवां वु
एघगुद्रीयदीषान् भवन्तो ब्रुविन्तृति तद्दाप्युपलचयेद्दणंचरपदाद्वाप्राचीयदीषान् भवन्तो ब्रुविन्तृति तद्दाप्युपलचयेद्दणंचरपदाद्वाप्रा विभक्त्यास्विनिषेवितामिति वाचं स्तुवन्ति तस्मात् कारणं
ब्रूमो वर्णानामयमिदं भविष्यतीति षड्ङ्गविद्स्तत्त्तयाऽधीमहे।
किच्छन्द इति गायत्रं हि छन्दो गायत्री वे देवानामिकाचरा
स्वेतवर्णा च व्याख्याता द्दी दाद्यको वर्गावेतद् व व्याकरणं (६)
धात्वर्यवचनं ग्रेचं (१) छन्दोवचनं चायोत्तरो दो क्वद्यको वर्गी
वेदरहसिकी व्याख्याता मन्द्रः कल्पो ब्राह्मणस्थ्यज्ञःसामायवस्थेषा व्याह्मतिसतुर्णां वेदानामानुपूर्वेणींभूभुवस्वरिति व्याह्नतयः॥ २०॥

यसमी चप्रविद्वतानि(१) त्रुवन्ते द्वापरादाह बी गामिक देशो दीष-प्रतिरिद्ध(१) चिन्तामापे दे त्रिभिः सोमः पातव्यः समाप्तमिव भवति तस्माद्वग्यजः सामान्यप्रकान्ति जांस्यासंस्तत्र महर्षयः परिदेवयाञ्च-किरे महच्छीकभयं प्राप्तास्त्री न चैतत् सर्वैः समभिद्धितं ते वयं

१ सञ्चित्राधायिन इति स, म, सम्बद्धाधायिन इति ध,।

२ पश्चाखपण्ड इति ग,।

२ एतद्वैयाकरकमिति घ,।

ध भेचिमिति ख, ग, घ,।

५ असमीच्यप्रविकतानीति ख, ग, घ, ।

[€] दोषपतीच द्रात क,।

भगवन्तमिवोपधावाम^(१) सर्वेषामेव यमे भवानीति(^{१)} ते तथे खुका तृष्णीमितिष्ठनानुपस्रवेभ्य इखुपोपसीदामीति नीचैर्वभूवुः। स एभ्य उपनीय प्रीवाच मामिकामेव व्याष्ट्रतिमादितः चाहितः क्रमुष्ट्रमिखेवं मामका चाधीयन्ते।

नर्ते भृग्विष्ट्ररोविद्धाः सोमः पातव्य ऋत्विजः पराभवित्त यज-मानो रजसापध्यस्ति श्रुतिश्वापध्यस्ता तिष्ठतीत्वेवमेवोत्तरोत्त-राद्योगात्तोकं तोकम्प्रशाध्वमित्वेवं प्रतापो न पराभविष्यतीति तथा हत्या हभगविति प्रतिपेदिर श्राप्याययंस्ते तथा वोत्रयोकभया वभूवः। तसाद् ब्रह्मवादिन श्रोद्धारमादितः कुर्वित्त ॥ २८॥

किन्देवतिमत्युचामिन्देवतन्तदेव न्धोतिर्भायतं च्छन्दः एविवी स्थानं । श्रु बिनी ले (१) पुरोहितं युत्रस्य देवमृत्विन । होतारं रक्ष धातमित्येवमादिं क्षता चरम्बेदमधीयते ।

यजुषां वायुर्देवतं तदेव ज्योतिः नैष्टुभं इन्हीऽन्तरिचं स्थानं। इखे (४) लोर्जे ला वायव स्थ देवी वः सविता प्राप्यतु । त्रिष्ठतमाय कभाण इत्येवमादिं कला यजुर्वेदमधीयते ।

सानामादित्यो देवतं तदेव ज्योतिजीगतं च्छन्दो खौ स्थानं। श्रम्न श्रायाचि वीतये ग्टबानो च्य्यदातये। निहोता सिता विचेत्रीत्येवमादिं कला सामवेदमधीयते।

श्रयविषां चन्द्रमा देवतं तदेव ज्योतिः

[्] उपधावास **र**ति ख, ग,।

२ भवतीति इति घ,।

२ चित्रमीडे इति घ,।

४ दुषे दुति ख, म, घ,।

सर्वाणि छन्दांस्वापः स्थानं । यद्गां देवे. रिभष्टं य दलेवमादिं कला यथवंवेदमधोयते । यद्वाः स्थावरजङ्गमो भूतयामः सभावति, तस्मात् सर्वमापोमयं भूतं सर्वं भृग्विङ्गरोमयं । यन्तरैते चयो वेदा भृ-गृनिङ्गरसः त्रिता दल्यविति प्रक्तिरपामोङ्गारेण चैतसाद व्यासः पुरोवाच भग्विङ्गरोविदा संस्कृतोऽन्यान् वेदानधोयीत नान्यच संस्कृतो (१) भृग्विङ्गरसोऽधीयीत यथ सामवेदे खिलश्रुतिः(१) बद्याचर्येण चैतसादथवीङ्गरसो इ यो वेदः स वेद सर्वमिति बाद्याणं॥ २८॥

श्रध्यात्ममात्मभैषञ्यमात्मनैवस्यमोङ्गार श्रात्मानं निरुद्दा सङ्गममानीं भूतार्थिचिन्तां (१) चिन्तयेदितक्रम्य वेदेभ्यः सर्वपरमाध्यात्मफलं प्राप्नोतीत्यर्थः स्वितने ज्ञानमयमित्येतैः प्रश्नौः प्रतिवचनैश्व यथार्थं पदमनुविचिन्त्य प्रकरण्ज्ञी हि प्रवली विषयी स्थात्
सर्वस्मिन्वाकी वाक्य इति ब्राह्मण्म् ॥ ३०॥

एतद सौतद्विद्दांसमेकाद्याचमोद्गलं ग्लावो मैचे योऽभ्याज-गाम स तिसान् बद्धाचर्यं वसतो विद्यायोवाच किं स्विन्मर्या ययं तं मौद्रखोऽध्येति यदस्मिन् बद्धाचर्ये वसतीति तिद्व मौद्रख-स्थान्तेवासी श्रुत्याव सः श्राचार्य्यायाव्याचचष्टे दुरधीयानं वा श्रयं भवन्तमवोचखेऽयमद्यातिथि भैवति किंसीम्य विद्वानिति। त्री विदान् ब्रूते भीश्दति तस्य सौम्य यो विस्पष्टो विजिगोषोऽन्ते-

१ भृग्विङ्गरी विदां स्तृतोऽत्यान् वेदानधीयौत नान्यन संस्तृत इति स्तृ ग,।

२ रामवेदि विख्य तिरिति क,।

६ भ गर्थेचिनार्थमित क,।

ध एकादणाख्यं मीदगत्यमिति घ,

वासी तकी ह्रयेति, तमाजुद्दाव तमम्युवाचासाविति भीश्द्रिति किं सीम्य त त्राचार्योऽध्येतीति, त्रीन् वेदान् द्रूते भीश्द्रित, यद् खलु सीम्याकाभिः सर्वे वेदा मुखती ग्रद्धीताः क्षयत्त एवमाचार्यी मावते कयं तृ थिष्टाः शिष्टेभ्य एवं(१) भावेदन् यं द्धीनमद्दं प्रश्नं प्रच्छामिन तं विवद्धिति न द्धीनमध्येतीति। स इ मीद्रखः स्वमन्ते-वासिममुवाच, परेहि सीम्य ग्लावं मैत्रियमुपसीदाधीहि भीः सावित्रीं गायत्रीचतुर्विं गतियोनिं हादश्मियुनां यस्या भृष्वद्भिर-से बच्चर्यस्यां सर्वमिदं त्रितं, तां भवान् प्रव्रवीतिति स चेद्धीस्य दुरधीयानो भविष्यत्याचार्योवाच बद्धाचारी ब्रद्धाचारिणे सावित्रीं प्राहिति वच्चति तत्त्वं व्र्यात् दुरधीयाननां वै भवान् मीद्गस्य-मवीचत् स त्वा यं प्रश्नमप्राचीन्न तं व्यवीचः पुरा संवत्सराहार्ति-माक्ष्यसीति(९) ॥ ३९॥

स तत्राजगाम यहेतरी बसूव, तं ह पप्रच्छ सह न प्रतिपेदे, तं होवाच दुरधीयानं तं वै भवान् मीत्रख्यमवीचत् स ला यं प्रय-मप्राचीत्र तं व्यवीचः पुरा संवत्सरादार्त्तिमाक्षण्यसीति(१)। स ह मैत्रेयः(४) खानन्तेवासिन ज्वाच यथार्थं भवन्ती यथार्थहं यथामनी विप्रस्त्रच्यतां दुरधीयानं वा यहं मीत्रख्यमवीचं स मा यं प्रश्नमप्रा-चीत्र तं व्यवीचं तस्पेष्णमि(५) ग्रान्तिं करिष्णमीति। सह भैत्रेयः

१ भिष्टे भ्य इदिमिति घ,

२ मारिष्यशैति ख, ग,। मार्थशैति घ,।

व्दार्तिमार्थं सीति **स्**.।

ध स च मीट्गस्य इति क, घ,।

५ उपेचास ति ख, ग, घ,।

प्रातः समित्पाणिर्मीहरूस्प्रस्तादासावायहं (१) भी मैतियः किमर्थ-मिति दुरधीयानं वा श्रष्टं भवन्तमवीचं तं मा यन्प्रश्नमपाचीकं तं व्यवोचं त्वामुपेथामि प्रान्तिं करिथामीति,स होवाचात्र वा उपेतञ्च सर्वेच क्रतं पापकेन त्वा यानेन चरन्तमाद्धरथीऽयं मम कल्याणस्तं-ते ददामि (१) तेन याहोति । स होवाचैतदेवात्रात्विषचातृष्यं स्वच यथा भवानाहोपायामित्येवं भवन्तमिति तं होपेयाय तं होपेत्य पप्रच्छ किंखिदाहुर्भीः सवितुर्वरेष्यं भर्गी देवस्य कवयः किमा-हिथियो विचन्त्व(१) यदि ताः प्रवेश्य प्रचीद्यांक्षविता याभिरेतीति।

तस्मा एतत् प्रोवाच वेदान्कन्दांसि सवितुर्व रेखां भर्गी देवस्य कावयोऽवमाद्यः। कर्माषि धियस्तदु ते ब्रबीमि(") प्रचोदयांसविता-याभिरेतीति।

तस्पसमृद्ध पप्रच्छाधी हि भी: कः सिवता का सावित्री ॥३२॥
मन एव सिवता, वाक् सावित्री, यत्र द्वीव मनस्तद् वाक्, यत्र
वै वाक् तन्मन, इत्येते हे योनी एकं मियुनम्, प्रम्निरेव सिवता,
पृथ्यिवी सावित्री, यत्र द्वीवाम्मिस्तत् पृथ्यिवी यत्र वे पृथ्यिवी तद्म्निरित्येते हे योनी एकं मिथुनं, वायुरेव सिवताऽम्तरिचं सावित्री यत्र
द्वीव वायुस्तद्म्तरिचं, यत्र वा प्रम्तरिचं तहायुरित्येते हे योनी एकं
मिथुनम्, प्रादित्य एव सिवता खी: सावित्री यत्र द्वीवादित्यस्तद्खीर्यत्र वे खीस्तदादित्य इत्येते हे योनी एकं मिथुनं, चन्द्रमा एव

१ उपससादासावा अवसिति क, व,।

१ इघामीति क,।

२ थियो विचष्ट इति घ,।

४ प्रत्रवोसीति ख. ग. घ.।

सविता, नचवाणि सावित्री, यत्र श्लेव चन्द्रमास्तत्रचवाणि यत्र वै नचनाणि तचन्द्रमा, इत्येते हे योनी एकं मियुनम्, चहरेव सविता, राचिः सावित्री, यत्र द्वीवाइस्तद्राचिर्यत्र वै राचिस्तद्रहरिखेते हे बोनी एकं मियुनम्, उष्णमेव सविता, शीतं साविती, यत्र ही वीषां, तच्छीतं, यत्र वै ग्रीतं तदुण्यमित्येते हे योनी एकं मियुनम्, प्रक्यमेव सविता,वर्षं सावित्री,यत्र द्वीवान्ध्यन्तद्वषें यत्र वै वर्षं तद्वभ्यमिलेते हे योनी एकं मिथुनं, विद्युदेव सविता स्तनयित्रः साविची यच ह्ये व विद्युत् तत् स्तनयिबुः यत्र वै स्तनयिबुस्ति दिद्युदित्येते हे योनी एकं मियुनं, प्राण एवं विता पनं सावित्री, यत्र हीव प्राणस्तदन यत्र वा अबं तत् प्राण इत्थेते हे योनी एकं मिथुनं, वेदा एव सविता इन्टांसि सावित्री, यत्र श्लीव वेदास्तच्छन्टांसि यत्र वे च्छन्टांसि तद वेदा इत्येते हे यानी एकं मिथुनं, यज्ञ एव सविता, दिचणां सावित्री, यत्र द्वीव यत्रस्तत् दिचणा यत्र वै दिचणास्तवत्र इत्थेते हे योनी एकं मियुनम्, एतड स्नैतिहिहांसमीपाकारिमासस्त्रे हा-चारी ते संस्थित इत्ययैत श्रासस्तुराचित इव चिती बभूवायीत्याय प्राव्राजीदित्येतहाऽइं वेद नैतासु योनिष्वित एतेभ्यो वा मिथुनेभ्यः सभूती ब्रह्मचारी मम पुरायुषः प्रेयादिति॥ ३३॥

ब्रह्म हेदं त्रियं प्रतिष्ठामायतनमैक्षत तत्तपख(१) यदि तद् व्रते िष्ठयेत तत्त्वत्वे प्रत्यतिष्ठत् स सविता सावित्रा ब्राह्मणं सृष्टा तत्-सावित्रों पर्यद्धात्(१) तत् सवितुर्वरेखमिति सावित्राः प्रथमः पादः, पृथिव्यर्वे समद्धाद्याऽग्निमग्निमा त्रियं, त्रिया स्तियं,

१ तम्मपखेति ख, ग,।

२ पर्यद्थादिति ख, ग,।

स्तिया भिषुनं, भिषुनेन प्रजां; प्रजया कर्म, कर्मणा तपस्तपसाः सत्यं, सत्येन ब्रह्म, ब्रह्मणा ब्राह्मणं, ब्राह्मणेन व्रतं व्रतेन वे ब्राह्मणः संभितोभवत्यभूत्यो भवत्यविच्छिन भवत्यविच्छिन ने ने स्वतं भवति (१) य एवं वेद यथैवं विदानेवमेतं साविनाः प्रथमं पाएं व्याच्छे ॥ २४ ॥

भगाँ देवस्य घोमहोति सावित्रग दितीयः पानोऽन्तरिचेष यजुः समद्भात्(१) यजुषा वायुं, वायुनाऽक्त्रमक्त्रेष वर्षं, वर्षेणोषधि-वनस्पतीनोषधि बनस्पतिभिः पश्नृ पश्चभिः वन्धं कर्ष्यणा तपस्तपसा सत्यं, सत्येन बन्ना, बन्नाणा बान्नाणं, ब्राह्मणेन व्रतं व्रतेन वै ब्राह्मणः संशितो भवत्यश्च्यो भवत्यविष्ठिको भवत्यविष्ठिनोऽस्य तन्तुरवि-ष्ठिकं जीवनं भवति य एवं वेद यथैवं विदानेवमेतं सावित्रग दितीयं पादं व्याच्छे ॥ ३५॥

धियो यो नः प्रचोदयादिति सावित्रास्तृतीयः पादो दिवा साम समदधा(१) सान्नाऽऽदित्यमादित्येन रस्मीन् रिस्मिभिवंषं, वर्षेणोषधिवनस्पतीनोषधिवनस्पतिभिः पश्चन् पश्चभिः कर्म कर्म-या तपस्तपसा सत्यं सत्येन ब्रह्म, ब्रह्मणा ब्राह्मणं ब्राह्मणेन व्रतं व्रतेन वै ब्राह्मणः संशितो भवत्यश्च्यो भवत्यविक्तियो भवत्यविक्तिवोऽस्य तन्तुरविक्तियं जीवनं भवति य एवं वेद यस्रैवं विद्यानेवमितं सावित्राास्तृतीयं पादं व्याचष्टे ॥ ३६ ॥

तेन ह वा एवं विदुषा ब्राह्मणेन ब्रह्माभिपनं यसितं पराग्रष्टं

१ जीवनं भवतीति ख, ग,।

२ समद्रधादिति ख,।

६ दिवा सा द्धादिति ख, गम,।

बद्धाणाऽऽकायमभिषवं यसितं परास्टमानाथेन वायुरभिषवोः पसितः परास्टो, वायुना ज्योतिरभिषवं यसितं परास्टो, ज्योतिवाऽपोऽभिषवा यसिताः परास्टा श्रिक्ष्मिरभिषवा यसिता परास्टा, भूस्याऽवसभिषवं यसितं परास्टमनेन प्राणेऽभिषवा यसितः परास्टः प्राणेन मनाऽभिषवं यसितं परास्टो, मनसा वागभिषवा यसिता परास्टः, वाचा वेदा श्रभिषवा यसिताः परास्टा, वेदैयैन्नोऽभिषवो यसितः परास्टस्तानि इ वा एतानि द्वाद्यमहाभूतान्येवं विधिप्रतिष्ठितानि(१) तेषां यन्न एव पराद्याः ॥ ३०॥

तं इ स्रोतमेवं विद्यंसो मन्यन्ते विद्येनमिति याथातव्यमविदांसोऽयं यद्यो वेदेषु प्रतिष्ठितो, वेदा वाचि प्रतिष्ठिता, वाङ् मनसि
प्रतिष्ठिता, मनः प्राणे प्रतिष्ठितं, प्राणोऽने प्रतिष्ठितो, उनं भूमौ प्रतिष्ठितं, भूमिरप्स प्रतिष्ठिता, आपो ज्योतिषि प्रतिष्ठिता, ज्योतिर्वायो
प्रतिष्ठितं, वायुराकाणे प्रतिष्ठितं, आकाणं ब्रह्माणि प्रतिष्ठितं, ब्रह्मा
बाह्मणे ब्रह्माविदि प्रतिष्ठितं, यो इ वा एवं वित् स ब्रह्मावित्, पुर्णाः
च कोर्त्तिं लभते सरभीं य गन्धान् सोऽपहतपामानन्यश्रियमयुते, १) य एवं वेद यसैवं विद्यानेवमेतां वेदानां मातरं सावित्रीसम्पदमुपनिषदमुपास्त इति ब्राह्मणम्॥ ३८॥

श्रापो गर्भं जनयन्तीरित्यपाङ्गभः पुरुषः स यज्ञीऽज्ञिर्धज्ञः प्रणीयमानः प्राङ्णायते, तस्मादाचमनीयं पूर्वमाचारयति स यदाचामित विराचामित दिः परिश्रभत्यायुरवरु प्राप्तानं निर्णुदत्युपसाद्य यज्ञेषोषुत्य मन्त्रान् प्रयुज्यावसाय प्राचीः शाखाः

१ एवं वेदिप्रतिष्ठितानोति ख, ग,।

१ पाप्साननशियमञ्जूने इति घ,।

सन्धायो निरङ्गु हे पाणावस्तमस्यस्तोपस्तरणमस्यस्ताय लोपस्तृणा-मोति पाणावुदकमानीय जीवाखेति स्क्रीन विराचामति । स यत्पूर्व-माचामति सप्त प्राणांस्तानेतेनास्मिनाप्याययति या श्वेमा वाज्याः शरीराकाचास्तवधैतदम्नं वायुमादित्यं चन्द्रमसमपः पश्ननयां यप्रजास्तानितेनास्मिनाप्याययत्यापोऽस्तं। स यद् हितीयमाचामित सप्तापानांस्तानेतेनास्मिनाप्याययति या होमा वाह्याः गरीरान् मात्रा(१)स्तदावैतत्पोर्णमासीमष्टकाममावास्पां त्रदां दीचां यज्ञं द-चिणास्तानेतेनासिबाप्याययत्यापीऽस्ततं । सयत्ततीयमाचामति सप्त व्यानांस्तानेतेनास्मिनाप्याययति या द्वीमा वाह्याः गरीरान्याना(१) स्तद्यवैतत् पृथिवोमन्तरीचं दिवनचनाएयृतूनार्त्तवान् संवस्त-रांस्तानेतेनास्मित्राप्याययत्यापोऽसतं पुरुषो ब्रह्मायाप्रियनिगमो भवति तस्माद्ये विद्वान् पुरुषमिदं पुरुष्टरीकमिति प्राण एष सं पुरि भे ते संपुरियंत इति। पुरिययं सन्तं प्राणं पुरुष इत्याचचते। परोचेण परोचिपया इव हि देवा भवन्ति प्रत्यचिह्न । स यत्पूर्व-माचामति पुरस्ताहोमांस्तेनासिनवरुखे सयद् हितीयमाचामत्याज्य-भागी तेनास्मित्रवरुखे, स यत्तृतीयमाचामति संस्थितहोमांस्तेना स्मित्रवर्भे,स यद्दिःपरिश्रभति तसमिसंवर्षिः,स यसर्वाणि खानिः सर्व देहमाप्याययति यचान्यदातारं मन्त्रकार्थं यज्ञे स्कन्दति सर्वन्ते-नास्मिनवरुखे, स यदींपूर्वान् मन्त्रान् प्रयुङ्त प्रासर्वमेधादेते क्रतव एत एवास्य सर्वेषु लोकेषु सर्वेषु देवेषु सर्वेषु वेदेषु सर्वेषु

१ सम्बाद्तिकः,।

२ गरीरामाग्ना इति क,।

भूतेषु सर्वेषु सत्वेषु कामचारः कामविमीचनं भवत्वेषेच न प्रमी-यते(१) य एवं वेद ।

तदप्येतहचोत्तं। आपी सम्बिङ्गरीरूपमापी सम्बिङ्गरीमयं। सर्वमापोमयं भूतं सर्वं सम्बिङ्गरोमयम्। सन्तरैते चयो वेदा सगूनिङ्गरसोऽनुगाः।

त्रपा पुष्यं मूर्त्तिराकार्यं पवित्रमुत्तम-मित्याचम्याभ्युस्था-मान-मनुमन्त्रयत इन्द्र जीवेति ब्राह्मणं॥ ३८॥

इति अवर्ववेदे गीपवनाम्मणपूर्वभागे प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

ऋथ दितीयः प्रपाठकः।

श्रा ब्रह्मचारी शांबरित रोदसी उभे इत्याचार्यभाष्ट । तिसन् देवाः समानसो भवन्तीति वायुमाह स सदा एति पूर्वमादुत्तरं समुद्रमित्यादित्यमाह दीचितो दीर्घभश्चरेष दोचित एष दीर्घभश्चरेष एवाचार्यस्थाने तिष्ठवाचार्य इति स्तूर्यते, वैद्युतस्थाने तिष्ठन् वायुरिति स्तूर्यते, द्यौस्थाने तिष्ठवादित्य इति स्तूर्यते ।

तद्प्येतद्योतं ब्रह्मचारीणविति ब्राह्मणम्॥१।

जायमानो इ वै ब्राह्मणः सप्तिन्द्रियाखिभजायन्ते, ब्रह्मवर्षसञ्च यमय स्वप्नच क्रोधच स्नाचाच रूपच पुख्मिव गन्धं सप्तमं। तानि इ वा अस्थैतानि ब्रह्मचर्यभूपेतोपक्रामन्ति, स्गानस्य ब्रह्मवर्षसं गच्छत्याचार्यं यमोऽजगरं स्वप्नो वराहं क्रोधोपस्नाचं कुमारीं रूप-

१ भवत्येई नेच न प्रभीयते इति छ.।

मोषिवनसातीन् पुत्था गन्यः स यमुगाजिनानि वसे तेन तर् ब्रह्मवर्चसमयरुखे, यदस्य स्रगेषु भवित सह स्नातो ब्रह्मवर्चसी भवित स यद्हरहराचार्य्याय सम्बर्गिति तेन तद्यगीऽवरुखे यद् स्वाचार्य्ये भवित सह स्नातो यमस्नो भवित स यसुगुप्तिद्राविन-यित तेन तं स्वप्नमवरुखे योऽस्थाजगरे भवित तं ह स्नातं स्वपन्तमाहुः स्वित मैनं बोबुधिति स सुत्ती वाचा न कञ्चन हिनस्ति पुरुषात् पुरुषात् पापीयानिव मन्यमानस्तेन तं क्रोधमवरुखे, योऽस्थ वराहें भवित तस्य ह स्नातस्य क्रोधा साघीयसं विश्वन्ते ऽधाद्भः साध्यमानो न स्नायान्तेन तं साधामवरुखे, याऽस्थापु भवित सह स्नातः सावीयोऽन्द्रेश्यः साध्यते उधैतद्वत्रद्वाचारिषो रूपं यत्कुमार्यास्तानमान्नोदो चेन्देतिवित मुखं विपरिधापयेन्तेन तद्रूपमवरुखे, य दस्य कुमार्थां भवित तं ह स्नातं कुमारोमिव निरोचन्ते भवेदव्वद्वाचारिणः पुत्थो-गन्यो य श्रोषधिवनस्पतीनां तासां पुत्थं गन्यं प्रच्छिद्य नोपजिन्ने-त्तेन तं पुत्थं गन्यमवरुखे, धोऽस्थोषधिवनस्पतीषु भवित स ह स्नातः पुत्थगन्धिभविति॥ २॥

स वा एष उपयं बतु की पैत्यन्तिं पादेना चार्यं पादेन ग्रामं पादेन ऋत्युं पादेन, स यदहरहः सिमध श्राहृत्य सायं प्रातरिन्नं परिचरेत्तेन तं पादमवरुखे, योऽस्थान्नी भवति। स यदहरहराचा-र्थ्याय कर्म करोति, तेन तं पादमवरुखे, योऽस्थाचार्ये भवति। स यदहरहर्यामं प्रविश्व भिक्तामेव परोपति न मैथुनन्तेन तं पादमवरुखे, योऽस्थ ग्रामे भवति, स यत् क्रुहो वाचा न कञ्चन हिनस्ति पुरुषात् पुरुषात् पापीयानि मन्यमानस्तेनव तं पादम-वरुखे, योऽस्थ दत्वी भवति॥३॥

पञ्च ह वा एते ब्रह्मचारिख्यमयी धीयन्ते, ही एयग्चस्तयोम् खे ष्ट्रदय उपस्य एव पञ्चमः। स यह्तिणेन पाणिना स्तियत सृगति तेनाहरहर्याजिनां लोकमवरुखे, यह्मव्येन तेन प्रव्राजिनां, यस् छेन तेनाम्निप्रस्कन्दिनां, यहुद्येन तेन यूराणां, यदुपस्थेन तेन ग्रह्म-धिनां, तैसेत् स्त्रियं पराष्ट्ररत्यनिनिरिव शिखते । स यदहरहरा-चार्याय कुनेऽनुतिष्ठते सोऽनुष्ठाय ब्रूयादर्भगुप्ती (१) मा गीपायेति धर्मी हैन गुप्तो गोपायेति, तस्य ह प्रजा खः खः येयसी येयसी ह भवति, धाय्यैव प्रतिधीयते, खर्गे लोके पिद्धविद्धाति, तान्तवं न वसीत, यस्तान्तवं वस्ते चतं वर्दते न ब्रह्म, तस्मात्तान्तवं न वसीत ब्रह्म वर्षतां मा चनमिति, नीपर्यासीत यदुपर्यास्ते प्राण्मेव तदासनी-ऽधरं कुरुते यहातो वहति, अध एवासीत, अधः शयीत, अधिस्तिष्ठे-दधी व्रजेदेवं हसा वैतत् पूर्वे ब्राह्मणा ब्रह्मचर्थ्यञ्चरन्ति तं हसा तत्पुत्रं भातरं वीपतापिनमाच्च पनयेतैनमित्यासमिकारात् स्वरे-सापयेतैनमिलासमिडा गुन ष्यन्तोऽत्रमदाद्याह जघनमा हु:, द्येतानि व्रतानि भवन्ति, तं चेच्छ्यानमाचार्योऽभिवदेत्, स प्रति-संज्ञाय प्रतिशृष्यात्तं चेच्छयानमुखाय तच्चेदुत्थितमभिप्रक्रम्य (१) तं चेदिभिप्रकान्तमभिपलायमानमेवं ह सा वैतत् पूर्वे बाह्मणा ब्रह्म-चर्यां चरन्ति, तेषां इ सावैषा पुरुषा कीर्त्तिर्यच्छत्याह वा अयं सोऽद्य गमिष्यतीति ॥ ४ ॥

जनमेजयो(^२) ह वै पारी चितो सगया चरिष्यन् हंसा स्थामशिच-

१ धर्मगुप्तगुप्ती दति क, घ,।

२ द्तथितमधिप्रक्रम्येति ग,।

व्जनमेजय इति क, ग,।

बुपावतस्य इति, तावूचतुर्जनमेजयं (१) पारीचितमभ्याजगाम, स होवाच नमी वां भगवन्ती, की नु भगवन्ताविति, (१) तावूचतु-ई चिणाम्नियाहवनीयसेति, स हीवाच नमी वा भगवन्ती, तदा-कीयतामितिहोपाराममित्यपि किस देवा न रमने न हि देवा न रमन्तेऽपि चैकोपारामाद्देवा त्रारामसुपसङ्गामन्तीति, स होवाच नमी वां भगवन्ती, किं पुष्यमिति ब्रह्मचर्यमिति, किं सीका-मिति(^९) ब्रह्मचर्थमेवेति, तत् को वेद इति,(⁸) दन्ताबलो घोम्बोऽय खल् दन्तावली धीम्बी यावति तावित काले पारीचितं जनमेजयम-भ्याजगाम, तस्मा उत्याय स्वयमेव विष्टरं निद्धी, तमुपसङ्ख्य पप्रच्छाधीहि भी किं पुर्खमिति ब्रह्मचर्थमिति, किं लीकामिति ब्रह्मचर्थमेविति, तस्मा एतत् प्रीवाचाष्टाचलारिंगद्वर्षं सर्ववेदब्रह्म-चर्थं, तचतुर्वी वेदेषु व्यूह्म दादमवर्षं ब्रह्मचर्यं दादमवर्षा-स्तायं यरे दावाग ऋपरं। ख्य वराईमपि तस्रा सहस्रन्दरावप्यपिकीत्तितमाचार्यो ब्रह्मचारीत्येक बाहुराकाग्रम-धिदैवसमयाध्यालं ब्राह्मणी ब्रतवांसरणवान् ब्रह्मचारी ॥ ५ ॥

ब्रह्म ह वै प्रजा सत्यवे सम्प्रयच्छत्, ब्रह्मचारिणमेव न सम्प्रद्दी, स होवाचास्थामिकाबिति किमिति यां रात्रीं समिधमनाहृत्य वसे-त्तामायुषोऽवरुन्धोयेति, तस्माद् ब्रह्मचार्थ्यहरहः समिध श्राहृत्य सायं प्रातरानं परिचरेत्, नोपर्युपसादयेत्, श्रथप्रतिष्ठापयेत् यदु-

१ जन्मेजयमिति क,।

२ भवनाविति ख, ग, !

२ किं खोक्यमिति व,।

ध बेदयति इति क,।

'पर्युपसादयेक्जीमृतवर्षी तर्हः, पर्कम्बो भवति, ते देवा त्रज्ञवम् ब्राह्मणा वा त्रयं ब्रह्मचर्यश्चिरिष्यति ब्र्तास्मे भिक्ता इति, ग्रह्मपित्र त्र बहुचारी ग्रह्मब्मा इति किमस्या हन्द्रोताददत्या इति, इष्टापूर्त्त-सक्ततद्रविषमवर्षस्यादिति, तस्माद ब्रह्मचारिषेऽ हरहिभैक्षां द्याहृहिणीमामियुरिष्टापूर्त्त (१) सक्ततद्रविषमव-ग्रस्यादिति। सप्तमीं नातिनयेक्तप्तमीमितनयन ब्रह्मचारी भवति, सिमद्रेषे सप्तराचमचरितवान् ब्रह्मचारी पुनरुपनेयो भवति॥ ६॥

नोपरि यायी स्थानगायनी न नर्त्तनी न सरणो न निष्ठीवेत् यदुपरि यायी भवत्यभीच्यां निवासा जायन्ते, यहायना भवत्यभी-च्याय आक्रन्दान्यावन्ते, यक्त्तनी भवत्यभीच्यायः प्रेतात्रिर्हरन्ते, यत्यक्षो भवत्यभीच्यायः प्रजाः संविधन्ते, यित्रष्ठीवित मध्य एव तदात्मनो निष्ठीविति, स चेन्निष्ठीविद्दिवो नु मां यदचापि मधी-रहं यदचापि रसस्य म इत्यात्मानमनुमन्तयते। यदचापि मधी-रहं निरिष्टविषमस्थृतं (१)। अम्निस्य तत्मविता च पुनर्भे जठरे धत्तां(१)। यदचापि रसस्य मे परापपातास्म तं। तदिहोपद्यामहे तमा आप्यायतां पुनरिति। न सम्यानमातिष्ठेत्, स चेदभितिष्ठेदु-दसं हस्ते काला यदीदस्तुकास्यायं रिप्रमुपेयिम अन्यः स्रोण-

Digitized by Google

१ ग्रन्थणीमामीयमिष्टापूर्त इति व, ।

२ मिर्ष्टविषम्स्यृतसिति ख, ग, घ,।

र् जठरेभनामिति ख, ग,।

इव हीयतां। मा नीऽन्वागादघं यत इति। अय हैतहेवानां परिषूतं यद ब्रह्मचारी।

तद्येतहचोत्तं। देवानामितत्यरिषूतमनभ्याक्दं चरति रोचमानं तिसान् सर्वे पश्वस्तत्र यज्ञास्तिसान्नतं सह देवताभिरिति ब्राह्मणम्॥ ७॥

प्राणापानी जनयिति शक्कस मूले महऋषेवं सिष्ठस्व पुत्तः एतां वाचं सस्जे, श्रीतीणाविहीत्सी (१) प्रादुर्भवेयातामिति तथा तच्छखदनुवर्त्तते, श्रय खलु विपाणमध्ये विश्वष्ठिशिला नाम प्रथम श्रात्रमो, दितीयः क्षण्यिलास्त्रस्मिन् विसष्ठः समतपदि-खामित्रजमदम्नी जामदम्ने तपतः, गौतमभरद्वाजौ सिंहौ प्रभवे तपतः गुङ्गु गुर्वासे तपत्यृषिऋषिद्रोणेऽभ्यतपदगस्थोऽगस्थतीर्थे तपति दिव्यतिर्हे तपति स्वयम् क्ष्यपः कष्यपतुङ्गेऽभ्यतपदुलवक्त न्त्रत्यः खा वराहचिल्विटवम्बुकाः सपदं द्रनः संहनुक्षण्वानाः कथ्यपतुङ्गदर्शनासरण्वाटात् सिह्यभविति ब्राद्धां वर्षसहस्त्र-स्विवने बद्धाचार्ये कपादेनातिष्ठद् दितीयं वर्षसहस्तं मूर्डन्थेवा-स्तस्य धारामधारयद् ब्राद्धाख्यष्टाचत्वारिंशतं वर्षसहस्ताणि सिल्लस्य पृष्ठे शिवोऽभ्यतपत्तस्मात्तप्तसात्तपत्तो भूय एवाभ्यतपत्। तद्येता ऋचोऽभिवदन्ति प्राणापानौ जनयितित ब्राह्मणम्॥॥॥

एकपाद हिपद इति वायुरेकपात्तस्याकाशं पाद्यन्द्रमा हिपात्तस्य पूर्वपचापरपची पादावादित्यस्त्रिपात्तस्येमे नीकाः पादा अग्निः षट्पादस्तस्य पृथिव्यन्तरिचं द्याराप श्रोषधिवनस्य-तय इमानि भूतानि पादास्तेषां सर्वेषां वेदा गतिरात्मा प्रति-

१ महिषिनिशिष्ठस्य पुत्र इति ख, ग, घ,।

हितायतस्रो ब्रह्मणः शाखा, अधो आहः विक्ति मूर्त्तिराकाशयेत्यृचा मूर्त्तिर्याज्ञवी गितः साममयन्तेजो स्व्विङ्गरसामापैतद् ब्रह्मैव
यज्ञयतुष्पाद् हिः संस्थित इति। तस्य स्व्विङ्गरसः संस्थे अधो
आहरेकसंस्थित इति, यद्गोतर्ज्ञां मण्डलैः करोति पृथिवीं तेनाष्याययति एतस्यां द्वानियरति।

तद्प्येतद्वीक्तम्। श्रामिवासाः पृथिव्यसि तन्यूरिति । यद्ध्वर्युर्यज्ञषा करोत्यन्तरिचं तेनाप्याययति तस्मिन्वायुर्ने निविभते कतमच नाह इति ।

तद्प्येतद्दचोत्तं। अन्तिरचे पिष्टिभिक्तीयमाणो (१) न निवि-यते कतमच नाइः। अपां योनिः प्रथमजा ऋतस्य क स्वि-ज्ञातः कुत आवभूवेति।

यदुद्गाता साम्ना करोति दिवं तेनाप्याययित तत्र च्यादित्यः श्रक्रयरित।

तद्प्येतद्वचीत्तं। उचायतं तमरुणं सुपर्णमिति। यद् बृह्मर्चीं नाग्डैः करोत्यपस्तेनाप्याययति चन्द्रमा ह्यसु चरति।

तद्येतहचोत्तम्। चन्द्रमा अपान्तरिति। तासामी-षधिवनस्पतयः काण्डानि, तती मूलकाण्डपर्षपुषपलप्ररी-हरसगन्धैर्यज्ञो वर्त्ततेऽद्भिः कर्माणि प्रवर्त्तन्तेऽद्भिः सीमी विषूयते, तद् यद् ब्रह्माणं कर्मणि वर्मण्यामन्त्रयत्यपस्ते-नानुजानात्येषो ह्यस्य भागस्तद्यथा भीच्यमाणीऽप एव प्रथममाचा-मयेदप उपरिष्टादेवं यज्ञोऽद्भिरेव प्रवर्त्ततेऽसु संस्थाप्यते तस्नाद

१ पथिमि चीयमान इति ख, घ,।

वृद्धा पुरस्ताहोमसंस्थितहोमैर्येको वर्त्तते ब्लाब हि पुरस्ताहोम-संस्थितहोमैर्यक्नं परिग्टह्मात्यन्तरा हि भ्रम्बङ्किरसः वेदानी दुक्क(१) भ्रम्बङ्किरसः सोमपानं मन्यन्ते सोमाबको क्वयं वेद ।

तद्प्येतहचीत्रं। सीमं मन्यते पपिवानिति।

तद्यथमां पृथिवीमुदीणां च्योतिषा धूमायमानां वर्षं यमयत्थे-वम् ब्रह्मा धम्बिङ्गरीभिर्व्याद्वितिभर्यज्ञस्य विरिष्टं यमयत्यिन-रादित्याय म इत्येतिऽङ्गिरस एत इदं सर्वं समाप्तु-वन्ति, वायुरापयन्द्रमा इत्येते धगव एत इदं सर्वं समा-म्याययन्थेकमेव संस्यं भवतीति ब्राह्मणम् ॥ ८।

विचारी ह वै काविसः कवसस्यार्थ्यण्य प्रतो मेधावी मीमांसकीऽनूचान ग्रास, स ह खेनातिमानेन मानुषं वित्तं नेयाय, तं मातोवाच, त एवैतद्वमवीचंस्त हममेषु कुरुपञ्चालेष्यक्रमगधेषु काणिकौण्येषु प्रात्वनाख्येषु प्रवस्त्रपोनरेषूदीचेष्ववमदन्तीत्यव वयं तवैवातिमाने(१) नानाद्याच्यो वस वाहनमित्वच्छेति स मान्यातुर्यौवनाख्य सार्वभौमस्य राज्ञः सोमं प्रस्तमाजगाम, स सदी-ऽनुप्रविद्यत्विजय यजमानचामन्त्रयामास, तद्याः प्राच्यो नद्यो वहन्ति याय दिचणाच्यो याय प्रतीच्यो याय उदीच्यताः सर्वाः एयङ्नाम-ध्योरित्याच्यते, तासां समुद्रमिष्यमानानां किद्यते नामधेयं समुद्र हत्याच्यते, एविममे सर्वे वेदा निर्मिताः सक्त्याः स-रहस्याः सवाः स्वाद्याताः सोपनिषत्काः वेतिहासाः सान्वास्थाताः

१ वेदान् दुद्धा राति घ,।

२ तवैनातिमानेन नानाद्यास इति क, अ,।

संपुराणाः सखराः ससंस्काराः सनिरुक्ताः सानुणासनाः सानुन सार्जनाः सवाकीवाक्यास्तेषां यज्ञमभिषयमानानां व्रियते नामधेयं यज्ञ इत्येवाचचते ॥ ८॥

भूमेई वै एतिहिच्छिवं देवयजनं यदप्राक्प्रवणं यदनुदक्-प्रवर्ष यत् क्विमं यसमिविषमिमदं इ लेव देवयजनं यसमं समूलमविदग्धं प्रतिष्ठितं प्रागुद्क्पवणं समं समास्तीर्थिमव भवति, यत्र ब्राह्मणस्य ब्राह्मणतां विद्याद् बृह्मा ब्रह्मलं करोतीति वोचे छन्दस्तन विन्दामी येनोत्तरममहीति। तान् इ पप्रच्छ किं विद्वान् होता होत्रं करोति, किं विद्वानध्वर्युराध्ययवं करोति, किं विद्वानुद्वातौदृगाचं करोति, किं विद्वान् ब्रह्मा ब्रह्मालं करोतीति वीचे छन्दस्तव विन्दामी येनोत्तरममहीति। ते ब्रुमी वागेव होता होत्रं करोति वाची हि स्तोमा स वषट्कारासाभि-सम्पद्यन्ते, ते ब्रूमो वागेव होता वाग् ब्रह्म वाक् देव इति। पाणापानाभ्यामेवाध्वये ुराध्वयेवं करेाति, प्राणः प्रणीतानि इ भूतानि प्राणः प्रणीताः प्रणीतास्ते ब्रुमः प्राणापानावेवाध्वयर् प्राणापानी ब्रह्म प्राणापानी देव इति । चत्रुषैवीद्वाता श्रीद्वात करोति चचुषा हीमानि भूतानि पश्यम्थयो चचुरैवोहाता चचुर्वद्भा चचुर्देव इति । मनसैव ब्रह्मा ब्रह्मालं करोति मनसा हि तिर्थ्यक् च दिय जहुं च यच किञ्च मनसैव करोति तद ब्रह्म ते ब्रूमो मन एव ब्रह्मा मनी ब्रह्म मनी देव इति॥१०॥

त्याया इता इदं यजमानसयाजियतारस दिवं ब्र्युः पृथिवीति, पृथिवीं वाक् यौरिति ब्र्युस्तदन्यो नानुजानात्येतामवं नानु-जानाति यदेतद् ब्र्यादय नु कथमिति होतेत्येव होतारं ब्र्यादा- गिति वाचं, ब्रह्मेति ब्रह्म, देव इति देवमध्ययु रित्ये वाध्ययु ब्रियात्, प्राणापानाविति प्राणापानी, ब्रह्मेति ब्रह्म, देव इति देव-सुद्राते खेवोद्गातारं ब्र्याचचुरिति चचु ब्रह्मेति ब्रह्म, देव इति देवं ब्रह्मेत्थेव ब्रह्माणं ब्र्यायान इति मनो ब्रह्मेति ब्रह्म देव इति देवम्॥ ११॥

नाना प्रवचनानि ह वा एतानि भूतानि भवन्ति ये चैवासीमपं याजयन्ति ये च सुरापं ये च ब्राह्मणं विच्छित्रं सोमयाजिनं
तं प्रातः समित्पाण्य उपोदेयुरुपायामी भवन्तमिति, किमर्थमिति
यानेव नो भवांस्तां ह्मप्रशानप्रक्त्यानेव नो भवान् व्याचचीयेति, तथिति तेभ्य एतान् प्रश्नान् व्याचचष्टे, तथेन ह वा इदं
विद्यमानश्चाविद्यमानश्चाभिनिद्धाति तद् ब्रह्म तद्यो वेद स
बाह्मणोऽधीयानोऽधीत्याचचत इति ब्राह्मणम्॥ १२॥

त्रधातो देवयजनान्यासा देवयजनं यद्दा देवयजनमृत्विजो देवयजनं भौमं देवयजनं तद्दा एतदासा देवयजनं यदुपव्यायच्छमानो वाऽनुपव्यायच्छमानो वा ग्ररीरमिधवसत्वेषयञ्च एष
यजत एतं यजन्त एतद्देवयजनमधैतत् यद्दा देवयजनं यदैव कदाचिदादयात् यद्दा त्वे वेनं नातोयात्तद्देवयजनमधैतद्दत्विजो देवयजनं यत्र क्षाद्धाणो विद्यावान् मन्त्वे ण करोति तद्दे वयजनमधैतद्भीमं देवयजने यत्रापस्तिष्ठन्ति यत्र स्यन्दिन्त प्रतद्दन्त्वपुद्दन्तिः
तद्देवयजनं यत्रमं समूलमिवद्यधं प्रतिष्ठितं प्रागुदक्षप्रवणं समंसमास्तीणीमव भवति यस्य खभ्यक्रमी वृत्तः पर्वतो नदी पत्या वा
पुरस्तात्स्यात्र देवयजनमात्रं पुरस्तात्पर्थविश्वधेनोत्तरतोऽम्वः
पर्था पसीदेरिन्निति ब्राह्मणम् ॥ १३॥

श्रदितिर्वे प्रजानामीदनमपचत् तत उच्छिष्टमश्रात् सा गन्र्भ-मधत्त, तत त्रादिला त्रजायन्त, य एष त्रोदनः पचत त्रारक्षण-मेवैतत् क्रियते त्राक्रमण्मेव प्रादेशमात्रीः समिधी भवन्धेता-वां च्चात्मा प्रजापतिना सम्मितोऽग्नेवैं या यज्ञिया तनूरखत्थे तया समगच्छत एषा ख्रष्टत्या तनूर्येद् प्टतं, यद् प्टतेन समिधो अनिका ताभ्यामेवैनं तन्तन्भ्यां समर्वयित यित्रमीर्गस्यादधात्यवक्रत्या वै वीर्थं क्रियते यिक्रमार्गस्यादधात्यवकृत्या एव संवसरी वै प्रजनन-मन्निः प्रजननमेतत् प्रजननं यसंवसार ऋचाऽन्नी समिधमादधाति, प्रजननादेवैनन्तत् प्रजनियता प्रजनयत्यवत्यत्त्वे पुरुषो(१) न हि तद्देद यदत्तुमभिजायते, यमचत्रं तदाप्नोति, य एष चीदनः पचते, यीनिरेवैषा क्रियते, यसमिध आधीयन्ते रेतस्तत् भ्रीयते संवसरी वै रेतो हितं प्रजायते, ये संवत्तरे पर्येते अनमाधत्ते प्रजापतिरेवै-नमाधत्ते, दादगमु रात्रीषु पुरा संवसरस्याधेयात्ता हि संवस-रस्य प्रतिमा अयो तिस्ववो ह्योरयो पूर्वेद्य्राधियात्, ते वा अमि-मादधानेनादित्या वा इत उत्तरमिष मेऽमुष्मिं ज्ञोक श्रायंस्ते पथि रचन्त इयन्तदु यच्यमाणं प्रतिनुदन्त उच्छेषणभाजा वा ग्रादि-त्या यदुच्छिष्टं यदुच्छिष्टेन समिधो अनित तेभ्य एव प्रावाच तेभ्य एव प्रोच्य स्वर्भं स्नोकं यन्ति ॥ १५॥

प्रजापितरथर्वा देवः स तपस्तक्षेतश्चातुष्पाथ्यं ब्रह्मीदनं निरिममत, चतुर्ज्ञीकं चतुर्देवं चतुर्वेदं चतुर्द्धौत्रमिति, चलारो वा इमे लोकाः पृथिव्यन्तरित्तं द्यौराप इति, चलारो वा इमे देवा अग्निर्वायुरादित्ययन्द्रमाः, चलारो वा इमे वेदा ऋग्वेदो

१ प्रजनयत्यवत्तम् वे प्रवः न दि तद्देद यदत्तुमभिजायते इति क, ख,।

यजुर्वेदः सामवेदी ब्रह्मवेद इति, चतस्ती वा इमे होता होत-माध्वर्थवमोहात्रं ब्रह्मलमिति।

तद्येतहचीक्रम्। चुलारि यङ्गास्त्रवी अस्य पादा है ग्रीषे सप्त इस्तांसी पस्त । निर्धा बुदी हेषुभी रादिति मुहोदेवी मर्खा त्राविवेग इति ।

चलारि खंद्रिति वदा वा एत जताः, त्रयो अस्य पादा इति सव-त्रान्येव, दे योषं इति ब्रह्मोदनप्रवर्ग्यावेव, सप्त इस्तासो अस्येति इन्दां स्थेव, त्रिधा वह इति मन्द्रः कल्पो ब्राह्मणं, द्रवभो रोरवीत्येष इ वे द्रवभ एव तद्रोरवीति श्याचे षु यस्त्राणि यंसत्य्ग्भियं ज्ञिभिः सामभित्रं द्वाभिरिति, महोदेवी मर्च्यां चाविवेयत्येष इ वे महान् देवी ययच एषु मर्च्यां चाविवेय। यो विद्यात्मप्त प्रवत इति प्राणानाइ सप्त विद्यात्परावत इत्यपानानाइ। यिरी यचस्य यो विद्या-दित्येतदे यचस्य यिरी यसम्बवान् ब्रह्मोदनी यो इवा एतममन्द्रवन्तं ब्रह्मोदनस्पेयादपियसा इ वा अस्य यचस्पेतो भवति तस्माय-न्ववन्तमेव ब्रह्मोदनस्पेयाचामन्ववन्तमिति ब्राह्मणम्॥१६॥

किमुपयन्न त्रानेयो भवतीत्यादित्यं हि तमी जगान्न, तद्-विरपनुनीद तदिनिरम्बपछत्।

तद्येतहचोक्तम्। स्तुताद्यमनिहिवमुविनाय दिविलाऽनि-रधारयत् सूर्यामासाय कर्त्तव इति।

तं होवाच वरं वृणीष्वेति, स होवाच दिचणीया मे प्रजा स्यादिति, तस्मादाभेयाय प्रथमदिचणा यज्ञे दीयन्त इति ब्राह्मणम्॥१७॥

प्रजापतिर्वेदानुवाच अम्नीनाद्धीयेति, तान्वागन्युवाचाम्बी

वै सक्याराणामिति, तङ्गोरात् क्रूरासिललासरस छदानिन्युस्ता-न् वागभ्युवाचाखः ग्रम्ये तेति, तघेति तस्वेद एत्योवाचाइमधं यमैयमिति तस्मा यविस्ताय महद्वयं सस्जे, स एतां प्राचीं दिय-भोजे स होवाचायान्तो न्वयमख इति । तं यजुर्वेद एत्योवाचाह-मखं यमेयमिति तस्ना यविद्यताय महद्भयं सद्ये , सा एतां प्रतीचीन्दियं भेजे स हीवाचायान्ती न्वयमख इति । तं साम-वेद एलोवाचाइमखं शमियमिति, केन नु लं शमियचसीति, रथ-न्तरं नाम मे सामाघोरञ्चाक्रूरञ्च तेनाम्बमिम्टूयते तस्मा-भव विस्ताय तदेव महद्भयं सस्जे, स एतामुदीचीन्दियको जे, स होवाचायान्तो न्वयमख इति । तान्वागभ्युवाच ग्रंयुमाधर्वणं गच्छथेति, ते शंयुमायर्वणमासोनं प्राप्योचुर्नमस्ते यस्तु भगवनायं यम्येतेति। तथैति स खलु कवस्यस्याधर्वणस्य पुत्रमामन्द्रयामास विचारिनिति, भगो इति हासौ प्रतिश्रुतं प्रतिश्रुशवासं ग्रम्ये तेति, तथिति स खलु यान्युदकं चकारायर्वणीभिवाक्रिरसोभिवातनैर्मा-ढनामभिर्वास्तोषाखैरिति यमयति तस्य ह स्नातस्यास्याभ्यचितस्य सर्वेभ्यो रोमयमरेभ्योऽङ्गारा चार्यार्थ्यन्त सोऽखस्तुष्टो नमस्कारं चकार नमः ग्रंयुमायर्वणाय यो मा यज्ञमचोकपदिति, भविष्यन्ति ह वा त्रतीऽन्ये बाह्मणा लघुसभारतमास्त त्रादित्यस्य पद त्राधा-स्यम्यन हुन्हो वसास्याजस्य अवगस्य ब्रह्मचारिणो वा एतहा आदि-त्यस्य पदं यह मिस्तयैव पद श्वाहितं भविष्यतीति सीऽम्नी प्रणीय-मानेऽमिऽन्वारचं ब्रह्मा यजमानं वाचयति यदक्रन्दः प्रथमं जायमान इति पच, तं ब्राह्मणा उपवहन्ति तद्ब्रह्मीपाकुरुते एव इ वै विद्वां-सार्वे विद् ब्रच्या यज्ञृ ग्विक्षरोचिदिति ब्राह्मणम् ॥ १८॥

देवास ह वा असुरासासाईन्त ते देवा इन्द्रमत्विमनस्तावदाई गोपाय, यावदसुरै: संयतामहा इति, स वै नस्तेन रूपेण गोपाय येन नो रूपेण भूयिष्ठ छादयसि येन ग्रच्यसि गोम् मिति, स ऋग्वेदो भूला पुरस्तात्परीत्योपातिष्ठन्तं देवा श्रबुवद्रन्यत्तदूपं कुरुष नैतेन नी रूपेण भूविष्ठं छादथिस नैतेन प्रस्थिस गीपुमिति, स यजुर्वेदी भूला पद्यात्परीत्वीपातिष्ठत्तं दिवा अबुवन्नन्यत्तदूपं कुरुष नैतेन नी रूपेण भूयिष्ठ छादयसि नैतेन यस्त्रसि गीप्तुमिति, स सामवेदी भूला उत्तरतः परीत्योपातिष्ठत् तं देवा त्रब्रुवन्यदेव तदूपं कुरुष नैतेन नो रूपेण भूयिष्ठं छादयसि नैतेन प्रस्वसि गीप्तमिति, स इन्द्र उच्छोर्घी ब्रह्मवेदो भूला दिच्चितः परोत्योपातिष्ठत्तं देवा अन्नवर्त्रेतत्तदूपं नुरुष्वेतिन नो रूपेण भूयिष्ठं छादयस्वेतेन ग्रच्यसि गोप्तमिति, तद्यदिन्द्र उप्णीषी ब्रह्मवेदी भूला दिचणतः परीत्योपातिष्ठत्तदुच्चाऽभवत्तदुच्चणी ब्रह्मत्वं तदा एतद्यर्वणी रूपं यदुणीषी ब्रह्मा, तं दिचणतो विष्वेदेवा उपासीरंस्तं यहिचणती विखेदेवा उपासीरंस्तसदस्यीऽभवत्तसदस्यस्य सदस्यत्वं बलेई वा एतद् बलमुपजायते यसदस्य श्रामयती वै व्रजस्य बहुलतरं व्रजं विन्वन्ति,(१) घोरा वा एषा दिग्दिचणा शान्ता इतरास्तदानि स्त्-तानि बुद्धाऽनुमन्त्रयते मनसैव तानि सदस्यो जनदित्येतां व्याह्वतिं जपं चेत्यासानं जनयति नजित्यासानमपिले दधाति, तं देवा श्रबुवन्वरं हणीष्वेति हणा३ इति, स वरमहणीतास्यामेव मां होत्रायामिन्द्रभूतं पुनन्तस्तुवन्तः ग्रंसन्तः तिष्ठेयुरिति तं तस्यामेव होत्रायामिन्द्रभूतं पुनन्तस्त्वन्तः ग्रंसन्तीऽतिष्ठंस्तं यत्तस्यामेव

१ विद्निति घ,।

श्रीवायामिन्द्रभृतं पुनन्तस्तुवन्तः श्रंसन्तस्तिष्ठं स्तर्दृष्ट्या पाच्चं स्यभवत्तदृष्ट्याणाच्चं सिनी वृष्ट्याणाच्चं सित्वं सैधेन्द्री श्रीवा यद् वृष्ट्यणाच्चं सीया, दितीयं वरं वृणी व्विति वृणाश् इति स वरम् वृणीतास्यामेव मां श्रीवायां वायुभूतं पुनन्तस्तुवन्तः श्रंसन्तस्तिष्ठे युरिति
तं तस्यामेव श्रोवायां वायुभूतं पुनन्तस्तुवन्तः श्रंसन्तीऽतिष्ठं स्तं यत्तस्यामेव श्रोवायां वायुभूतं पुनन्तस्तुवन्तः श्रंसन्तीः तिष्ठं स्तं यत्तः
स्यामेव श्रोवायां वायुभूतं पुनन्तस्तुवन्तः श्रंसन्तिष्ठं स्तत् पीताऽ
भवत्तत् पीतः पीवत्वं सेषा वायव्या श्रीवायत् पीत्रिया, वृत्तीयं वरं
वृणी व्यति वृणाश्च इति स वरमवृणीतास्यामेव मां श्रीवायामिनभूतिमस्थानाः पुनन्तस्तुवन्तः श्रंसन्तीऽतिष्ठं स्तं
यत्तस्यामेव श्रीवायामिनभूतिमिन्थानाः पुनन्तस्तुवन्तः श्रंसन्तिः
स्तिष्ठं स्तरमनोश्चीऽभवत्तदानीश्वस्यानीश्वतं सैषानेयी श्रीवा
यदानीश्चीयिति बृष्ट्याण्म्॥ १८॥

ब्राह्मणो हवा इममिनं वैष्वानरं बभार । सोऽयमिनर्वेध्वानरो ब्राह्मणेन भियमाण(१) इमां ब्रोक्तान् जनयतेऽथायमी चतेऽिमर्जातवेदा बृद्धणिहतीयो ह वा अयमिदमिनवेष्वानरो
जुर्जात हन्ताहं यसिय तेज इन्द्रियं वीर्यन्तहर्भयास्युत वै मा
बिभियादिति, स आसानमाप्याययेत्तं पयोधीक्तमिमं बृद्धणं
दर्भियत्वाऽऽस्वन्यजुहीत् सिहतीयमास्नानमाप्याययेत्तं प्रतमधीक्तमिमं
ब्राह्मणं दर्भियत्वा आस्वन्यजुहीत्, स त्तीयमास्नानमाप्याययेत्तदिदं
विष्वं विक्ततमन्नायमधीक्तमिमं बृद्धणं दर्भियत्वाऽऽस्वन्यजुहीत्, स
चतुर्थमास्नानमाप्याययेत्तेन बृद्धणस्य जायां विराजमप्रस्रत्

१ भियमाण इति क, घ, ।

तामसौ प्रायच्छत् स आत्मा अपित्वसभवत्तत इममिनं वैद्यानरं परास्त्रवृद्धिकोऽन्निं जातवेदसमधत्त, सोऽयमवृवीत् अन्ने जातवेदो अभिनिधिष्टि मेहीति तस्त्र हैतं नामाधत्ताघोरं चाक्रूर्य, सोऽखोऽ-भवत्तस्माद्खो वहेत रथं न भवति(१) पृष्ठे न सादिनं, स देवानाग-च्छत्स देवेभ्योऽन्वातिष्ठत् तस्माहेवा अविभयुस्तं बृद्धाणे प्रायच्छत्त-मेतयर्चोऽयमयत्॥ २०॥

त्रमिं तार्ह्वैष्वानरं सदनान् प्रदहन्वगाः। सनो देवचा-धिब्रुष्टि मारिषामा वयन्तविति।

तमेताभिः पञ्चभिक्तंग्भिक्पाकुक्ते यदक्रन्दः प्रथमं जाय-मान इति ।

सोऽयाम्यत्तसादखः पश्नां जिवत्सरतमो भवति वैद्यानरो द्योष तसादिनः पदमखं वृद्धाणे ददाति वृद्धाणे हि प्रत्तन्तस्य रसमपोडयत् स रसोऽभवद्रसो ह वा एष तं वा एतं रसं सन्तं रष्ट द्याचचते, परोचेण परोचिषया दव हि देवा भवन्ति प्रत्यच-दिषः। स देवानागच्छत् स देवेभ्योऽन्वातिष्ठत्तसादेवा अविभयुस्तं वृद्धाणे प्रायच्छत्तमेतयर्चोऽऽज्याद्याऽभ्यजुद्दोदिन्द्रस्थाजो मक्ता-मनीकमिति।

रथमभिद्यला तमितयर्चाऽतिष्ठद् वनस्रते वोड्डको हि भूया इति ।

तस्मादान्याधेयिकं रष्टं ब्रह्मणे ददाति, ब्रह्मणे हि प्रत्तं तस्य तत्त्वाणस्तनून्येष्ठां दत्तिणां निरमिमत । तां पञ्चस्व-पग्यदृचि यज्ञिष साम्बि ग्रान्तेऽय घोरे ।

१ तसाद्यो बहेत रिधन भवति इति कः,।

तासां है ब्रह्मणे प्रायच्छहाचं च ज्योतिय, वाके धेनुर्ज्योतिर्हिरण्यं तस्मादाम्याधियकां चातुष्पाय्यां धेनुं ब्रह्मणे
ददाति, ब्रह्मणे हिं प्रत्ता पश्चषु श्राम्यमानेषु चचुर्न्डापयित्तः
चचुरेव तदास्नि धत्ते यहै चचुस्तिहिरण्यं तस्मादाम्याधियकं
हिरण्यं ब्रह्मणे ददाति, ब्रह्मणे हि प्रत्तं तस्यास्मवधत्त तेन
प्राज्वयद् यन्नाधत्त तदाग्वाऽभवत्तदाग्वा भूत्वा सा समुद्रं
प्राविश्वसा समुद्रमदहत्तसात्ममुद्रो दुर्गिरिप वैद्यानरेण हि
दन्धः सा प्रथिवीमुदैसा प्रथिवीं व्यदहत्ता देवानागच्छत्ता देवानिहडत्ते देवा ब्रह्माणमुपाधावन् स नैवागायवाद्यत् सैवाग्वैषा
कारुविदा नाम तं वा एतमाग्वाहतं सन्तमाग्वाग्यध द्याचचते,
परोचिण परोचिपया इव हि देवा भवन्ति प्रयाचिषः। य एष
ब्राह्मणो गायनो वा नर्त्तनो वा भवति तमाग्वाग्यध इत्याचचते,
तस्माद् ब्राह्मणे नैव गायेवाद्यत्वेत्माग्वाग्यधः स्थातस्माद् ब्राह्माः
पूर्वं हिवरपरं प्राजापत्यं प्राजापत्यात् ब्राह्मणमेवोत्तममिति ब्राह्मण्यम्॥ २१॥

त्रथर्वाणय ह वा आङ्गरसय भग्रचनुषी तद् ब्रह्माभिय-प्रथंस्तद्जानन्वयं वा इदं सर्वं यङ्गुम्बङ्गिरस इति । ते देवा ब्राह्मंत्र हवियंसान्तपनेऽम्नावज्ञहवुरेतहे ब्राह्मगं हवियंसान्तपनेऽम्नी इयते, एष ह वे सान्तपनोऽग्निर्यद् ब्राह्मणस्तस्योर्ज्योक्तां देवा त्रभजन्त समनस एव स्वधां पितरः श्रह्मया स्वगें लोकां ब्राह्मणा-स्तेन सन्वन्द्यप्रयोऽन्ततः स्त्रियः केवल श्राह्मन्यवारस्यत वाह्मा उभयेन सन्वन्ति, यहे यज्ञे ब्राह्मतं हविने निरूप्येतानुजवः प्राजापत्य-हविषो मनुष्या जायेरत्रसौ यांक्रोकान् श्रृष्विति पिता होष श्राष्ट- वनीयस्य गाईपत्यस्य दिसणामेगीऽग्निहोतं जुहीतीति, देवा प्रिये धामिन मदिन्त तेषामेषोऽग्निः सान्तपनस्रेष्ठी भवत्थेतस्य वाचि द्यायामिनस्तृत्यिति, प्राणे द्येते वायुस्तृत्यिति, चसुषी द्यत्त स्रादित्यस्तृत्यिति, मनिस द्येते चन्द्रमास्तृत्यिति, स्रोचे द्येते दिशसा-न्तर्देशास द्यान्ति, स्रोहेषु द्येतेष्वापस्तृत्यन्ति, लोमेषु द्येतेष्वोषधि-वनस्रतयस्तृत्यन्ति, शरीरे द्येते पृथिवी द्यपत्येवमेषोऽग्निः सान्त-पनः श्रेष्ठस्तृतः सर्वोस्तृतांस्तर्पयतीति ब्राह्मणम् ॥ २२ ॥

सान्तपना दृदं हिविरित्येष ह वै सान्तपनोऽनिर्यद् ब्राह्मणा यस्य गर्भाधानपुंसवनसीमन्तोत्रयनजातकर्मनामकरणिनष्ट्रमणाव-प्राथ्यनगोदानचूडाकरणीपनयनाप्मवनाग्निहोत्रव्रतचर्यादीनि कता-नि भवन्ति, स सान्तपनीऽय योऽयमनग्निकः स कुभे लोष्टः, तद्यथा कुभे लोष्टः प्रचिप्तो नैव शौचार्याय कल्पते नैव श्रस्यं निर्वर्त्तयत्येव-मेवायं ब्राह्मणोऽनम्निकस्तस्य ब्राह्मणस्यानग्निकस्य नैव दैवं द्याव पित्रं न चास्य स्वाध्यायाशिषो न यज्ञ श्राशिषः स्वर्गङ्गमा भवन्ति ।

तद्धितदृचीक्तम्। अग्निं दूतं हणीमहे होतारं विखवेदसं। श्रस्य यन्नस्य सुक्रतुमिति बृाह्मणम्॥ २३॥

श्रय ह प्रजापितः से मेन यच्यमाणो वेदानुवान, कं वो होतारं हणीयां, कमध्वर्थं, कमुद्गातारं, कं बृद्धाणिमिति । त जनु च्छीन्वद्मेव होतारं हणीष्त्र, यज्ञिद्दमध्वर्थं, सामविद्मुद्गातार-मथ्योङ्गिरोविदं ब्रह्माणं, तथा हास्य यज्ञश्रतुष्ठं लोकेषु चतुष्ठं देवेषु चतुष्ठं वेदेषु चतस्यु होत्राषु चतुष्यादु यज्ञः प्रतिष्ठति, प्रतितिष्ठति प्रजया पश्चमिर्यं एवं वेद, तस्माद्दिव्यमेव होतारं हणीष्त्र, स हि होत्रं वेदान्निर्वे होता, प्रथिवी वा ऋचामायतनमन्दिवता गायनं

छन्दः भूरिति ग्रुकं तस्मात्तमेव होतारं वृणीचे खेतस्य लीकस्य जितय एतस्य लोकस्य विजितय एतस्य लोकस्य सिन्नतय-एतस्य लोकस्यावरुद्दय एतस्य लीकस्य व्युद्दय एतस्य लोकस्य सम्दद्य-एतस्य लोकस्योदात्तय एतस्य लोकस्य व्याप्तय एतस्य लोकस्य पर्याप्तय एतस्य लोकस्य समाप्तये, अय चेत्रैवंविदं होतारं हणुते, पुरस्तादेवैषां यन्नो रिच्यते। यजुर्विदमेवाध्वयुं हणीच स च्चाध्वर्यवं वेद, वायुर्वी अध्वर्युरन्तरित्तं वै यज्ञुषामायतनं वायुर्देवता त्रैष्ट्रभं छन्दो भुव इति ग्रुकं तस्मात्तमेवाध्वर्धं वृणीष्वेत्येतस्य लोकस्येत्ये-वाय चेत्रैवंविदमध्वर्युं हणुते, पश्चादेवैषां यन्नो रिचते। सामविद्मेवोहातारं वृणीष्य स च्चीहानं वेदादित्यो वा उहाता योवें साम्त्रामायतनमादित्यो देवता जागतं छन्दः खरिति ग्रुक्रं तसात्तमेवीद्गातारं हणोष्वेत्येतस्य लोकस्येत्येवाय चेनैवंविदमु-द्वातारं हण्ते, उत्तर एवैषां यन्नो रिचते। अधर्वाङ्गरोविद्मेव ब्रह्माणं वृणीष्य सहि ब्रह्मातं वेद चन्द्रमा वै ब्रह्मा आपो वै स्वाकृ-रसामायतनं चन्द्रमा देवता वैद्यतसोश्विकानुभे छन्दसी श्रीमित्यय-र्वणां ग्रुक्तं जनदित्यङ्किरसां, तस्मात्तमेव ब्रह्माणं वृणीष्वेत्येतस्य लीकस्य जितय एतस्य लोकस्य विजितय एतस्य लोकस्य सिन्नतय-एतस्य लोकस्यावरु इय एतस्य लोकस्य व्युडय एतस्य लोकस्य समृदय-एतस्य लोकस्योदात्तय एतस्य लोकस्य व्याप्तय एतस्य लोकस्य पर्थाप्तय एतस्य लोकस्य समाप्तयेऽय चेत्रैवंविदं ब्रह्माणं वृण्ते, दिच्चिणत एवैषां यन्नी रिच्यते दिच्चणत एवैषां यन्नी रिच्यते ॥ २४ ॥

> इति अथल्वेदे गीपया सणपूर्वभागे दितीयः प्रपाठकः समाप्तः।

> > ব

ऋय तियः प्रपाठकः।

श्री दिचलाप्रवेणा भूमिई चिषत श्रापी वहन्ति तस्मायन्ना-स्तद्गमेरुवततरमिव भवति यत्र स्वाक्रिरसी विष्ठास्तवाथा(१) ज्ञाप-इमांक्षोकानभिवहन्धेवमेव सन्बिङ्गरसः सर्वान् देवानभिवहन्धेव-मेवैषा व्याष्ट्रति: सर्वान् वेदानभिवहन्छी ३ मिति हर्बामी १ मिति यजु-बामी शिति सामामी शिति सर्वस्था हाभिवादस्तं ह स्रौतदुत्तरं यन्ने विदांसः कुर्वन्ति देवा बुद्धाण आगच्छत सागच्छतेत्वेते वै देवा बुद्धाणो यद्गम्बङ्गिरसस्तानेवैतद ग्टणानांस्तान् हणानां ह्यम्तो(^२) मन्यन्ते नान्यो भग्बङ्गिरोविद् हतो यन्नमागच्छन् यचस्य (१) तेजसा तेज माम्रीत्यूक्जयोर्जी यगसा यगी नान्धो भन्व-क्रिरोविद्वती यज्ञमागच्छेनेचज्ञं परिमुखीयादिति, तचवापूर्वं वसीऽधील गां धयेदेवं ब्रह्मा स्वाकृरीविद्वती यन्नमागक्केने यन्न परिमुखीयादिति, तद्यवा गीर्वाऽम्बो वाऽम्बतरो वैकपात् दिपात् त्रिपादिति स्थात्, किमभिवचेत् किमभ्यश्रुयादिति, तस्नादृग्विद्मेव होतारं हणीय, यजुर्विदमध्वयें, सामविदमुद्रातारमधर्वाङ्गरी-विदं ब्रह्माणं, तया हास्य यद्मसतुर्षु लोकेषु चतुर्षु देवेषु चतुर्षु वेदेषु चतसृषु होत्रासु चतुष्पाद्यज्ञः प्रतिष्ठति, प्रतितिष्ठति प्रज्या पश्चभिर्य एवं वेद यसैवम्रितजामार्लिज्यं वेद यस यज्ञे यजनीयं बेदेति ब्राह्मणम्॥१॥

१ विद्यासद् यथे ति घ,।

२ ताने वे तद् रटकान सान् वृकानं क्यन इति क,।

र यज्ञमागकत्रान्यस्येति क.।

प्रजापितर्यश्चमतनुत, स ऋषैव हो नमकरोत्, यज्ञ्ञषाध्वर्यवं, सानौ हा नमयवं क्रिरोभिर्बद्धालं, तं वा एतं महावायं क्रुक्ते, यहचैव हो नमकरोद्यज्ञषाध्वर्यवं सान्नौ हा नमयवं क्रिरोभिर्बद्धालं, स वा एव निभिवें है र्यश्चस्थान्यतरः पद्यः संस्कृत्यते मनसैव बद्धाः यञ्चस्थान्यतरं पद्यं संस्क्ररोत्थयमु वै यः पवते स यञ्चस्तस्य मनस वाक् च वर्त्ति नमसेव विद्याद्वं में अस्य यञ्चस्थान्तर एव मन इयमिव वाक् सयहद्वास्ति विद्याद्वं में अस्य यञ्चस्थान्तर गादिति, तद्ययैक्षपात् पुरुषो यने कचको वा रथो वर्त्तमानो भेषं न्येत्ये वमेवास्य यञ्चो भेषं न्येति, यञ्चस्य भेषमनुयज्ञमानो भेषं न्येति, यञ्चमानस्थ भेषमनुविजो भेषं नियत्ति, ऋत्विजां भेषमनुद्विणा भेषं नियत्ति, द्विणानां भेषमनुयज्ञमानः पुत्रपद्यभिर्भेषं न्येति, पुत्रपद्यानां भेषमनुयज्ञमानः स्वर्गेण लोकेन भेषं न्येति, स्वर्गस्य लोकस्य भेषमनुयज्ञमानः स्वर्गेण लोकेन भेषं न्येति, स्वर्गस्य लोकस्य भेषमनुयज्ञमानः स्वर्गेण लोकेन भेषं न्येति, स्वर्गस्य लोकस्य भेषमनु तस्यार्वस्य योगचेमो भेषं न्येति, यस्मिवर्घे यजन्त इति बुाद्यणम्॥ २॥

तदु इ साइ खेतनेत्रारणेयो बुद्धाणं दृष्टा भाषमाणमई नित्य यद्मस्यान्तरगादिति, तस्मादुद्धा स्तुते विद्यः पवमाने वाची-यम्यमुपांखन्तर्यामाभ्यामय ये पवमान उद्चुस्तेषय यानि च स्तोचाणि च मस्ताष्यावषट्कारात्तेषु स यद्दती भेषितयक्तिदीं भूर्जनदिति गाईपत्ये जुद्धयात्, यदि यज्ञष्ट श्रें। भवो जनदिति दिच्चाम्नी जुद्धयात्, यदि सामत श्रें। स्वर्जनदित्याद्दवनीये जुद्ध-यात्, यद्यनाद्वाता ब्रह्मता श्रें। सूर्भुवः सर्जनदीमित्याद्दवनीय-एव जुद्धयात्, तदाकोवाक्यस्त्रभीं यज्ञुषां साम्नामयवीष्टिरसा-मधात्प देदानां रसेन यज्ञस्य विरिष्टं सभीयते, तदाया सव-

णेनेखुक्तं, तद्यथा उभयपात्पुक्षो यमुभयक्तो वा रथी वर्त्त-मानोऽभेषं न्येखेवमेवास्य यज्ञोऽभेषं न्येति, यज्ञस्याभेषमनु-यजमानोऽभेषं न्येति, यजमानस्याभेषमन्वृत्विजोऽभेषं नियन्ति, ऋत्विजामभेषमनुद्विणा अभेषं नियन्ति, द्विणानामभेष-मनुयजमानः पुत्रपश्चभिरभेषं न्येति, पुत्रपश्चामभेषमनु-यजमानः स्वर्गेण लोकेनाभेषं न्येति, स्वर्गस्य लाकस्याभ्येषमनु तस्याईस्य योगचेमोऽभेषं न्येति, यस्मिवर्धे यजन्त इति बाह्मणम्॥३॥

तद्यदौदुम्बर्धामा श्रासिष्ट, हिङ्कणात् मे प्रास्तावीय उदके श्रासीत् मे सुबृह्माखामाह्यासीदित्युहाते दिविणा नीयन्ते, यहान् मेऽयहीत् प्राचारीकेऽश्रश्चवन् मे समनसक्तार्षीद्याचीकेऽश्रांसी-केऽवषट्कार्षीत्म इत्यध्वर्थवे होत्वषदन श्रासिष्ट, श्रयाचीकेऽश्रांसी केऽवषट्कार्षीत्म इति होत्रे देवयजनं मेऽचीकपद् ब्रह्मा सादं मेऽसी एपद् ब्रह्मजपाकेऽजपीत् पुरस्ताद्योमसंस्थितहोमाकेऽहौषी-द्याचीन्मेऽशांसीकेऽवषट्कार्षीन् म इति(१) बृह्मणे भृयिष्टेन मा ब्रह्मणाकार्षीदित्येतदे भूयिष्टं ब्रह्म यङ्गचिह्नरसः, येऽङ्गिरसो येऽङ्गिरसः सरसः, येऽधर्वाणा येऽथर्वाणस्ति वर्जं, यद्भतं तद् ब्रह्म, स वा एष पूर्वेषास्तिज्ञामदेभागस्यादिमतरेषामदे ब्रह्मण इति ब्राह्मणम्॥ ४॥

देवाय ह वा त्रसराय सङ्गामं समयतन्त, तत्रैतास्तिस्त्री ही-त्रका जिच्चां प्रतिपेदिरे, तासामिन्द्र उच्छानि सामानि लुलीप, तानि

१ वषट्कारिषीन्म इतीति ख, ग,॥

होते प्रायक्कदान्यं ह वे होतुर्बभूव, प्रख्यं पोतुर्वेश्वदेवं ह वे होतुर्वभूव, निष्केवत्यं नेष्टुर्मरुत्वतीयं ह वे होतुर्बभूव, श्राम्निमारुत-माम्नीधृस्य, तस्मादेतद्भ्यस्ततर्मिव शस्यते, यदाम्निमारुतं यस्मादेते संशंसुका दव भवन्ति(१) यहोता पोता नेष्टाम्नीध्रो सुमोहे वसीत तद् बृद्धियसामिवास तासामई प्रतिनुन्तीप प्रथमाई एश्व प्र-थमपद्श्वेतद्विणाश्चेतत्परिशिषदेदिति बृद्धाण्म्॥ ५॥

उदालको ह वा आक्षिक्दीचान् हतो धावयाच्चकार, तस्य ह निष्क उपाहितो बभूव, उपवादाद बिभ्यतो यो मा ब्राह्मणोऽनू चान-उपविद्यित तस्मा एतं प्रदास्थामीति, तदोदीच्यान् बृाह्मणान् भयं बिभेद उदालको ह वा अयमायाति, कौक्पाञ्चालो ब्रह्मा ब्रह्मपुत्तः स ऊर्द्वं हतो न पर्थ्यादधीत केनेमं वीरेण प्रति संयतामहा इति, तंयत एव प्रपत्नं दधे तत एवमनुप्रतिपेदिरे, तं ह स्वैदायनं शौन-कमूचुः, स्वैदायन त्वं वे नो ब्रह्मिष्ठोऽसोति त्वयेमं वीरेण प्रतिसयतामहा इति, तं यत एव प्रपत्नं दधे तत एवमनुप्र-तिपेदिरे, तं ह स्वैदायना इत्यामन्वयामास, स हो गोतमस्य पुत्रे किद्वाच्या अस्यात्, प्रतिश्चतं प्रतिश्चाव, स वे गोतमस्य पुत्र किद्वां हतोऽधावीत्॥ ६॥

यस्त हर्श्यपूर्ण मास शेरूपं विद्यात् कसादिमाः प्रजाः शिरस्तः प्रथमं लोमशां जायन्ते, व स्मादः स मपरमिव स्म-श्रृष्णुपक चाण्यन्यानि लोमानि जायन्ते, यस्त हर्श्यपूर्ण मास-योरूपं विद्यात् कस्मादिमाः प्रजाः शिरस्तः प्रथमं पिलता-भवन्ति, कस्मादन्ततः सर्वो एव पिलता भवन्ति, यस्त हर्शपूर्ण मास-

१ शंशंशका द्व भवन्तीति का,॥

योरूपं विद्यात् कंस्रादिमाः प्रजा सदन्तिका जायन्ते, कस्मादा-सामपरमिव जायन्ते, यन्तदर्भपूर्णमासयोद्भपं विद्यात् कस्मा-दासां सप्तवर्षाष्टवर्षाणां प्रभिद्यन्ते, बच्चादासां पुनरेव जा-यन्ते, कस्मादन्ततः सर्वे एव प्रभिद्यन्ते, यस्तहर्प्रपूर्णमासयो-रूपं विद्यात् कस्माद्धरे दन्ताः पूर्वे जायनो, पर उत्तरे, यस्त हर्य-पूर्णमासवो रूपं विद्यात् सस्मादधरे दन्ताः अणीयांसा इसीयांसः प्रशीयांसी वर्षीयांस उत्तरे, यस्तइ प्रपूर्णमासशोक्ष्पं विद्यात् क-सादिमी दंष्ट्री दोर्घतरी, कसात्ममे इव जस्मे, (१) यस्तइर्प्रपूर्ण-मासयोक्ष्पं विद्यात् कस्मादिमे त्रोचे ब्लातः समे इव दी चे, यस्तहर्भपूर्णमासयोरूपं विद्यात् नसात् पुमांसः समञ्जवन्तोऽसमञ्जवः स्त्रियः, यस्तद्दर्भपूर्णमासयोरूपं विद्यात् कस्मादासां सन्ततमिव शरीरं भवति, कस्मादासामस्थीनि दृढ़तराणीव भवन्ति, यस्त्रहर्श-पूर्णमासयोक्ष्पं विद्यात कस्मादासां प्रथमे वयसि रेतः सिक्तं न सभवित, कस्मादासां मध्यमे वयसि रेतः सित्तं सभविति, क-स्मादासामुत्तमे वयसि रेतः सिक्तं न सम्भवति, यस्तद्दर्भपूर्णमास-योरूपं विद्यात् कस्मादिदं शिश्वमुच्च एति नोचीपद्यते कस्मासः क्तदपानम्॥ ७॥

श्रथ यः पुरस्तादष्टावाज्यभागान् विद्यात् मध्यतः पञ्च हिव-र्भागाः, षट् प्राजापत्याः उपरिष्टादष्टावाज्यभागान् विद्यात् श्रथ यो गायत्रीं हरिणीं ज्योतिष्यचां सर्वेर्धज्ञैर्यजमानं सर्गे लोकमिन-वहन्तीं विद्यात् श्रथ यः पङ्क्तिं पञ्चपदां सप्तद्याचरां सर्वेर्धज्ञैर्यज-

१ सम इमे जमा दति ख,॥

मानं खर्गं लोकमभिवहन्तीं विद्यात् असी ह निक्कं प्रयक्त वाचानूचानी ह वै खैदायना स सवर्णं वै सवर्णविदे ददामीति तदुपयम्य
नियक्राम, तत्रापत्राज यत्रेतरी बभूव, तं ह पप्रक्क किमेष गीतमस्य
पुच्च इत्येष ब्रह्मा ब्रह्मपुच्च इति होवाच, यदेनं किसदुपवदेतीत
मोमांसेत ह वा मूर्डा वा अस्य विपतेत्, प्राणा वैनं जह्मुरिति, ते
मिय एव चिक्रन्देयुवि प्रापत्राज यत्रेतरी बभू वुस्ते प्रातः समित्याणयउपोदेयुक्पायामो भवन्तमिति, किमर्थमिति यानेव नो भवांस्तां ह्य
प्रश्नान एक्कद्यानेव नो भवान् व्याचचीयेति, तथेति तेभ्य एतान्
प्रश्नान् व्याचचेष्टे ॥ ८ ॥

यत्पुरस्तात् वेदेः प्रथमं विद्विस्तृणाति तस्मादिमाः प्रजाः

शिरस्तः प्रथमं लोमगा जायन्ते, यदपरिमव प्रस्तरमनुस्तृणाति तस्माद्दामपरिमव श्रम श्रूण्युपकचाण्यन्यानि लोमानि जायन्ते, यत् प्राग्विद्विः प्रस्तरमनुप्रहरित तस्मादिमाः प्रजाः शिरस्तः प्रश्मं पिलता भवन्ति, यदन्ततः सर्वमेवानुप्रहरित तस्मादन्ततः सर्वा एव पिलता भवन्ति, यत्प्रयाजा अपुरोऽनुवाक्यावन्तो भवन्ति तस्मादिमाः प्रजा बदन्तिका जायन्ते, यद्वशेषि पुरोऽनुवाक्यावन्ति भवन्ति तस्मादासामपरिमव जायन्ते, यद्वशेषि पुरोऽनुवाक्यावन्ति भवन्ति तस्मादासामपरिमव जायन्ते, यद्वश्याजा अपुरोऽनुवाक्यावन्तो भवन्ति तस्मादासां पुनरेव जायन्ते, यसमि श्यजुरपुरोऽनुवाक्यावन्तो भवन्ति तस्मादासां पुनरेव जायन्ते, यसमि श्यजुरपुरोऽनुवाक्यावन्ति तस्मादन्ततः सर्व एव प्रभिद्यन्ते, यद्वाग्वाऽनूच विष्टुभा यजित तस्माद्धरे दन्ताः पूर्वे जायन्ते परजत्तरे, यहचाऽनूच यजुषा यजित तस्माद्धरे दन्ताः पूर्वे जायन्ते परजत्तरे, यहचारन् य यजुषा यजित तस्माद्धरे दन्ताः पूर्वे जायन्ते परजत्तरे, यहचारन् य यजुषा यजित तस्माद्धरे दन्ताः पूर्वे जायन्ते परजत्तरे, यहचारने द्विद्वाः प्रथिते स्वरेषे स्

तरी प्राञ्चावाघारयित तस्मादिमी दंष्ट्री दीर्घतरी, यत् संयाच्ये सम्बन्धित तस्मात् समे इव जम्मे, यचतुर्थे प्रयाजे समानयित तस्मादिमे श्रोच श्रम्ताः समे इव दीर्थे, यज्ञपं जिपत्वाऽभिहिङ्कणीति तस्मात् प्रमांसः श्रम्थवन्तोऽश्रम्थव स्त्रियः, यत् सामिधेनीः सतत्तृत्वाह तस्मादासां सन्ततिमव यरोरं भवित, यत् सामिधेन्यः काष्ट्र- हिवषो भविन्त तस्मादासामस्थीनि दृढ़तराणीव भविन्ति, यत् प्रयाजा श्राज्यहविषो भविन्त तस्मादासां प्रथमे वयसि रेतः सिक्तं न सम्भवित, यत्त्रस्थे हिवषां दभा च पुरोहायेन च प्रचरन्ति तस्मादासां मध्यमे वयसिः रेतः सिक्तं सभ्भवित, यद्गुयाजा याज्यहविषो भविन्त तस्मादासामृत्तमे वयसि रेतः सिक्तं न सभ्भवित, यद्गुयाजो सक्तदपानिति तस्मादिदं शिश्रमुश्चम एति, नोचोपद्यते, यन्नापानेत् सक्तच्छूनं स्थाद्यम् हुरपानेत् सक्तत्यनं स्थात्तसात् सक्तदपानिति नेत् सक्तच्छूनं स्थात् सक्तत्यनं स्थात्तसात् सक्तत्यनं स्थात् सक्तत्यनं वित ॥ ८ ॥

त्रथ ये पुरस्तादष्टावाज्यभागाः पञ्च प्रयाजा हावाघारी हावाज्यभागावाग्नेया आज्यभागानां प्रथमः सौग्यो हितीयो हिविभागानां हिविहीव सौग्यमाग्नेयः पुरोडाग्रोऽग्निषोमीय उपां-ग्र्याजोऽग्नीषोमीयः पुरोडाग्रोऽग्निः स्विष्टक्रदिखेते मध्यतः पञ्च हिविभागाः अय ये षट् प्राजापत्या इडा च प्राश्चित्र यञ्चाग्नी-भ्रायावद्यति, ब्रह्मभागो यजमानभागोऽन्वाहाय्य एव षष्टीऽय य उपरिष्टादष्टावाज्यभागास्त्रयोऽनुयाजाञ्चलारः पत्नीसंयाजाः समिष्टयजुरष्टममय या गायत्री हिर्णो ज्योतिष्यचा सर्वेभिने-यजमानं स्वर्णं लोकमभिवहति, विद्रिव सा, तस्त्र ये पुरस्ता-

दशवाज्यभागाः स दिच्यः पच्चीऽय ये उपरिष्टादशवाज्यभागाः स उत्तरः पचः, हवीं थाला, गाईपत्यो जवनमाहवनीयः शिरः, सोवर्णराजती पची, तद्यदादित्यं पुरस्तात् पर्यन्तं न पश्चित्ति तस्माद्ज्योतिष्क उत्तरो भवति । श्रय या पङ्किः पञ्चपदा सप्त-दशाचरा सर्वेर्यश्चर्यं जमानं स्वर्णं लोकमभिवहति याज्येव सा, तस्या श्रों श्रावयेति चतुरचरम्, श्रस्तु श्रोषडिति चतुरचरं, यजिति हाचरं, येयजामह इति पञ्चाचरं, हाचरो वै वषट्कारः, सेषा पङ्किः पञ्चपदा सप्तदशाचरा सर्वेर्यश्चर्यं जमानं सर्गं लोकमभिवहति, तदावास्येखर्थं स्थादान वैनमभिवहेयुरेवंविदमिव तव ब्रह्माणं व्रणीयानानेवंविदमिति ब्राह्मणम् ॥१०।

त्रथ ह प्राचीनयोग्ये ति। किन्देवत्यं ते गवीडायां, किन्देवत्यमुपद्धतायां, किन्देवत्यमुपसृष्टायां, किन्देवत्यं वसमुत्रीयमानं,
किन्देवत्यं वसमुत्रीतं, किन्देवत्यं दृद्धमानं, किन्देवत्यं दुग्धं,
किन्देवत्यं प्रक्रम्यमाणं, किन्देवत्यं दृद्धमानं, किन्देवत्यमधित्रीयमाणं, किन्देवत्यमधित्रितं, किन्देवत्यमधत्रितं, किन्देवत्यमधत्रितं,
मभ्यवज्वालितं, किन्देवत्यं समुद्दान्तं, किन्देवत्यम् विश्वतं,
किन्देवत्यम् किन्देवत्यं समुद्दान्तं, किन्देवत्यमुद्दास्तितं,
किन्देवत्यमुद्दीयमानं, किन्देवत्यमुद्दास्यमानं, किन्देवत्यमुद्दास्तितं,
किन्देवत्यमुद्दीयमानं, किन्देवत्यमुद्दीतं, किन्देवत्यमुद्दास्तां,
किन्देवत्यमुद्दीयमाणं, किन्देवत्यमुपसाद्यमानं, किन्देवत्यमुप-

१ अय प्राचीनयोग्य र्ति घ,।

सादितं, किन्देवत्या समित्, किन्देवत्यां प्रथमामाइतिमहीषीः, किन्देवत्यं गाईपत्यमविचिष्ठाः, किन्देवत्योत्तराइतिः, किन्देवत्यं इता सुचं निकद्धमुवैषीः, किन्देवत्यं विधिष सुचित्रधायीः मृज्योत्तरतः पाणी निर्माचीः, किन्देवत्यं दितीयमुग्गृ ज्य पित्रुप्तः प्रवीतं कृत्वा दिच्चतः पित्रभ्यः खधामकार्षीः, किन्देवत्यं प्रथमं प्राग्रीः, किन्देवत्यं दितीयं, किन्देवत्यमत्ताः सर्वमेवाप्राग्रीः, (१) किन्देवत्यमप्रचालितयोदकं सुचा न्यनेषीः, किन्देवत्यं प्रचार्णितया, किन्देवत्यमपरेणाद्यवनीयमुदकं सुचा न्यनेषीः, किन्देवत्यं प्रचार्णितया, किन्देवत्यमपरेणाद्यवनीयमुदकं सुचा न्यनेषीः, किन्देवत्यं प्रचार्णितया, किन्देवत्यमपरेणाद्यवनीयमुदकं सुचा न्यनेषीः, किन्देवत्यं सुचा न्यनेषाः, किन्देवत

सहो वाच, रौद्रं मे गवीडायां, मानव्यमुपहतायां, वायव्यमुप-सृष्टायां, वैराजं वत्समुत्रीयमानं, जागतमुत्रीतम्, प्राध्वनं दुश्चमानं, त्रीम्यं दुन्धं, वार्ष्टसत्यं प्रक्रम्यमाणं, द्यावाष्ट्रिक्ष्यं क्रियमाणम्,(१) प्राम्नेयमधित्रीयमाणं, वैष्वानरीयमधित्रितं, वैण्वयमभ्यवज्वात्य-मानं, माकतमभ्यवज्वात्तितं, पौणां समुद्दान्तं, वाक्णं विष्यतं, सारस्वतमिद्धः प्रत्यानीतं, त्वाष्ट्रमुद्दास्यमानं, धात्रमुद्दासितं, वैष्वदेव-मुत्रीयमानं, सावित्रमुद्दीतं, वार्ष्टस्त्यत्यं प्रक्रम्यमाणं, द्यावाष्ट्रिक्यं(४) द्वियमाणम्, ऐन्द्रमुपसाद्यमानं, बलायोपसत्रम्, प्राग्नेयी समिद्, यां

१ सर्वमेव प्राभीरिति घ,।

२ सुक्त्रुवस् ति स, ग, स, ।

३ यावाष्ट्रियां ऋ्यमाणमिति स, घ, ।

४ द्यावाष्ट्रियामिति ख, ग,।

प्रथमामाइतिमहीषं मामेव तत् खर्गे लोकेऽधां, यहाईपत्यमविश्वष्मस्य लोकस्य सन्तत्ये, प्राजापत्योत्तराइतिः, तस्मात् पूर्णतरा मन-सैव सा, यहुत्वा सुचं विरुद्धमुनैषं रहांस्तेनाप्रेषं, यहिं धि सुचं निधायोग्गृ ज्योत्तराः पाणो निर्माद्धमोषधिवनस्पतींस्तेना-प्रेषं, यद् हितोयमुग्नृ ज्य पित्रु प्रयमितं क्षत्वा दिख्यतः पित्रस्यः स्वधामकाषे पित्रृ स्तेनाप्रेषं, यत् प्रथममाश्यिषं प्राणांस्तेनाप्रेषं, (१) यद् हितीयं गभींस्तेन,(१) तस्मादनप्रन्तो गभीं जीवन्ति, यदन्ततः सर्वमेवाप्राथिषं विद्धान्दे वांस्तेनाप्रेषं, यदप्रचालितयोदकं स्तृचा न्यनैषं सर्पेतरजनांस्तेनाप्रेषं, यत् प्रचालितया सर्पपुण्यजनां-स्तेन, यदपरेणाद्वनीयमुदकं स्तृचा न्यनैषं गन्धवीपरसस्तेनाप्रेषं, यत् प्रवालितया सर्पपुण्यजनां-स्तेन, यदपरेणाद्वनीयमुदकं स्तृचा न्यनैषं गन्धवीपरसस्तेनाप्रेषं, यद्वात्रो स्तुग्दण्डमवमाच्ये ये राजो सवियन्ति दिचणांस्तामुनैषं,(१) यत्पा-तक्यार्चः ये प्राते सवियन्ति दिचणांस्तामुनैषं,(१) यत्पा-तक्यार्चः ये प्रातः प्रवजन्ति दिचणां(४)स्तामुनैष्तं,(१) यत्पा-तक्यार्चः ये प्रातः प्रवजन्ति दिचणां(४)स्तामुनैष्तं,(१) यत्पा-तक्यार्चः ये प्रातः प्रवजन्ति दिचणां(४)स्तामुनैष्तं, प्रवण्नाम् ॥१२॥

एवमेवैतक्को यथा भवानाह एच्छामि लेव(") भवन्तमिति, एच्छ प्राचीनयोग्येति । यस्य सायमम्बय उपसमाहिता स्यु: सर्वे जुल-येयु: प्रचालितानि यन्नपात्रास्युपसन्नानि स्युर्थ चेद् दिचणाम्बर-ह्मायात् किं वाततो भयमागच्छे दिति, चिप्रमस्य प्रती प्रैति, यो विहान्

१ प्राक्तिगाप्रैयमिति क, ब,।

२ गर्भ से नेति क, ख,।

[ं] ६ दिचणंसामुद्री विमिति क, इ. चिकांसामुद्री विमिति घ, ।

ध दक्षिण सामुद्री पिनिति क, दिख्यांसानुद्री पिनिति घ,।

५ प्रकामिल बिमिति ख, र,।

जुहोति विद्यया लेवाहमभिजुहोमोति, का ते विद्या का प्रायिश-त्तिरिति गार्र्पत्यादिधदिचिणामिं प्रणीय प्राचीऽङ्गारानु-बुख प्राचापानाभ्यां खाहिति जुहुयादय प्रातर्ययास्थानमन्नी-नुपसमाधाय यथापुरं जुडुयाला मे विद्या सा प्रायिधित्त-रिति। अय चेदाह्वनीय उद्दायात् किं वा तती भयमागच्छे दिति चिप्रमस्य पुतः प्रैति, यो विद्वां जुन्होति विद्यया लेवाहमभिजुन्हो-मोति, का ते विद्या का प्रायिवित्तिरिति गाईपत्यादध्याइवनीयं प्रणोय प्रतीचोऽङ्गारानुकृत्य समानव्यानाभ्यां खाहेति जुडुया-द श प्रातर्थवास्थानमन्नीनुपसमाधाय यथापुरच्जु इयात् सा मे विद्या मा प्रायिबित्ति । अय चेहाईपल (१) उदायात् किं वा ततो भयमागच्छे दिति, चिपं ग्टहपतिः प्रैति, यो विद्यां जुहोति विद्यया-लेवाइमभिजुहोमीति, का ते विद्या का प्रायिश्वितिरिति सभसा-कमाच्यनीयं दिचिणेन दिचणामिनं परिद्वत्य गाईपत्यस्याय-तने प्रतिष्ठाप्य ततः त्राह्वनीयं प्रणीय उदीची(१) ऽङ्गारानुषुत्यी-स्राहिति जुडुयादय प्रातर्थयास्यानमम्नोनुप-समाधाय यथापुरं जुडुवात् सा मे विद्या सा प्रायिक्ति रित्यथ चेसर्वेऽम्नय^{(२}) उद्दायेयुः किं वा तती भयमागच्छेदिति, चिप्रं ग्रह-पति: सर्वज्यानिस्त्रीयते, यो विद्वां जुहोति विद्यया लेवाहम-भिजुन्नोमीति, काते विद्या का प्रायिश्वित्ति रित्यान दुन्नेन शक्तत्-पिण्डेनाम्नायतनानि परिलिप्य होम्यमुपसाद्यामिं निर्मया

१ ऋष प्रातयेथास्थानमित्ये वाथ चेद् गाईपत्य रति ख, ग, घ,।

२ प्रथोदुदीच इति स, ग, प्रकीयेदुदीच इति घ,।

३ ज्ञा प्रा र्थशास्थानसित्ये वाथ चेत् सर्वेऽयय इति ख, ग, घ,।

प्राणापानाभ्यां स्वाहा समानव्यानाभ्यां स्वाहा उदानरूपाभ्यां स्वाहिति जुद्द्याद्य प्रातर्यथास्थानमम्नीनुपसमाधाय यथापुरच्नुद्द्यात् सा मे विद्या सा प्रायिवित्तिरित्यथ चेत्राग्निं (१) जनयितं यक्तुयुर्न कुतस्वन वातो वायात् किं वा ततो भयमागच्छेदिति मोघमस्थेष्टं च द्दतन्त्र भवति, यो विद्यां जुद्दोति विद्ययाः विवाहमभिजुद्दोमोति, का ते भवद्या का प्रायिवित्तिरित्यानदुद्देनैव यक्तत्पिण्डेनाम्स्यायतनानि परिकिप्य द्दोम्यमुपसाद्यवातत्रावातु भेषजमिति सूक्तेनाक्तस्येव जुद्द्याद्य प्रातर्यनं निर्माध्य यथास्थानमम्नोनुपसमाधाय यथापुरं जुद्द्यात् सा मे विद्या सा प्रायिवित्ति ब्राह्मण्य्म्॥१३॥

एवमवैतद् भी भगवन् यथा भवानाहीपायामिलेव(१) भवन्तमिलेवं चेत्रावस्था मूद्रां ते व्यपित्थतीति(१) हन्त तु ते तहस्थामि यथा ते न व्यपितथतीति, यो ह वा एवंविहानग्राति
च पित्रति च वाक् तेन ढप्यित, वाचि ह्यायामिनस्नृष्यत्यम्नौ
हिमे पृथिवो हप्यित, पृष्ठिव्यां ह्यायां यानि पृथिव्यां भूतान्यन्वायत्तानि तानि हप्यन्ति, यो ह वा एवंविहानग्राति च पित्रति
च प्राणस्तेन हप्यति, प्राणे हमे वायुस्तृप्यति, वायौ हमेऽन्तरिस्वं
हप्ययन्ति हमे यान्यन्ति भूतान्यन्वायत्तानि तानि
हप्यन्ति, यो ह वा एवंविहानग्राति च पित्रति च चत्रुस्तेन
हप्यित, चत्रुवो हम ग्रादित्यस्तृष्यत्यादित्थे हमे द्योस्तृप्यित, दिवि

१ अथ प्रातर्थथास्थानसित्ये वाय चेन्नाग्निसित ख, म, घ,।

२ जपायामि लेविमिति ख, ग,।

र यपतिष्यदिति ख, ग,।

ह्मायां यानि दिवि भूतान्यन्वायत्तानि तानि हृप्यन्ति, यो इ वा एवं विद्वानग्राति च पिवति च मनस्तेन हृप्यति, मनसि हमें च द्रमास्तृयति, चन्द्रमसि ह्यप्त श्रापस्तृष्यन्थपस् हृप्यास्त यान्यपु भूतान्यन्वायत्तानि तानि हृप्यन्ति, यो इ वा एवं विद्वानग्राति च पिवति च श्रोतं तेन हृप्यति, श्रोचे हमें दिश्रवान्तर्देशाय हृप्यन्ति, दिचु चान्तर्देशीषु च हमेषु च यानि दिचु चान्तर्देशोषु च स्त्रोषु च भूतान्यन्वायत्तानि तानि हृप्यन्ति, यो इ वा एवं विद्वानग्राति च पिवति च तस्यायनिव दिच्चः पाणिर्जुङ्गः सव्य उपभृत् वार्षे भ्रुवाऽनं इविः प्राणा ज्योतीं वि सदेष्टं सदा इतं सदाग्रितं पायितमनिक्शेतं भवति य एवं वेद यस्रैवं विद्वाननिक्शेतं जुक्शेतीति ब्राह्मणम्॥१४॥

प्रियमेधा ह वै भर दाजा यज्ञ विद्दो मन्य मानास्ते ह सा न कञ्चना वेदविद मुपयन्ति, ते सर्व मिवदुस्ते सहैवाविदुस्तेऽ मिनहोत्र-मिव न समवादयन्त, तेषामेकः सक्तद गिनहोत्र मजुहोत् दिरेक-स्तिरेक स्तिषां यः सक्तद गिनहोत्र मजुहोत्ति मितरावप्र स्था का स्वं प्रजीपितः प्रजापतय एवा इं सायं जुहो मीति एक धा वा, इदं सर्वं प्रजापितः प्रजापतय एवा इं सायं जुहो मीति प्रजापतये प्रातरिति । तेषां यो दिर जुहोत् तमितराव-प्र स्था वा स्वं जुहो षोति, अमनये प्रजापतय इति सायं, स्थाय प्रजापतय इति प्रातः । तेषां यस्तिर जुहोत्तिमितरावप्र स्थाय प्रजापतये द्वां जुहो षोत्य प्रजापतये इति सायं, स्थाय प्रजापतये स्वं जुहो षोत्य ग्रजापतये इति सायं, स्थाय प्रजापतये स्वं जुहो षोत्य ग्रजापतये द्वां जिल्ला हित प्रातः । तेषां यो दिर जुहो सा आधीता भूयिष्ठो-ऽभवत्य ज्ञाच चेतरौ श्रिया चेतरावत्याक्षामत्तस्य ह प्रजामितरयोः प्रजास या तत्त्व प्रेयातां तसाद दि हीत्यं, यज्ञषा ज्ञव मनसा च

यामेव स ऋ विमाभौति(१) तासभीति य एवं वेद, यसैवंविदा-निम्मिचीचं जुड़ोतीति ब्राह्मणम्॥१५॥

खाद्या वे कुतः सभूता, केन प्रक्तता, किं वाऽस्था गीतं, कत्य-चरा, कितपदा, किम्मू वीवसाना, किचित् स्थिता, किमिधिष्ठाना, ब्रूहि खाद्याय यहैवतं कपश्च। खाद्या वे सत्यसभूता, ब्रह्मणा प्रक्तता, लामगायनसगीना, हे प्रचरे, एकं पदं, त्रयब वर्णाः ग्रुक्तः पद्मः सुवर्ण इति, सर्वेच्छन्दसां वेदेषु समासभूतेकोच्छ्वासा वर्णान्ते चलारो वेदाः ग्ररीरे, षड्ङ्वान्योषधिवनस्थतयो लोमानि, चचुषी स्थाचन्द्रमसी, सा खाद्या सा खधा सैषा यन्नेषु वषट्कारभूता प्रयुच्यते, तस्या श्रमिर्देवतं ब्राह्मणो क्पमिति ब्राह्मणम्॥ १६॥

श्रधापि कारवी ह नाम ऋषयी श्रत्यक्ता श्रासंस्त इममेकगुमिन्छोमं दृष्टश्रस्तमाहरंस्तेनायजन्त ते स्वर्थयुः, स य इच्छित्
स्वर्थायोति(१) स एतेनैकगुनाऽग्निष्टोमेन यजेतेति ब्राह्मगम्॥१७॥

त्रधातः सवनीयस्य पत्रीविभागं व्याख्यास्यामः। उद्गुत्याव-दानानि, हन् सजिद्वे प्रस्तोतुः, कण्टः सकाकुदः प्रतिहर्तुः, खेनं पत्र उद्गातुर्दे चिणं पार्श्वः सांसमध्वर्थाः, सव्यमुपगाद्युणां, सव्यो-ऽसः प्रतिप्रस्थातुर्दे चिणा त्रीणिर्ध्यास्त्री ब्रह्मणीवरसक्ष्यं(१) ब्राह्म-णाक्कं सिनः, जरुः पोतुः, सव्या त्रीणिर्हीतुरवरसक्ष्यं(१) मैनाव-

१ सक्तिसाञ्जीतीति स, ग, घ,।

२ खर्यामेति क,।

१ वरसक्षिमिति क,।

४ रवरसक्थिमिति क, !

क्णस्ये कर च्छावाकस्य, दिचणा दोर्नेष्ट्ः, सव्या सदस्यस्य, सदश्चा-नूकञ्च ग्रहपतेर्जावनी पत्नगस्तां सा ब्राह्मणेन प्रतियाह्यति, व-निष्कृदयं वृक्षी चाङ्क् ल्यानि दिचली बाहुराम्नीभ्रस्य, सव्य आवे-यस्य, दिच्चो पादी रहपतेव्रतप्रदस्य,(१) सब्बो पादी रहपद्या-व्रतप्रदायाः,(१) सहैवैनयोरोष्ठस्तं ग्टहपतिरेवानुषास्ति मणिजीय स्तन्धास्तिस्रय कीकसा यावस्तृतस्तिस्रयैव कीकसा ग्रईश्वापान-बान्नेतुरत जर्द्वं चमसाध्वर्यूणां क्लोमाः ग्रमयितुः, ग्रिरः सुब्रह्माखस्य, यस सत्यामाह्नयते तस्य चर्म तथा खल् षट्तिंगसम्पद्यन्ते षट्-तिंगदवदाना गीः षट्तिंगदचरा वहती, वाहती वै खर्गी लोकः वहत्या वै देवा: खर्गे लोके यजन्ते, वहत्या खर्गे सोके प्रतिष्ठति, प्रतितिष्ठति प्रजया पश्चभिर्य एवं विभजन्ते । अय यदतीऽन्यया-श्रीलिको वा पापक्ततो वा इतादो वाऽन्यजना वाऽपि मधीरकेव-मेवैषां पश्चिमिधितो भवत्यस्व गीदिवता यो ह वा इमां श्वतऋषिः पग्रीविभागं विदास्रकार, तामु इ गिरिजाय वाश्वव्यायान्यो मनु-चेभ्यः (^{६)} प्रोवाच, तत इयमर्वोङ् मनुष्येषासीदिति णम्॥ १८॥

त्रयाती दीचा:। कस्यिति देति दिला द्राविकते, येष्ठां वियं चियतीति,(") तं वा एतं दीचितं सन्तं दीचित द्राविक् चते, परोचेण परोचिपया इव हि देवा भवन्ति प्रत्यचितः।

१ त्रतपदस्थेति ख, ग,।

२ व्रतपदाया दति ख, ग,।

२ अयो मन्छे मन्छे मन्ष्य मन्ष्य दिति व,।

४ भि । चियनीति घ,।

कस्यक्तिकेतोदी चितोऽप्रत्युत्यायिको (१) भवत्यनभिवादुकः प्रत्युखे-योऽभिवाद्यो ये प्रत्युखेयाभिवाद्यास्त एनमाविष्टाभवन्त्यवर्वाङ्किरस-स्तस्य विमायवेणिमिति, यदासान्येव जुद्धति न परिस्निवेवं सायर्व-णानामोदनसमानामांक्षान्येव(९) जुह्वति न परिस्नित्रवास्य किमाङ्गि-रसमिति, यदात्मनय परेषां च नामानि न ग्रह्वात्येवं इतिस्नदा-सादासनश्चैव(^१) परेषां च नामानि न ग्टह्यन्ते, विचच्चणवतीं वाच-भाषनी च न सितवतीं विचचयन्ति, ब्राम्मणं च न सयन्ति(⁸) प्राजा-पत्यं, सैषा व्रतध्गयर्वाङ्गरसस्तां हान्वायत्ताः, कस्यसिद्वेतोहीं च-तो नाख्यत्री भवति नास्य नाम गटह्नन्यत्रस्थी नामस्थी भवतीत्या-इस्तस्य येऽत्रमदन्ति तेऽस्य पाणानमदन्त्यथास्य ये नाम ग्टङ्गन्ति तिऽस्य नामः पामानमपान्नतेऽयापि (^५) वेदानां गर्भभूतो भव-तीत्या हुस्त स्याजातस्याविज्ञातस्याक्रीतसीमस्याभीजनीयं त्याद्यः। स दोचाणां प्रातर्जायते सोमं क्रोणन्ति तस्य जातस्य विज्ञातस्य क्रोतसोमस्य भीजनीयं भवतीत्याद्यः। कस्यस्तिदेतोः संसवा परिजिहीर्षिता भवन्ति यतरी वीर्थ्यवत्तमो भवति(^६)स परस्थ यम्नं परिमुखाति । कस्यस्तिहेतीर्देवे न ध्यायेत् संस्थिते नाधीयेतेति संसवस्यैव हेतोरिति विद्योतमाने स्तनयत्यथी वर्षति वायव्य-

१ अप्रत्युग्यायुक इति ख, घ, ।

२ मोदनचवानामातान्येति ख, घ,।

१ तिकात्रमादातानसैविति ख. म.।

४ न च सर्याना दति या, ग,।

५ तथापीति घ,।

६ वीर्यं वची भवतीति क, वीर्यं वचरी भवतीति ख, ग.।

मिंशवानित वे देवाः सोमञ्च भचयन्ति तद्भिषुवृन्ति ब्राह्मणाः श्रुवांसीऽनूचानास्तेषां सर्वरसभचाः पिट्टपितामचा भवन्ति, स दैवे न ध्यायेत् संस्थितेनाधीयेतेति(१) ब्राह्मणम्॥१८॥

समाहत्त प्राचार्था निषेदुस्तान् इ यज्ञी दीचिष्यमाणानां बाचागरूपं कलोपीदेयायेखचेद्दीपसमवस्त्रीन बीऽहं मध्ये दीचा-इति, त जचुँमैंव ला विद्याः न जानीमः की हीदविज्ञाय-मानेन सह दोचिषसीति, यिवृदं दोचिषध्ये भूयो न दी-चिष्ये व वा उ एक दो चिष्यय संवै तर्हि मोहिष्य मोहि-चित वी यजः(१) सर्वे ते दीचियचतेत्यथ वा उ एकं दीचियचय ते वा घडीनर्लिजो ग्टहपतयो भविषय, ते तृष्णीं ध्यायम्त-श्रासास्त्रितरे, सहीवाच तित्रु तूच्योमाध्वे भूयो वः एच्छामः एच्छतेति, यिनुदं दीचिषध्य उपयेम एतस्मिन् संवत्सरे मिथुनं चरिष्यय नीपेष्यवेति धिगिति होतुः, क्यं नु दीचिता उपेषामी-नीपेष्यामहा इति, ते वै बाज्राणानामभिमन्दारी(१) भविष्य रेती-प्र वी य एतिसन् संवक्षरे ब्राह्मणास्तद्भविषं(^४) स्ते बीधिमता-भविष्येयत्य वा उपेषामी नोपेषामहा इति, ते वै दीचिता चवनोर्षिनो भविष्यं, न ह वै देवयानः पत्या प्रादुर्भविष्यति तिरी-वी देवयानः पत्या भविष्यतीति, ते वयं भगवन्तमेवीपधावाम यथा सस्ति संवसरस्योद्द समग्रवामहा इति ब्राह्मणम् ॥२०॥

१ नाषीयीतेति ख.।

२ चोडियाय मोडियाति मो यज्ञ इति क,।

२ अभिमनार इति व,।

४ स्क्रुवियमिति क, तद्शिभविष्यमिति घ,।

स होवाच, द्वादय ह वै वस्नि दीचितादुत्कामिन, न ह वै दीचितोऽनिहोनं जुडुयात्, न पौर्णमावैन यन्नेन यजेत, नामा-वास्थेनास्मिन्वसीत, न पित्तयन्नेन यजेत,न तन गच्छेचन मनसा जिगमिषेत्रेच्या यजेत, न वाचा यथाक्याचिद्भिभाषेत, न मिथुनं चरेत् नान्यस्य यथाकामसुयुष्त्रीत, न पश्चक्येन यन्नेन यजेत, न तन गच्छेद्यन चचुवा परापस्थेत्, क्रणाजिनं वसीत, कुरीर-सारयेमु ष्टोकुर्याद्कुष्ठप्रस्तयस्तिस्न उच्च्येत्, सगयुक्तं स्ट्यी-यात्तेन क्षेताथ(१) यस्य दीचितस्य वाग्वायता स्थान् मुष्टी वा विस्ष्टो स एतानि जपेत्(१)॥ २१॥

श्री मृता चित्रा सहाविश्रतां, वसित माऽमावास्त्र (१) यद्मः प-यात् प्राचमभावितिसमानं, मनय मा पित्र यद्मय यद्मो दिचणत-उद्यमभाविति समानं, वाक् च मिष्टियोत्तरतो दिच्चणायमभा-विति समानं, रेत्रय माऽवं चेत जद्भयमभाविति समानं। च-स्वय मा पश्रवस्थय यद्मोऽमुतोवी यसभी कामग्री भूता चित्रा सहाविश्रतामिति। खलु ह वै दीचितो य श्राक्षनि वस्रनि धत्ते न चैवास्त्र काचनार्त्तिभवित, न च यद्मविस्त्रस्थमप्रयात्यपहित्त पुनर्यत्य मयात्रे ति पुनराजातिं, कामचारीऽस्य सर्वेषु लोकेषु भाति य एवं वेद, यसैवविद्यान् दीचामुपैतीति ब्राह्मणम् ॥२२॥

१ कखेताय इति क,।

२ जयेदिति ख, व,।

६ वस्तिय सामानास्ययेति ग,।

त्रथ यस्य दीचितस्य र्तुमती जाया स्थात् प्रतिस्वावा प्रति-स्वावा सारूपवसाया (१) गोः प्रयसि स्थालीपाकं त्रपियताऽभि-घार्योद्वास्थीषृत्याभिद्दिङ्कत्य गर्भवेदनपुं सवनैः सम्पातवन्तं (१) क-त्वा तं परैव प्रात्रीयाद्रिती वा त्रवं हवा हिङ्कार एवं ही खराय दीचिताय दीचिती जाया पुत्रं लभेते त्ये तेनैव प्रक्रमण यजेतित बाद्याणम्॥ २३॥

> इत्ययर्ववेदे गोपयनाद्माणपूर्वभागे व्यतीयः प्रपाठकः समाप्तः।

ऋय चतुर्थः प्रपाठकः।

चें। चयं वै यज्ञो योऽयं पवते, तमित इएसन्ति ये संवक्षराय दीचन्ते । तेषां ग्रहपितः प्रथमो दीचते, यं वै लोको ग्रहपित-रिमन् वा इदं सर्वं लोके प्रतिष्ठितं, ग्रहपता उ एव सर्वे सिनणः प्रतिष्ठिताः, प्रतिष्ठाया एवैनं तत् प्रतिष्ठित्ये दीचन्ते ॥१॥

त्रव ब्रह्माणं दो चयित, चन्द्रमा व ब्रह्माऽधिदैवं, मनोऽध्यासं, मनसैव तदोषधीः सन्दर्धाति, तद्या श्रीषधीवेंद स एव ब्रह्मी-षधीस्तदनेन लोकेन सन्दर्धाति, तस्मादितावन्तरेणान्यो न दी-चित, स यदितावन्तरेणान्यो दोचेतेमं तं लोकमोषधिभिर्यापादये-दुच्छीषुका इ स्युस्तस्मादितावन्तरेणान्यो न दोचेत॥ २॥

१ प्रति स्नावा रूपवर्त्साया दति ख,।

१ सम्पाद्वनामिति ख।

यथोतातारं दी चयत्यादित्यो वा उत्ताताऽधिदैवं, च चुरध्यातां, पर्जन्यः यादित्यः, पर्जन्यादिषष्टिर्जायते, वृष्टिरेव तदीषधीः सन्दधाति, तस्मादेतावन्तरेणान्यो न दीचेत, स यदेतावन्तरेणान्यो-दीचेतेमं तं लोकं वर्षेण व्यापादयेदवर्षका ह स्युस्तस्मादेतावन्त-रेणान्यो न दीचेत ॥ ३॥

श्रव होतारं दी चयत्य िन वें होता ऽधि दैवं, वागध्यात्ममनं वृष्टिः, वाचं चैव तद्गिं चाने न सन्दर्धाति, तस्मादेतावन्तरेणान्यो न दी चेत, स यदेतावन्तरेणान्यो दी चेतेमं तं लोकमने न(१) व्यापा-दयेदग्रनायुका ह स्युस्तस्माहेतावन्तरेणान्यो न दी चेत ॥ ४॥

यवाध्वर्यं प्रतिप्रस्थाता दीचयित, वायुर्वा यध्वर्यु रिधदैवं, प्राणोऽध्यासमनं दृष्टिर्वायं चैव तत्प्राणं चाने न सन्द्धाति,(१) तस्मादेतावन्तरेणान्यो न दोचेत, स यदेतावन्तरेणान्यो दीचेतेमं तं लोकं प्राणेन व्यापादयेत्, प्रमायुका ह स्युस्तस्मादेतावन्तरेणा-न्यो न दीचेत॥ ५॥

अय ब्रह्मणे ब्राह्मणाच्छिसिनं दीचयित। अयोहाने प्रस्तोतारं दीचयित। अय होने मैनावरणं दीचयित। अयाध्यर्थेवे प्रतिप्रस्था-तारं नेष्टा दीचयित। स हैनमिन्ततरेषां वे नवानां क्लिप्तिरन्यतरे कल्पन्ते, नव वे प्राणाः, प्राणेर्थे चस्तायते। अय ब्रह्मणे पोतारं दीच-यित। अयोहाने प्रतिहक्तीरं दीचयित। अय होतेऽच्छावाकं दीच-यित। अयाध्यर्थेवे नेष्टारस्त्रेता दीचयित। सहैनमन्वय ब्रह्मण आमनीभ्रं दीचयित। अयोहाने सुब्रह्मण्यं दीचयित। अय होते

१ खोकमन्येनेति क, घ,।

२ चान्येन सन्द्धातीति क, घ,।

यावस्तुतं दीचयित । अय तमन्यस्नातको वा ब्रह्मचारी वा दीच-यति, न पूतः पावयेदित्याष्टः । सैषानुपूर्वं दीचा, तद्य एवं दीचको दीचित्रमाणा, एव ते सित्रणां प्रायिक्तं न विन्द्क्ते, सित्रणां प्रायिक्तमनु तस्यार्षस्य योगचेमः कल्पते, यस्मिन्रेषे दीचन्त इति ब्राह्मणम्॥ ६॥

यहाया वै देवा दी चणीया विरमिमत, यदिते: प्रायणीयां, सी-मात् क्रयं, विणोरातिष्यम् यादित्यात् प्रवग्य , स्वधाया उपस-दोऽम्नी वीमाभ्यामी प्रवस्थ महः, प्रातर्थावद्भाो देवेभ्यः प्रातरत्-वाकं वस्थ्यः, प्रातः सवनं, रुद्रेभ्यो माध्यन्दिनं सवनम्, त्रादि-त्येभ्यस्तृतोयसवनं, वरुणाद्वस्थम् यदिते रुद्यनीयां, मिनावर-णाभ्यामनूबस्यां, त्वष्टुस्वाष्ट्रं देवोभ्यो दिविकाभ्यो, (१) देवता हवीं पि, कामा ह्यातिरानं, स्वर्ग लोका दुद्वसानोयां, तहा एतद्ग्निष्टोमस्य जन्म स्य एवमेतद्ग्निष्टोमस्य जन्म वेदाग्निष्टोमे न स्यास्था स् लोको भूत्वा देवान् यायेतीति ब्राह्मणम्॥ ७॥

श्रव यही चाणीयया यजन्ते श्रवामित तहेवी देवतां यजन्ते,
त्रवा देवी देवता भवति, श्रवाया देव्याः सायुच्यं सलीकतां यन्ति
य एतदुपयन्ति श्रव यत् प्रायणीयया यजन्ते दितिमेव तहेवीं देवतां
यजन्तेऽदितिर्देवी देवता भवत्यदित्या देव्याः सायुच्यं सलीकतां
यन्ति य एतदुपयन्ति श्रव यत् क्रयमुपयन्ति सीममेव तहेवं देवतां
यजन्ते,सीमो देवी देवता भवति सीमस्य देवस्य सायुच्यं सलीकतां
विक्रिस्यो देवस्यः, दाशराचं दिग्स्यो दशराचिकं प्रष्टं
य पहुचीस्यो लोकिस्यः, इन्दोमस्य संवत्सरात् दशममहः प्रजा-

१ देविकाभ्य इति क,।

यन्ति य एतदुपयन्ति श्रव यदातिवाया यजन्ते विश्व मेव तहेवं दे-वतां यजन्ते, विष्णु देवो देवता भवति विष्णोदेवस्य सायुज्यं ससी-कतां यन्ति एतदुपयन्ति । अध यत्पृष्यम्यास्यादित्यमेव तद्देवं देवतां यजने, ग्रादित्यो देवो देवता भवत्यादित्यस्य देवस्य सायुच्यं सलीकतां यन्ति य एट्ट्पयन्ति । भव यटुपसर्मुपयन्ति स्वधा-मैव तहेवीं देवतां यजन्ते, खधा देवी देवता भवति खधाया देव्याः सायुज्यं ससीकतां यन्ति य एतदुपयन्ति । अय यदौपवसया-महरूपयन्यम्नोषोमावेव तहेवी देवते यजतीऽम्नीषोमी देवी देवते भवतोऽम्नीषीमयोई वयोः सायुच्यं सलीकतां यन्ति य एतदुपयन्ति । त्रय यत् प्रातरनुवाकर्मु पयन्ति प्रातर्याव् ल^{(१}) एव तद्देवां देवतां यजन्ते प्रातय्यावाणो, देवा देवता भवन्ति प्रातय्याव्णा देवानां सायुज्यं सलोकतां यन्ति य एतदुपयन्ति । अय यत् प्रातः सवन-भुपयन्ति वस्तुनेव तद्देवां देवतां यजन्ती, वसवी देवा(१) देवता भवन्ति वस्नां देवानां सायुज्यं सत्तीकतां यन्ति य एतदुपयन्ति । श्रय यसाध्यन्दिनं सवनसुपयन्ति रुट्टानेव तद्देवां देवतां यजन्ते, रुट्टा-देवा देवता भवन्ति रुट्राणां देवानां सायुच्यं ससीकतां यन्ति य एतदुयन्ति । अत्र यसृतीयसवनसुपयस्यादित्यानेव तद्देवां देवतां यजनी, त्रादित्या देवा देवता भवन्यादित्यानां देवानां सायुच्यं स तोकतां यन्ति य एतदुपयन्ति । अय यदवश्र्यसुपयन्ति बरुषमेव तहेवं देवतां यजन्ते, वरुणी देवी देवता भवति वरुणस्य देवस्य सायुज्यं सलोकतां यन्ति य एतदुपान्ति ।

१ प्रात्यावाकादेवी रात क, र,।

२ व व देवी दति क, च,।

द्यनीयया यजनी दितिमेव तद्देवीं देवतां यजनी, दितिदेवी देवता भवत्यदित्या देव्याः सायुज्यं सत्तीकतां यन्ति य एत-श्रय यदन्वस्था यजन्ते मित्रावक्णावेव तहेवी देवते यजतो मित्रावरुणी देवी देवते भवतो मित्रावरुणयो-र्देवयोः सायुज्यं सलोकतां यन्ति य एतद्पयन्ति। यत् लाष्ट्रेण पश्चना यजन्ते लष्टारमेव तद्देवं देवतां यजन्ते, लष्टा देवो देवता भवति लष्टुर्देवस्य सायुच्यं सलोकतां यन्ति य एतदुपयन्ति । अय यद्देविकाइविभियरन्ति या एता उपसत्-मुर्भवन्यम्निः सोमो विष्णुरिति देखो देविका देवता भवन्ति देवोनां देविकानां देवतानां सायुज्यं सत्तोकतां यन्ति य एतदुप-यन्ति । अय यहशातिराव्रमुपयन्ति काममेव तद्देवं देवतां यजन्ते, कामो देवो देवता भवति कामस्य देवस्य सायुच्यं सत्तोकतां यन्ति य एतदुपयन्ति । अव यदुद्वसानीयया यजन्ते स्वर्भमेव तं लीकं देवं देवतां यजन्ते खगीं लोको देवो देवता भवति ख-र्गस्य लीकस्य देवस्य सायुच्यं सलीकतां यन्ति य एतत्पयन्ति । तहा एतद्गिष्टीमस्य जना स य एवमेतद्गिष्टीमस्य जना वेदा-प्नैव तद्गिष्टोमं स्वर्गे लोके प्रतिष्ठति प्रतितिष्ठति प्रज्ञया पश्च-भिर्य एवं वेदा अग्निष्टोमेन स आत्मा सलोको भूत्वा देवान् अधितीति ब्राह्मणम्॥८॥

यहोराचाभ्यां वै देवाः प्रायणीयमितरातं निरिममत यहम-चैभ्यवति ग्रमहः, ब्रह्मणोऽभिप्नवं, चनात्पृष्ट्यमम्नेरभिजितम् यद्भाः खरसामानः, स्थादिषुवन्तस्ता यादत्ताः खरमामान इन्द्रादिखजितस्त्तो प्रष्ट्याभिप्नवी मिनावक्णाभ्यां, गवायुषी पतिर्महाव्रतं खर्गाक्षोकादुद्यनीयमितरात्रं तद्दा एतत् संवत्-सार्ख जग्न, सय एवमितत् संवत्सरख जग्न वेद संवत्सरेण स आत्मा सलोको भूला देवमध्येतीति ब्राह्मणम्॥ ८॥

ष्यथ यत्पायणीयमितरात्रमुपयम्बङ्घोराचावेव तद्देवी देवत यजतोऽहोराची देवो देवते भवतोऽहोराचयोई वयोः सायुज्यं सतो कतां यन्ति य एतदुपयन्ति । अय यचतुर्विंशमहरूपयन्यर्षमासानेव तहेवां देवतां यजनी उर्दे मासा देवा देवता भवन्थर्रे मासाना देवाना साय्ज्यं सलीकतां यन्ति य एतदुपयन्ति । अथ यद्भिप्नवसुपयन्ति ब्रह्माण्मेन तहेवं देवतां यजन्ते ब्रह्मा देवा देवता भवति ब्रह्मणा देवस्य सायुज्यं सतीकतां यन्ति य एतदुपयन्ति । अध यत् पृष्ट्यमुप-यन्ति चन्मेव तहेवं देवतां यजन्ते चनं देवो देवता भवति चनस्य देवस्य सायुच्यं सलोकतां यन्ति य एतदुपयन्ति । श्रव यदभिजित-मुपयन्यम्मिन तद्देवं देवतां यजन्ते अमिदेवो देवता भवत्यमे-र्देवस्य सायुज्यं सत्तोकतां यन्ति य एतदुपयन्ति। अथ यसुरसांच उपयन्यप एव तहेवीर्देवता यजन्ते त्रापो देखो देवता भवन्यपान्हे-वीनां सायुज्यं सत्तीकतां यन्ति य एतदुपयन्ति । अध यहिषुवन्त-म्पयन्ति स्थिमेव तद्देवं देवतां यजन्ते स्थी देवो देवता भवति स्थिस देवस्य सायुच्यं सलीकतां यन्ति य एतदुपयन्ति । उक्ता भा उत्ताः खरसामानः। त्रथ यद्विष्वजितमुपयन्तीन्द्रमेव तद्देवं देवतां यजनी इन्हो देवो देवता भवतीन्द्रस्य देवस्य सायुच्य सलीकतां यन्ति य एतद्पवन्ति। उत्ती प्रष्ट्याभिष्मवावय यद् गवायुषी उपयन्ति मिनावरणावेव तहेवी देवते यजतो मिनावरणी देवी देवते भवती मिन वर्षा रेटेवयोः सःयुज्यं सतीकतां यन्ति य एतदुपयन्ति। अध

यहमरात्रमुपयन्ति विद्यानेव तहेवान्देवतां यजने विष्वेदेवा देवता भवन्ति विखेषां देवानां सायुच्यं सलीकतां यन्ति य एतदुपयन्ति । त्रय यहाणरात्रिकं एष्टंग षड्हमुपयन्ति दिश एव तहेवीर्देवता यजन्ते दिशो देव्यो देवता भवन्ति दिशान्देवीनां सायुच्यं सली-कतां यन्ति य एतद्पयन्ति । अय यक्कृन्दोमत्त्राहमुपयन्तीमानेव तक्षोकां देवान् देवतां यजन्त इसे सीका देवा देवता भवन्ति एषां लीकानां देवानां सायुच्यं सलीकतां यन्ति य एतदुपयन्ति । श्रव यहश्रममञ्चरपयन्ति संवत्सरमेव तहेवं देवतां यजन्ते संवक्षरी देवो देवता भवति संवक्षरस्य देवस्य सायुज्यं सलीकतां युन्ति य एतदुपयन्ति। श्रव यम्बद्धाव्रतमुपयन्ति प्रजापतिमेव तहेवं देवतां यजन्ते प्रजापतिहेंवा देवता भवति प्रजापते देंवस्य सायुज्यं सलोकतां यन्ति य एतद्पयन्ति । जय यद्द्यनीय-मतिराचमुपयन्ति खर्गमेव तक्कोकं देवं देवता यजन्ते खर्गी लोको देवी देवता भवति खर्गस्य लोकस्य देवस्य सायुज्यं सलोकतां यन्ति य एतद्पयन्ति तद् वा एतलांवलारस्य जन्म स य एवमेतलांव-सारस्य जन्म वेदाप्लैतसंवसरं स्वर्गे लोको प्रतिष्ठति प्रतितिष्ठति प्रजया पश्मिर्य एवं वेद संक्सरेण स श्राला सलीको भूता देवाँ अप्येतीति (१) ब्राह्मणम्॥ १०॥

स वा एष संवत्तरोऽधिदैवं चाध्यात्मं च प्रतिष्ठितः स य एवमितत् संवत्तरमधिदैवं चाध्यात्मं च प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठति प्रतितिष्ठति प्रजया पश्चभिये एवं वेद स वा एष संवत्तरः ॥ ११ ॥ स वा एष संवत्तरो बहुतीसभिसम्बन्नो हावचरावद्गां षडहो

⁽१) देवम् चार्यतीति सः।

को प्रष्टाभिप्नवी मवायुकी द्याराचस्तथा खलु षट्विंयत् सम्म-द्यन्ते षट्चिंयदवदाना गीः षट्विंयदचरा वहती वार्हती वे स्वर्गी लोको वहत्या वै देवाः स्वर्गे लोके यजन्ते वहत्याः स्वर्गे लोको प्रतिष्ठति प्रतितिष्ठति प्रजया पश्चभियं एवं वेद स वा एव संवक्षरः ॥ १२॥

स वा एवं संवलरिक्तमहाव्रत यतुर्वि येन महावर्त विष्ठवित महावर्त महावर एवं महावर्त तं ह स्रोतमेवं विद्यांसः पूर्वे विमहावर्तमुपयन्ति ते तेजस्विन आसन् सत्यवादिनः संधितवरा य एनमच तथः पेयुर्यथाऽऽमपावसुद्व आसिक्ते निर्धेच्ये देवं यज-माना निर्धेच्ये रसुपर्युपयन्ति तथा हास्य सत्येन तपसा वर्तेन चाभिजितमवर्ष्ट भवति य एवं वेद स वा एवं संवक्षरः ॥ १३॥

मधयमतुर्वि यमहरूपेत्यानुपेत्य विषुवन्तं महाव्रतमुपेयात् कथमनाकूत्ये भवतोति धमेवामुं पुरस्ताहिषुवतोऽतिरात्रमुपयन्ति तेनेति ब्रूयादभिष्मवात् पृष्ट्यो निर्मितः, पृष्ट्यादभिजित्, स्रभि-जितः खरमामानः, खरमामभ्या विषुवान्, विषुवतः खरमामानः, खरमामभ्यो विष्वजित्, विष्वजितः पृष्ट्याभिष्मवो, पृष्ट्याभिष्मवाभ्यां गवायुषो, गवायुभ्यां द्यरात्रः, द्यरात्राय महाव्रतं, महाव्रतादुद-यनोयायातिरात्रायोद्यनोयोऽतिरात्रः खर्गाय लोकायावाद्याय प्रति-छित्यै य एवं वेद स वा एष सवसरः ॥ १४॥

यय यत्र्वि यमहरूपेत्यानुपेत्य विषुवन्तं महाव्रतमुपेयात् क्षयमनाक्र्त्ये भवतोति यमेवामं पुरस्ताद्विषुवतोऽतिरात्रमुपयन्ति तेनेतिब्र्यादभिष्ठवात् पृष्ट्यो निर्मितः, पृष्ट्यादभिजित्, अभिजितः स्तरसामानः, स्तरसामभ्यो विषुवान्, विषुवतः स्तरसामानः, स्तर- सामभ्यो विखितित्, विखितितः प्रष्टाभिञ्जवी, प्रष्टाभिञ्जवास्यां गवायुषो, गवायुभ्यां दशराचोऽष इदेविस्यो महावतं न तस्ये कथ-मूर्देः स्तोमैविषुवन्तमुपागातां वृत्तीमीमिति ते देवा इह सामिवासु-रूप तं यज्ञकतं जानीमो य जर्दस्तोमो येनैतदहरवापु्र्यामिति तत एतं हाद्यराचमूर्द्वस्तामं दृष्टग्रस्तमाहरंस्तेनायजन्त तत एभ्यो-ऽतिष्ठस्तिष्ठति हास्री महावतं महावतं प्रतिष्ठति प्रतितिष्ठति प्रजया पश्चिम्ये एवं वेद स वा एष संवस्तरः ॥ १५॥

मय यचति गमहरपेत्यानुपेत्य विषुवन्तं महाव्रतमुपेयात् क्षयमनाकृत्ये भवतोति यमेवाम् पुरस्तादिषुवतोऽतिराचमुपयन्ति तेनेति ब्रूयात् तदाद्यः कति संवक्षरस्य पराच्याद्यानि भवन्ति, कात्यवीश्वि, तद्यानि सक्षत् सक्षदुपयन्ति तानि पराश्वि, अय यानि पुनः पुनरपयन्ति तान्यवीश्वि, इत्येवैनां न्युपासीरन् षड्हयोर्द्यान् हात्तिमन्वावर्त्तन्ते य एवं वेद स वा एष संवक्षरः ॥१६॥

त्रथ यस्तुर्वि समहर्षे आनुषे त्य वि उवन्तं महावतम्पेयात् क्षयमनाक् त्ये भवतीति यमेवाम् पुरस्तादिषुवतोऽतिरात्रमुपयन्ति तिमेति ब्र्यादिभिष्मवं पुरस्तात् वि उवतः पूर्वमुपयन्ति प्रष्टामुपरि-ष्टात् पिता वा त्रभिष्मवः पुत्रः प्रष्टास्त सात्पूर्वे वयसि पुत्राः पितरमुपजोवन्ति प्रष्टा पद्मादिषुवतः पूर्वमुपयन्ति त्रभिष्मवमुप-रिष्टात्यिता वा त्रभिष्मवः पुत्रः प्रष्टास्त सादुत्तमे वयसि पुत्रान् पितोपजीवति य एवं वेद ।

तद्ये तहचोक्तम्। यतमितु शरदो अन्ति देवा यनानय-क्रा जरसं तनूनां। पुत्रासो यन पितरो भवन्ति मा नी मध्या दोरिषतायुर्गतीरितिः। उप इ वा एनं पूर्वे वयिस प्रसाः पितरसुपजीवन्युपीत्तमे वयिस प्रसान् पितोपजीवन्ति य एवं वेद स वा एष संव-स्नरः॥१७॥

श्रव हैय महासुपर्णस्तस्य यान् पुरस्तादिषुवतः प्रयमासानुप-यन्ति स दिचणः पचोऽय यानावृत्तानुपरिष्टात् षडुपयन्ति स उत्तरः पचः श्रात्मा वै संवस्तरस्य विषुवानङ्गानि पचौ यत्र वा श्रात्मा तत्पचौ यत्र वै पचौ तदात्मा न वा श्रात्मा पचावितिरिचेते नो पचावात्मानमितिरिचन्त इत्येवमु हैव तदपरेषां स्विदितमङ्गां परे-षामित्यपरेषां चैव परेषां चेति ब्रूयात्म वा एष संवत्मरः ॥ १८॥

तदाहुर्यद्वादशमासाः संवसरोऽय हैतदहरवाप्रुयामिति यद्वेषुव-तमपरेषां खिदितमङ्कां परेषामित्यपरेषां चैव परेषां चेति ब्रूया-दाला वै संवसरस्य विषुवानङ्कानि मासी यत्र वा आला तद-ङ्गानि यत्राङ्गानि तदाला न वा आलाऽङ्कान्यतिरिचेते नीऽङ्का-न्यालानमतिरिचन्त इत्येवमु हैव तदपरेषां खिदितमङ्कां परेषा-मित्यपरेषां चैव परेषां चेति ब्रूयाला वा एष संवसरः॥१८॥

तदाहुः कथमुभयतो ज्यातिषोऽभिम्नवा अन्यतरी(१) ज्यो तिसृष्टर इत्युभयतो ज्यातिषो वा इमे लोका अग्निनेता आदित्येना-मृत इत्येष ह वा एतेषां ज्योतिर्धे एनं प्रमृदीव तपित देवचके ह वा एते पृष्टर प्रतिष्ठिते पाणानं हं हतो परिम्नवेते तदा एवं विदु-षां दोचितानां पापक को त्रीदेत एवास्य तहेवचके पिरुक्टन्दतो द्यराचमु जि पृष्टराभिम्नवो चके द्यराचमु जि पृष्टराभिम्नवो चके तन्यं क्वीतित ह साह वास्युस्तयो स्तोचाणि च अस्ताणि च

⁽५) खन्यतरत इति क,।

सञ्चारयेदाः सञ्चारयेत्तस्मादिमे पुरुषे प्राणा नाना सन्त एकीद्या-च्छरीरमधिवसित यन सञ्चारयेत् प्रमायुको इ यजमानः स्थादे व इ वै प्रमायुको योऽन्थो वा वधिरो वा न चान्निष्टोमा मासि सन्यद्यन्ते न वै प्राणा प्राणैर्यक्रस्तायत एकविंग्यतिरुक्या एकोक्याः षोड्यवं वा छक्षंग्र वोय्यं षोड्ग्रैव तया रुद्धा स्वर्भं लोक-मध्यारोइन्ति ॥ २०॥

अथातोऽक्रामध्यारोहः। प्रायणीयेनातिरात्ने शोदयनीयमितरात्र मध्यारोहिन्त, चतुर्वि भेन महावतमिभिद्भवेन परमिभिद्भवं, पृष्टेरन परं पृष्टरमिभिजिताऽभिजितं, खरसामिभः परान् खरसामानः ऽष्ट हैतदहरवापुर्यामेति यद्वैषुवतमपरेषां खिदितमक्रां परेषामित्य-परेषां च परेषां चेति ब्रूयास वा एष संवस्तरः॥ २१॥

श्रधातोऽक्कां नोवाहः। प्रायणीयोऽतिरामसतुर्विंशायाक्के निवहति,(१) चतुर्विं समहरिभिष्मवाय, श्रभिष्मवः प्रष्टाय, प्रष्टाोऽभि-जिते, श्रभिजित खरसामभ्यः, खरसामानो विषुवते, विषुवान् खरसामभ्यः, खरसामानो विष्वजिते, विष्वजित् प्रष्ट्याभिष्मवाभ्यां, प्रष्ट्याभिष्मवो गवायुर्भ्यां, गवायुषो दशरात्राय, दशरात्री महा-ष्रताय, महाव्रतसुद्यनीयायातिरात्राय, उद्यनीयोऽतिरात्रः खर्गाय लोकायानात्राय प्रतिष्ठिल्थे य एवं वेद स वा एष संवसरः॥ २२॥

श्रादित्याय हवा श्राङ्गिरसय स्वर्गे लोकेऽस्पर्धन्त वयं पूर्वे स्वरे-धामी वयं पूर्वे इति त श्रादित्या लघुभिः सामभियत्भिस्तोमैर्द्धाभ्यां प्रष्टााभ्यां स्वर्गे लोकमभ्यप्रवन्त,यदभ्यप्रवन्त तस्मादभिप्रवीऽनश्च एवा-ङ्गिरसः गुरुभिः सामभिः सर्वे स्तोमैः सर्वेसृष्टैगः स्वर्गे लोकमभ्य-

⁽१) अझेन वस्तीति क, घ,।

खृयन्त, यदभ्यसृत्रन्त तस्नात् एश्वस्तं वा एतं सृत्रं सन्तं एष्टर इत्वाचचते, परोचेण परोचिषया इत हि देवा भवन्ति प्रत्यचिष्ठः। प्रभिष्ठवात् एष्ट्रो निर्मितः, एष्ट्रादिभिजित्, प्रभिजितः स्वरसामानः, स्वरसामभ्यो विष्ठ-स्वराम् विष्ठवान्, विषुवतः स्वरसामानः, स्वरसामभ्यो विष्ठ-जिदिस्वजितः एष्ट्राभिष्ठवो, एष्ट्राभिष्ठवाभ्यां गवायुषी, गवायुभ्यां द्यराचस्तानहि वा एतानि यज्ञारस्थानि यज्ञकत्तन्वाणि तेषां यतं यतं रवानां न्यन्तरं तद्यवाऽरस्थान्याकृदा अयनापिपासे ते पामानं दं हतो परिष्ठवेते एवं हैवैते प्रवन्ते ये विद्यास उपयन्त्यय ये विद्यास प्रयन्ति तद्यया प्रवाहात् प्रवाहं स्थलात् स्थलं समासमं सुखासुखमभयादभयमुपसङ्कामन्ती त्येवं हैवैते संवस्तरस्थो हचं समयवामहा इति ब्राह्मस्यम् ॥२३॥

प्रदिर्ह वै को शास्त्रेयः को सुरिवन्द् न हा लक्ष श्रान्था ब्रह्म चर्थमुवाच तमाचार्थः पप्रच्छ कुमारः कित ते पिता संवक्ष र खा हान्यमन्ययेति कित लेविति द्योति हो वाच दय वा इति हो वाच
दयाचरा विराइ वैराजो यज्ञः कित लेविति नविति हो वाच
नव वा इति हो वाच नव वै प्राणाः प्राणेः यज्ञस्तायते
कित लेविल्येष्टिति हो वाचाष्ट वा इति हो वाचाष्टाचरा गायली
गायत्रो यज्ञः कित लेविति सप्तिति हो वाच सप्त वा इति हो वाच
सप्त छन्दांसि छन्दो भिर्थेष ज्ञस्तायते कित लेविति षहिति हो वाच
षह् वा इति हो वाच षह् वा ऋतव ऋतूनामा से गि कि विति
पच्चिति हो वाच पच्च पद्दा पङ्किः पाङ्को यज्ञः
कित लेविति चलारीति हो वाच चलारि वा इति हो वाच
चलारो वै वेदा वेदै थे ज्ञस्तायते किति लेविति त्रीणीति हो वाच

नीणि वा इति होवाच निषवणो वै यद्मः सवनैध्येत्रस्तायते कति लेवेति हे इति होवाच हे वा इति होवाच हिपाहै पुरुषो हिप्रतिष्ठः पुरुषः पुरुषो वै यद्भः कति लेवेत्येकमिति होवाचैकम् वा इति होवाचाहरहरित्येकमेव सर्वं संवसरम् (१)॥२४॥
इति गोपथन्नाह्मणपूर्वभागे चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः।

त्रय पन्दमः प्रपाठकः।

यां यभिद्रवः षडहः षडहानि भवन्ति च्योतिगीरायुर्गीरायु-च्योतिरभिद्रवः पञ्चाहः पञ्च द्योवाहानि भवन्ति यद्वेतव प्रथम-महस्तदुत्तममहरभिद्रवयतुरहयतारो हि स्तोमा भवन्ति निष्ठत् पञ्चद्रयः सप्तद्रयोकविंग एवाभिद्रवस्त्राहस्त्राहाष्ट्रत्तिच्योतिगीरायु-गौरायुच्योतिरभिद्रवो हाहो हे द्योव सामनी भवतो बहद्रयन्तर-एवाभिद्रव एकाह एकाहस्य स्तामी स्तायते चतुर्णामुक्यानां हाद्यस्तानास्त्रतिरचन्ते स सप्तमोऽग्निष्टीमस्तथा खनु सताग्निष्टोमा मासि सम्पद्यन्ते इति ब्राह्मस्त्रणम्॥१।

श्रवातो गाधप्रतिष्ठा समुद्रं वा एते प्रतरिन्त ये संवसराय दो चन्ते तेषां तीर्धमेव प्रायणीयोऽतिराचस्तीर्धेन हि प्रतरिन्त तद्यया समुद्रं तीर्थेन प्रतरेयुस्ताहक् तहाधप्रतिष्ठा चतुर्विं श्रमञ्च-र्यथीपकचदन्नं वा कण्डदन्नं वा यतो विश्वम्य प्रश्नायेयुस्ताहक् तत्-प्रश्ने योऽभिष्नवः प्रश्ने यः एष्ट्रोगाधप्रतिष्ठाभिजिद्यथोपकचदन्नं वा

१ चहर इ.रे.थेक मेव सर्वे संवत्सर्मात ख,ग।

कार्यदमं वा यतो विश्वस्य प्रश्नायेयुस्ताहक् तकी विदम्न एव प्रथमः खरसामा जानुद्मी दितीयः कुख्युद्मस्तृतीयो दोपप्रतिष्ठा विषु-वान्यथोपकचद्मं वा कार्यदमं वा वायतो विश्वस्य प्रश्नायेयुस्ताहक् तत्कुख्युद्म एव प्रथमोऽर्वाक् खरसामा जानुद्मी दितीयो नी वि-दम्सृतीयो गाधप्रतिष्ठा विख्वजिद्यथोपकचद्मं वा कार्यदमं वा यतो विश्वस्य प्रश्नायेयुस्ताहक् तत्प्रश्ने यः प्रष्ठाः प्रश्ने योऽभिम्नवः प्रश्नेयो गवायुषी प्रश्ने यो द्रश्राची गाधप्रतिष्ठा मचावृतं यथोपकचद्मं वा कार्यदम्नं वा यतो विश्वस्य प्रश्नायेयुस्ताहक् तत्तेषां तीर्थमेवोदनीयोऽतिरावस्तीर्थेन द्युद्धवित्त तद्यथा समुद्रं तीर्थेनेदियुस्ताहकद्म इ स्नाइ खेतकेतुराक्षेयः संवक्षरस्यान्वहं दीचा इति तस्य इ पिता मुखमुदीक्योवाच वेत्य सुत त्वमायुष्मान् संवक्षरस्य गाधप्रतिष्ठे इति बेदेत्येतद्व स्नैतदिद्दानाहिति ब्राह्मणम्॥ २॥

पुरुषो वाव संवसरस्तस्य पादाविक प्रायणीयोऽतिरात्रः पादाभ्यां हि प्रयन्ति (१) तयोर्यच्छुक्तं तदक्की रूपं यत् क्षणं तद्रात्रेः नखानि मचनाणां रूपं लोमान्योषधिवनस्पतीनाम् रू चतुर्विंगमहरूरोऽभिग्नवं एष्ठं प्रष्टाः शिर एव त्रिष्ठत् हित्रत् हे विश्वास्त भवति त्वगस्थिमज्ञामस्तिष्कं ग्रीवाः पञ्चद्रग्रस्तुर्धे ग्रहे विनस्पां कराणि भवन्ति वीर्थं पञ्चद्रगं तस्माद्रियमाभिरण्वीभिः सतीभिर्गुर्वं भारं (१) हरति तस्माद्र्वावाः पञ्चद्रग उरुः सप्त-द्रगीष्ठावन्य यत्र वोष्ठावन्य उरुः सप्तद्रगं तस्मादुरः सप्तद्रग

⁽१) पादाभ्यां प्रयन्ति दति ख, ग, ।

⁽२) गुरुं भरमिति ख, ग,।

उद्रमेकविंशो विंशित हीं वैतस्यान्तर उद्रे उत्तापानि भवन्यु-दरमेकविंशं तस्मादुद्रमेकविंशः पार्थे विणवस्त्रयोद्यान्याः पर्यवीऽन्याः पार्थे तिणवस्तस्मात् पार्थे तिणवीऽनूकं तयस्तिंशो दाविंशित हीं वैतस्यां पृष्टी कुण्डी उलानि भवन्यनूकं वयस्तिंशः तस्मादनूकं तयस्त्रिंशस्तस्यायमेव द्विणो बाहुरभिजित्तस्थे-मे द्विणे वयः प्राणाः स्वरसामान श्राका विषुवांस्तस्थेने सब्ये तयः प्राणा श्रवीक् स्वरसामानस्तस्यायं सब्यो बाहु विध्व-जिदुक्तो पृष्ठाभिश्ववो याववाची प्राणी तो गवायुषी श्रङ्गानि दशरात्रो मुखं महात्रतं तस्य हस्तावेवोदयनीयोऽतिरात्री हस्ताभ्यां ह्युयन्ति य एवं वेद स वा एष संवत्तरः॥ ३॥

पुरुषो वाव संवसरः, तस्य प्राण एव प्रायणीयोऽतिरात्रः प्राणेन हि प्रयन्ति वागारभणीयमद्वयदारभते वागारभते वाचैव तदारभते (१) तस्यायमेव दिचणः पाणिरभिप्नवस्तस्येदं प्रातःसवनिमदं माध्यन्दिनँ सवनिमदं छतीयं
सवनं गायत्रा श्रायतेने तस्मादियमस्यै क्रिसष्ठा तस्येदं
प्रातःसवनिमदं माध्यन्दिनं सवनिमदं छतीयसवनं तिष्टुमश्रायतेने तस्मादियमस्यै विष्ठा तस्येदं प्रातःसवनिमदं
माध्यन्दिनंसवनिमदं छतीयसवनं जगत्या श्रायतेने तस्मादियमनयोविरिष्ठा तस्येदं प्रातःसवनिमदं माध्यन्दिनँ सवनिमदं छतीयसवनं पङ्क्या श्रायतेन पृष्युरिव वै पङ्किस्तस्मादियमासां
प्रतिष्ठा तस्येदं प्रातःसवनिमदं माध्यन्दिनँ सवनिमदं छतीयसवनं विराज श्रायतनिऽवं वै श्रीः विराङ्माद्यस्य श्रियोऽवरुध्यै

⁽१) वाचैतदारभते इति क,।

तसादियमासां विशि तस्त्रेदं प्रातःसवनिमदं माध्यन्दिनं सवनिमदं ढतीयसवनमितच्छन्दसां त्रायतनेऽतिच्छन्दो वे छन्द-सामायतनं तसादिदं प्रितष्ठं फलकं तस्पेदं प्रातःसवनिमदं माध्यन्दिनं सवनिमदं ढतीयसवनं सैतः सैतोऽभिप्नवः सैत आक्षा एष्ठाः प्रवतीवाभिप्नविस्तिष्ठतीव एष्ठाः प्रवत दव हे विमक्षेत्रिष्ठतीवाक्षायमेव दिच्चणः कर्णोऽभिजित् तस्य यद दिच्चण-मच्चः ग्रक्तं स प्रथमस्वरसामा यत् कृष्णं स दितीयो यन्त्रण्डलं स ढतीयो नासिके विषुवान् मण्डलमेव प्रथमोऽवाक् स्वरसामा यत् कृष्णं स दितीयो यन्तरण्डलं स ढतीयो नासिके विषुवान् मण्डलमेव प्रथमोऽवाक् स्वरसामा यत् कृष्णं स दितीयो यत् श्रकः स ढतीयस्तस्यायं सव्यः कर्णाः विख्वजिद्वतौ प्रशाभिप्नवो याववाचौ प्राणो तौ गवायुषी अङ्गानि दग्ररात्रो सुद्धं महाव्रतं तस्योदान एवोदयनीयोऽति-रात्र उदानेन हुउद् यन्ति य एवं वेद स वा एष संवत्तरः ॥४॥

पुरुषी वाव संवसरः पुरुष इत्येक संवसरिम खेक इत्यस्न तसमं, दे अहोराते संवसरस्य द्वाविमी पुरुषे प्राणा इत्यम्न तसमं, तयी वा ऋतवः संवसरस्य पिडमे पुरुषे प्राणा इत्यस्न तसमं, पड्वा ऋतवः संवसरस्य पिडमे पुरुषे प्राणा इत्यस्न तसमं, सप्त वा ऋतवः संवसरस्य सप्तेमे पुरुषे प्राणा- इत्यम तसमं, द्वाद्यमासाः संवसरस्य द्वाद्यमे पुरुषे प्राणा- इत्यम तसमं, तयोद्यमासाः संवसरस्य द्वाद्यमे पुरुषे प्राणा इत्यस्न तसमं, तयोद्यमासाः संवसरस्य त्रयोद्यमे पुरुषे प्राणा इत्यस्न तसमं, वत्रुविं यितर्ष्यमासाः संवसरस्य चतु-विं यितर्ष्यमासाः संवसरस्य चतु-विं यितर्ष्यमासाः संवसरस्य चतु-विं यितर्ष्यमासाः संवसरस्य प्रतुविं यितर्ष्यमासाः संवसरस्य प्रतुविं यितर्ष्यमासाः संवसरस्य चतु-विं यितर्ष्यमासाः संवसरस्य प्रतृविं यितर्ष्यमासाः संवसरस्य प्रतृविं यितर्ष्यमासाः संवसरस्य प्रतृविं यितर्ष्यमासाः संवसरस्य प्रतृविं यितर्षयमासाः संवसरस्य प्रतृविं यित्यम् प्रतिष्ठे प्रदृषिं यित्यम् तसमं, चित्रस्य स्त्यम् तसमं, चित्रस्य स्त्यम् तसमं, चित्रस्य प्रतृविं यित्यम् तसमं, चित्रस्य स्त्यम् तसम् स्त्यम् तसम् स्त्रस्य स्त्यम् तसम् स्त्रस्य स्त्यम् तसम् स्त्रस्य स्त्यम् स्त्यम् स्त्यम् स्त्रस्य स्त्रस्य स्त्यम् स्त्यम् स्त्यम् स्त्रस्य स्त्यम् स्त्यम् स्त्रस्य स्त्यम् स्त्यम् स्त्रस्य स्त्यम् स्त्यम् स्त्यम् स्त्यम् स्त्यम् स्त्रस्य स्त्रस्य स्त्रस्य स्त्यम् स्त्रस्य स्त्यम् स्त्यम् स्त्यम् स्त्यम् स्त्यम् स्त्यम् स्त्यम् स्त्रस्य स्त्रस्य स्त्रस्य स्त्यम् स्त्रस्य स्त्यम् स्त्रस्य स्त्रस्य स्त्यम् स्त्यम् स्त्रस्य स्त्यम् स्त्रस्य स्त्यम् स्त्रस्य स्त्रस्य स्त्यम् स्त्रस्य स्त्यम् स्त्यम् स्त्रस्य स्त्यम् स्त्रस्य स्त्यम् स्त्रस्य स्त्यम् स्त्यम् स्त्रस्य स्त्यम् स्त्रस्य स्त्यम्यस्त्यम् स्त्यम्यस्त्यम् स्त्यम्यस्त्यम्यस्त्यम्यस्त्यम् स्त्यम्य

समाहीराचाणीत्वेतावन्त एव पुरुषस्य प्राणा देखन तत्-समं, सप्त च इ वै यतानि विंयतिय संवत्सरस्याद्वानि च रावयथेलेतावन्त एव पुरुषसग्रस्थीनि च मज्जानचेत्वव्र तत्-समं, चतुर्देश च ह वै शतानि चलारिंशच संवत्सरसगर्दा-हा बार्डरा चयबे लेतावन्त एव पुरुषसा स्थुरामां सानी लाख तत् सममद्यविंगतिय इ वै गतानागीतिय संवत्सरसा पादा-हास पादरात्रयसेखेतावन्त एव पुरुषस्य स्नावा बन्धा द्रत्यत तत् समं,दम च ह वै सहस्राष्यष्टौ च मतानि संवत्तरस्य मुहर्त्ताः द्रत्येतावन्त एव पुरुषस्य पेश्यमरा द्रत्यच तलामं, यावन्ती मुझ्रत्तीः पञ्चद्रमञ्जलस्तावन्तः प्राणा यावन्तः प्राणाः पञ्चद्रमञ्जलस्ता-वस्तीऽपानाः यावस्तीऽपानाः पच्चद्यक्रलस्तावस्ती व्याना यावस्ती व्यानाः पञ्चद्यकलस्तावन्तः समाना यावन्तः समानाः पञ्चद्य-क्रलस्तावन्त उदाना यावन्त उदानाः पश्चदमक्रलस्तावन्धेतादीनि यावन्धेतादीनि तावन्धे तहीं वि यावन्धेतहीं वि तावन्ति स्वेदाय-नानि यावन्ति खेदायनानि तावन्ति चिप्रायणानि यावन्ति चिप्रायणानि तावन्ती रीमकूपा यावन्ती रीमकूपाः पच्चद्य-कलक्तावत्थी वर्षती धारास्तदेतत् क्रीययतिकम्परिमाणं।

तद्ये तद्दे तह चोक्तम्। श्रमादन्यतः परिवर्त्तमान सर्वासी नी यदि वा स्वपन्नपि। श्रहोराताभ्यां पुरुषः चणेन कतिकतः प्राणित चापानित च। यतं यतानि परिवत्सराणामष्टी च यतानि मुहर्त्तान् यान् वदन्ति (१) श्रहोराताभ्यां पुरुषः समेन कतिकातः प्राणित चापानित चेति ब्राह्मणम्॥ ५॥

⁽१) ज्ञतानि चंवत् सरस्य मुहूर्त्तान यान् वदन्तोति ख, ग, ।

संवसरस्य समता विदितव्येति ह स्ना ह वा स्वरेकमिव पुर-स्ताद विषुवतोऽतिराचमुपयन्येकमुपरिष्टास्त्रिपञ्चायतमेव पुरस्ता-दिषुवतोऽग्निष्टोमानुपयन्ति विपञ्चायतमुपरिष्टादियतियतमेव पुरस्तादिषुवत उक्ष्यानुपयन्ति वियतियतमुपरिष्टात् षड़ेव पुरस्तादिषुवतः षोड़िष्टन उपयन्ति षडुपरिष्टात् वियदेव पुरस्ता-दिषुवतः षड़िहानुपयन्ति वियदुपरिष्टात् सेषा संवसरस्य समता स य एवमेतां संवसरस्य समतां वेद संवसरेण स आका सलोको भूवा देवानप्येतीति बाह्मणम्॥ ६॥

श्रधाती यज्ञक्रमाः। श्रग्नाधियमग्नाधियात् पूर्णीन्तिः, पूर्णी-हतेरिग्निहीत्रमग्निहीताद्दर्भपूर्णमासी(१)दर्भपूर्णमासाभ्यामाग्रयणं, श्राग्रयणाचातुर्मास्यानि, चातुर्मास्वेभ्यः पश्चन्थः, पश्चन्थादिग्न-ष्टीमीऽग्निष्टीमाद्राजस्यी राजस्यादाजपेयः, वाजपेयाद्धः-मेधः, श्रष्मिधात्पक्षमेधः, पुक्षमिधात्पवमेधः, सर्वमिधाद्दचिणा-वन्ती द्विणवद्गी द्विणा श्रद्विणाः सहस्रद्विणे प्रत्यतिष्ठं स्ते वा एते यज्ञक्रमाः। स य एवमेतान् यज्ञक्रमान्वेद यज्ञेन स-श्रात्मा सत्नोको भूता देवानप्येतीति ब्राह्मणम्॥ ७॥

प्रजापितरकामयतानन्यम्यूयेति(१) सोऽम्नीनाधाय पूर्णां इत्या यजेत सोऽन्तमेवापम्यसोऽग्निहोत्रेणेष्ट्वाऽन्तमेवापम्यत् स दर्भपूर्ण-मासाभ्यामिष्टाऽन्तमेवापम्यत् स त्राययणेनेष्ट्वाऽन्तमेवापम्यस्य चातु-मीस्यैरिष्टाऽन्तमेवापम्यस्य पम्रबन्धेनेष्टाऽन्तमेवापम्यसोऽग्निष्टोमे-नेष्टाऽन्तमेवापम्यस्य राजस्येनेष्टा राजेति नामाधत्त सोऽन्तमे-

⁽१) पौर्णमासाविति ख, ग,।

⁽२) अननामश्रू येति ख, ग,।

वापख्रस वाजपेयेने द्वा समृाङ्गित नामाधत्त सीऽन्तमेवापख्य-सीऽख्रमिधेने द्वा खराङिति नामाधत्त सीऽन्तमेवापख्यस पुरुषमे-धेने द्वा विराङिति नामाधत्त सीऽन्तमेवापख्यस सर्वमेधेने द्वा सर्वराङिति नामाधत्त सीऽन्तमेवापख्यसीऽङ्घीने देचिणाविष्ठिरिष्ठा उन्तमेवापख्यसीऽङ्घीने रदिचणाविष्ठिरिष्ठा उन्तमेवापख्यसा सर्वेणीभ-यतोऽतिराविणान्ततो यजेत वाचं ह वै होते प्रायच्छत्पृाण-मध्यथेवे चचुरुद्वाते मनी ब्रह्मणेऽङ्गानि होत्रकेभ्य आसानं सद्ख्येभ्य एवमानन्यमासानं द्वानन्त्यमञ्जूयेति तद्या दिचणा-अनयत्ताभिरासानं निष्कृतिणीय तस्मादेतेन ज्योतिष्टेगिना-मिन्छोमेनास्मनिष्कृयणेन सहस्रदिचणेन प्रश्यमनीयेन व्यरेत यो छनिष्ठा प्रश्यमनीयेन प्रैत्यासानं सो निष्कृतेणोय प्रैतीति ब्राह्मणम्॥ ८॥

यहै संवसराय संवसरसदी दी चन्ते कथ मेषामिन हो तमननतितं भवित व्रतेनित ब्र्यात्, कथ मेषां दर्भी उनन्तितो भवित
दभा च प्रोडा भिन चिति ब्र्यात्, कथ मेषां पौर्णमासमनन्तितं
भवित आज्येन च प्रोडा भिन चिति ब्र्यात्, कथ मेषां माग्ययणमननतितं भवित सौ स्येन चर्णिति ब्र्यात् कथ मेषां चातुर्मीस्थान्यननतितानि भविन्त पयसेति ब्र्यात्, कथ मेषां पश्च स्थी उनन्तिरितो
भवित पश्चना च प्रोडा भिन चिति ब्र्यात्, कथ मेषां सौ स्थो उस्वरो उनन्ति भवित यहीरिति ब्र्यात्, कथ मेषां ग्रह मेधी उननतितो भवित धानाकर भैरिति ब्र्यात्, कथ मेषां पित्य चि ।
रितो भवती धानाकर भैरिति ब्र्यात्, कथ मेषां पित्य चि ।
रितो भवती पासनैरिति ब्र्यात्, कथ मेषां मिथु नमनन्तिरतं भवित
हिक्कारेणेति ब्र्यासेषा संवसरे यञ्च कतृना मुपैति स य एव मेतां

संवक्षरे यज्ञक्रतूनामुपैति वेद यज्ञेन स त्राक्षा सलीको भूला देवाएत्रप्येतीति ब्राह्मणम्॥८॥

देवा ह वै सहस्रसंवताराय दिदीचिरे, तेषां पञ्च गतानि संव-त्मराणां पयुपेतान्यासवयेदं सर्वं श्रञ्जवुर्ये स्तीमा यानि प्रष्ठानि यानि गस्ताणि ते देवा दह सामिवासुरुप तं यज्ञक्रतुं जानीमी यः सहस्रसंवसरस्य प्रतिमा को हि तस्मै मनुष्यो यः सहस्रसंवसरिण यजेतेति तद्यातयाममध्ये यज्ञस्यापश्यंस्तेनायातयाम्यायापेदे व्युष्टिरासीत्तां पञ्चखपश्यदृचि यजुषि सान्नि शान्तेऽय घोरे, ता-वा एताः पञ्च व्याहृतयो भवन्ति ग्रीं त्रावयास्त् त्रीषड् यज येयजा-महे वीषडिति ते देवा इह सामिवासुरूप तं यज्ञकतुं जानीमी यः सहस्त्रसंवसरस्य प्रतिमा की हि तसी मनुष्यी यः सहस्त-संवसरेण यजेतेति तत एतन्तापियतं सहस्त्रसंवसरसाञ्चस्यमप-श्वंस्ते द्वीव स्तीमा भवन्ति तानि प्रष्ठानि तानि शस्त्राणि स खल् हादशमासां दीचाभिरेति हादशमासानुपसिं हिदशमासां सु-त्याभिरय यद् दादशमासां दौचाभिरेति दादशमासानुपसद्भिस्तेनै-तावग्नाकीवाम्रोति अययद्दाद्यमासां सुत्याभिस्तेनेदं महद्वयाम-वाप्नोति ते देवा इह सामिवासुरूप तं यज्ञक्रतुं जानीमीयः सहस्र-संवसरस्य प्रतिमा की हि तसी मनुष्यी यः सहस्रसंवसरेण यजे-तिति तत एतं संवसरन्तापश्चित्तस्याञ्चस्यमपत्यं स्ते ह्येव स्तीमा-भवन्ति तानि पृष्ठानि तानि शस्त्राणि ते देवा इच सामिवासु-रुप तं यज्ञ ऋतं जानीमी यः सहस्त्रसंवत्सरस्य प्रतिमा की हि तस्त्री मनुष्यो यः सहस्रसंवसरेण यजेतीत तत एतं दादशाहं संवसर-खाञ्च समग्यं से चीव स्तोमा भवन्ति तानि प्रष्ठानि तानि प्र-

स्वाणि स खलु द्वाद्या हं दी चाभिरेति द्वाद्या हसुपसि दिया हं स्वाभिरण यद द्वाद्या हं दी चाभिरेति द्वाद्या हसुपसि दिले-नैताव म्नाका वाप्तो व्यय यद द्वाद्या हं स्वाभिस्ते ने दं महदु क्या-मवाप्रीति ते देवा इह सामिवास्त प तं यत्र कतं जानी मी यः सहस्र संवक्ष रस्य प्रतिमा क्री हि तसी मनुष्यो यः सहस्र संवक्ष रेष यजे तेति तत एतं प्रष्ठाः षड्हं द्वाद्या हस्या च्यय मप्ययं स्ते ह्ये व स्तीमा भवन्ति तानि पृष्ठानि तानि यस्त्राणि ते देवा इह सामि-वास्त प तं यत्र कतं जानी मी यः सहस्र संवक्ष रस्य प्रतिमा को हि तसी मनुष्यो यः सहस्र संवक्ष रेण यजे तेति तत एतं विस्वजितं पृष्ठां षड्हस्या च्यय मप्ययं स्ते ह्येव स्तीमा भवन्ति तानि पृष्ठानि तानि यस्त्राणि ते देवा इह सामिवास्त प तं यत्र कतं जानी मी यः सहस्र संवक्ष रस्य प्रतिमा को हि तसी मनुष्यो यः सहस्त संवक्ष रेण यजे तेति स वा एष विस्वजिद्यः सहस्त्र संवक्ष रूष्ट ॥

पुरुषं इ वै नारायणं प्रजापितरवाच यजस्व यजस्विति सहोवाच यजस्व यजस्वित्ये हात्यमाविरयच्चतेमे वसवः प्रातःसवनेनागू रद्रा माध्यन्दिने सवन घादित्यास्तृतीयसवने यज्ञवास्तुन्येव पर्याभिषो यज्ञवास्तुमित्येवमाभिषोऽहं वा एतद्देद यज्ञे वसवः
प्रातःसवनेनागू रद्रा माध्यन्दिने सवन घादित्यास्तृतीयसवने
यज्ञवास्तुन्येव पर्याभिषो यज्ञवास्तुमित्येवमाभिषो विद्यांसो नूनं
त्वा याजयेयुरेते ह वा चविद्यांसो यवाद्यन्विद होता भवत्ययजुविद्ध्वर्युरसामविदुद्वाता स्व्विङ्गरीविद्ब्रह्मा यजस्वैव हन्त तु ते
तद्यामि यथा स्त्रे मणिरिव स्वमितान्यक्थाहानि भवन्ति

स्त्रमिव वा मणाविति तस्माद्य एव सर्ववित्स्यात् तं ब्रह्माणं कुर्वीतेष ह वे विद्वान् सर्ववित्रह्मा यहुग्विक्तरीविदेते ह वा अस्य सर्वस्य समयितारः पालयितारस्तस्माद्गृद्धा स्तते विहः-पवमाने वाचयित ॥११॥

श्वेनोऽसि गायतच्छन्दा त्रमु लारभे खिसा मा सम्पारयेति स-यदाइ श्वेनोऽसीति सोमं वा एतदाचैष ह वा त्रम्निर्भू लाऽसिं लोके संश्वाययित तद्यसंश्वाययित तस्माच्छेनस्तच्छेनस्य श्वे-नर्लं स यदाइ गायत्रच्छन्दा त्रमु लारभ इति गायत्रेण च्छन्दसा वसुभिर्देवैः प्रातःसवनेऽस्मिं लोकेऽन्निं सन्तमन्वारभते स यदाइ खिसा मा सम्पारयेति गायत्रेणैव च्छन्दसा वसुभिर्देवैः प्रातः-सवनेऽस्मिं लोकेऽन्निना देवेन खिसा सम्पारयेति गायत्रेणैवैनन्त-च्छन्दसा वसुभिर्देवैः प्रातःसवनेऽस्मिं लोकेऽन्निना देवेन खिसा सम्पद्यते य एवं वेद ॥ १२॥

श्रव माध्यन्दिने पवमाने वाचयित सम्बाडिस निष्टुप्छन्दाश्रम लारमे लिखा मा सम्पारयेति स यदा इसमाडिसीति सीमं
वा एतदा है प इ वै वायुर्भू लाइन्तरिच लोके सम्बाजित तद्यत् सम्बाजित तस्मालम्बाट् तत् सम्बाजस्य सम्बाट्लं स यदा इ लिष्टुप्इन्दा श्रम लारम इति लेषुभेण इन्द्रसा क्ट्रैटें वैमीध्यन्दिने
सवनेइन्तरिचे लोके वायुं सन्तमन्वारमते स यदा इस्ति मा
सम्पारयेति चैष्टुभेणेव च्छन्द्रसा क्ट्रैटें वैमीध्यन्दिने सवनेइन्तरिचलोके वायुना देवेन स्वस्ति मा सम्पारयेति चैष्टुभेणेवैनं तञ्छस्वसा क्ट्रैटें वैमीध्यन्दिने सवनेइन्तरिचलोके वायुना देवेन
स्वस्ति सम्पद्यते य एवं वेद ॥ १३॥

यवाभैव पवमाने वाचयित खरीऽसिंगयोऽसि जगक्कृन्दा यनु-लारभे खिला मा सम्मारयेति स यदा ह खरीऽसीति सोमं वा एतदा है प ह वै सूर्यो भूलाऽसुिं लोके खरित तदात् खरित तक्मात् खरस्तत् खरख खरलं स यदा ह गयोऽसीति सोमं वा एतदा है प ह वै चन्द्रमा भूला सर्वा लोकान् गक्कित तद् यद् गक्कित तक्माहयसहयस्य गयलं स यदा ह जगक्कृन्दा अनु लारभ-इति जागतेन कृन्दसाऽऽदित्येदेवै स्नृतीयसवनेऽसुिंभन् लोके सूर्यं सन्तमन्वारभते स यदा ह खिला मा सम्मारयेति जागतेनैव कृन्दसाऽऽदित्येदेवै स्नृतीयसवनेऽसुिंभं लोके सर्येण देवेन खिला सम्मारयेति जागतेनैवैनन्तक्कृन्दसाऽऽदित्येदेवै स्नृतीयसवनेऽसुिंभं लोके स्र्यें ए देवेन खिला सम्मदाते य एवं वेद ॥ १४॥

श्रय संस्थित संस्थित सबने वाचयित मिय भगीं मिय महो मिय ययो मिय सर्वमिति एथियेव भगीं उन्तरिच एव महो द्योरेव ययोऽण एव सर्वमिनिरेव भगीं वायुरेव मह श्रादित्य एव यययन्द्र- मा एव सर्व वसव एव भगीं चद्रा एव मह श्रादित्य एव ययोऽनु- एवेव सर्व गायते मर्गः प्रतीचेव मह उदीचेव ययो दिच्यैव सर्व पायते भगीं पीषा एव महो वर्षा एव ययः शरदेव सर्व वसन्त एव भगीं पीषा एव महो वर्षा एव ययः शरदेव सर्व वहदेव भगीः पश्चद्र एव महः सप्तद्र एव यया एक विंग एव सर्व वृद्धेव एव भगीं यजुर्वेद एव महः सामवेद एव ययो ब्रह्मवेद एव सर्व होतेव भगीं उध्येपेरेव मह उद्गातेव ययो ब्रह्मवेद एव सर्व होतेव भगीं प्रव महस्त्र एव ययो मन एव सर्वम् वागेव भगीः प्राण एव महस्त्र स्त्र ययो मन एव सर्वम् ॥१५॥

स यदा समि भर्ग इति पृथिवी मैवैतं लीका नामा हा गिनं देवानां वसून् देवां देवगणानां गायत्रं क्रन्दसां प्राचीन्दियां वसन्तमृतनां ढहतं स्तोमानामृत्वेदं वेदानां होत्रं हो तकाणां वाचिमिन्द्रियाणाम्॥ १६॥

स यदाइ मिय मह इत्यन्ति चिमेवैतक्कीकानामाह (१) वायुं देवानां कद्रां देवां देवगणानान्त्रेष्टुमं छन्दसां प्रतीचीन्दिशां श्रीषम्यतूनां पञ्चदशं स्तोमानां यजुर्वेदं वेदानामाध्ययेवं होत-काणां प्राणमिन्द्रियाणाम् ॥ १७ ॥

स यदाह मिय यग इति दिवमेवैतक्षीकानामाहादित्यं (१) देवानामादित्यां देवां देवगणानां जागतं छन्दसामुदीचीन्दिगां वर्षा ऋतूनां सप्तद्यां स्तोमानां सामवेदं वेदानामीहात्रं होज-काणां चन्नुदिन्द्रियाणाम् ॥ १८॥

स यदा हमिय सर्विमित्यप एवैतक्की का नामा ह (१) चन्द्र मसन्दे-वानां विष्वां देवां देवगणा नामा नुष्टुमं छन्दसां दिचणां दिशां श्रादस्तू नामे कविषयं स्तीमानां ब्रह्मा वेदं वेदानां ब्रह्मात्वं हो च-काणां मन इन्द्रियाणाम् ॥ १८॥

स वा एष दमधा चतुः सम्पद्यते, दम च ह वै चतुर्विराजोऽ— चराणि तक्षभी उपजीवन्ति श्रीवै विराद्यमोऽन्नाद्यं श्रियमेव तिहराजं यमस्यनाद्ये प्रतिष्ठापयित प्रतिष्ठन्तीरिदं सर्वमनुप्रति-ष्ठति प्रतितिष्ठति प्रजया पश्चभिर्य एवं वेद ॥ २०॥

⁽१) एतं खोकानामाचेति क,।

⁽१) एतं खोकानामादादित्यमिति क.।

⁽२) एतं छोकानामाहित क,।

यनवीणं ह वै देवं दध्यङाङ्गिरसमुपसीदं ह यन्नस्य शुष्टं समयवामहा इति स दध्यङाङ्गिरसोऽबवीद्यो वै सप्तद्यं प्रजा-पतिं यन्ने ऽन्वितं वेद नास्य यन्नो रिष्यति न यन्नपतिं रिष्यतः इति ता वा एताः पञ्च व्याहृतयो भवन्दीं त्रावयास्त श्रोषद् यज येयजामहे वौषडिति स दध्यङाङ्गिरसोऽबवीन वयं विद्यो यदि ब्राह्मणा स्मो यद्यबाह्मणा स्मो यदि तस्य ऋषे स्मो यदि नान्यस्थे-त्यनवीण व ह वा ऋतावन्तव पितरः खधायामाद्यमायन्त वयं वदामहे २वयं वदामहा १ इति सोऽयात् स्वायभुवो वा ऋता-वन्तो मदेयातां न वयं वदामहा १ इति तस्मात्पुवरे प्रवियमाणे वाचयेदेवाः पितर इति तिस्तो य एति संयजित स भवति यस्य न ब्रुते यस्य न ब्रूत इति ब्राह्मसम्॥ २१॥

सावितं ह सा वैतं पूर्वे पुरस्तात् पश्रमासभन्त इति मे तर्हि
प्राजापत्यं यो द्वेव सविता सप्रजापितिरितिवदन्तस्तसादु समीऽयामींस्तेन यजेरंस्ते समानिधष्टुर एव स्यूरीमा सभरणीया या
उवा सभरणीया यां विन्युव्यामींस्तया यजेरंस्तेनानािधष्टााएव स्युरादीिचणीया या दीिचणीया यां सन्युव्यामींस्तेन यजेरंस्ते समानिधिष्टा एव स्युरोदवसानीया या उदवसानीया यां
विन्युव्यामीं स्तया यजेरंस्तेनानािधिष्टाा एव स्युर्थ यदि यजमानस्योपतयेत्यार्वतोऽम्नीनाधाय तावदासीत यावहन्धः स्याद्यदि
प्रियात्स्तेरेव तमिनिभिर्द्रहेद दय वा श्रीनिभिरितरे यजमाना
सासत इति वदनास्तस्य तदेव ब्राह्मणं यददः पुरःसवने
पित्रमेध शामिशो व्याख्याताः॥ २२॥

सायं प्रातर्हीमी स्थालीपाकी नवस्य:। बलिस पिट-

यज्ञयाष्ट्रका सप्तमः पश्चिरित्येते पाक्तयज्ञाः। अग्नाधियमग्नि-ष्टीतं पौर्षमास्यमावास्ये। नविष्टिश्वातुर्मास्यानि पश्चन्योऽत सप्तम-दलेते इविर्वज्ञाः। ग्रानिष्टीमीऽत्यग्निष्टीम उन्धाः षोडिश-मांस्ततः। वाजपेयोऽतिरात्रश्वातीर्यामात्र सप्तम इत्येते सुत्याः । नेखिद्देवाः प्रवीवाजाः नेखिद्देवा ग्रभिद्यवः । नेखिद्देवा ष्ट्रविषान्तः किंखिज्ञिगाति सुन्नयुः। ऋतव एव प्रवीवाजा मासा देवा ग्रभिद्यवः। ग्रहमासा इविषान्तस्तिज्ञगति सुमायुः। कतिस्विद्राचयः कत्यन्तानि कति स्तोवाणि कति-प्रस्ताखसा। कतिचित्रवनाः संवत्ररसा स्तोतियाः पदा-चराणि कत्यसा। दावितराती षट्यतमनिष्टोमा देविं-यतियते उक्यानां। दादयषोड्यिनः षष्टिः षडहा वैदु-वतस्र। ग्रहान्यसा विंगतिगतानि त्रीग्धहस्रैकं तावदसा। संवकारसा सवनाः सहस्रमणीति त्रीणि च संस्तृतस्य। षट्-षष्टिय दे च यते च भवत स्तत यस्त्राणामयुतं चैकमसा। स्तीवियाय नवतिसङ्खा दे नियुते नवतियातिषट् च। अष्टी गतान्ययुतानि चिंगचतुर्नवितय पदान्यसा। संवस-रसा कविभिर्मितस्यैतावती मध्यमा देवमाता। अयुतमिकं प्रयुतानि विंगद् हे नियुते तथा चानुसरहाः। अष्टी मतानि नव चाचराखीतावानात्मा परमः प्रजापतेः। ग्राद्यं वषट्-कारः प्रदानान्तमितमन्त्रिमे पर्वेषः स.धु क्लिप्तं। छन्द ईएसन्यदम्नी चतुःयतं बहुधा झयते यत्। प्रातःसवनस्तुत-एकविंशी गायतस्तीममित एक एव। माध्यन्दिनः सप्तद्शीन क्रमस्त्रयस्त्रिंगेन सवनं त्रतीयः

यहायां रेतस्तपसा तपस्ती वैखानर: सिषिचेऽपत्य-मीप्सन्। ततो यच्चे लोकजिल्लामजन्मा ऋषेर्ऋषरिङ्रिराः सम्बभूव। ऋषेर्यन्नसा चतुर्विधसा अहां यः श्रेयसीं लीक-ममुं जिगाय । यसी वेदाः प्रस्ताः सीमविन्द्युता वहन्ति सुक्ता-मुलीकं। ऋचीऽस्य भागां यतुरी वहन्युक्यमस्तैः प्रमुदी मीद-मानाः। ग्रहेहिविभिष कताकतय यजृषि भागां यतुरी वहन्ति। त्रीदुम्बर्थां सामघोषेण तावत् सर्विष्टुतिभिष स्तीमैः इन्दसा। सामानि भागां यतुरी वहन्ति गीत्या स्तोमन सइ प्रस्तावेन च। प्रायिं त्रौं पजै: संस्तवन्तीऽवर्वाणोऽङ्गि-रसय गान्ताः। ब्रह्मा ब्रह्मत्वेन पृमुदी मीदमाना असंस्रष्टान् भागां वतुरी वच्चन्ति । यो ब्रह्मवित् सीऽभिकरीऽस्तु वः प्रिवी धि-या धीरी रचतु धर्ममेतं। मावः पुमत्तामस्ताच यज्ञात् कियाच येनानिक्करसोऽपियासीत्। मायुं द्यं मारुगस्ताः पुमेष्ठामा मे भूर्युक्ता विद्हाय लोकान्। दिव्यं भयं रचत धर्ममुद्यतं यत्तं कलाग्रस्तुतिगीपलायनं। शिता च मैत्रावर-णय पादमच्छावाकः सङ ग्रावस्ततेकं। ऋग्भिस्तुवन्ती ग्रहरहः पृथिव्याः श्रम्निं पादं ब्रह्मणा धारयन्ति । श्रध्वर्थ्युः पृति-पृखाता नेष्टोनेता निहितं पादमेकं। समन्तरिचं यजुषा स्तवन्ती वायुं पादं ब्रह्मणा धारयन्ति । साम्नीद्वाता च्छादयन्त पुमत्त श्रीदुम्बर्या स्तोभदेयः सगद्गदः। विद्यान् पुस्तोता विदहाय सृष्ट्रतिं सब्रह्माखः पृतिहत्तीऽय यज्ञे। साम्ना दिव्ये-कं निहितं निस्तुवन्तः स्र्यंपादं ब्रह्मणा धारयन्ति । ब्रह्माहैकं ब्राम्बर्णाच्छं सिनः सह पीत्राऽरग्नीभ्री निहितं पादमेकं। अधर्व-

भिरिङ्गिशिष गुप्तीऽपस चन्द्रं पादं ब्रह्मणा धारयन्ति। षोडिशिकां होतका अभिष्ठ्वन्ति वेदेषु युक्ताः प्रष्ट्यक् चतुर्धा। मनीषिणो दीचिताः अद्धाना होतारी गुप्ता अभिवहन्ति यज्ञं। दिचणतो ब्रह्मणस्यां जनदित्थेतां व्याद्वतिं जपन्। सप्तद्यं सदसंग्रतं कीर्त्तियन्ति पुरा विदुः। अष्टाद्यी दीचिती दीचितानां यज्ञे पत्नी अद्धानेह युक्ता। एकीन-विंयः यमिता बभूव विंयो यज्ञे ग्रह्मपतिरेव सुन्वन्। एक-विंयतिरेवेषां संस्थायामङ्किरो वह। वेदैरभिष्ठुतो स्रोको नानावेशापराजितः॥२४॥

सप्त स्ताः सप्त च पाकयज्ञाः इविर्यज्ञाः सप्त तथैकविंगति ।
सर्वे ते यज्ञा अक्षिरसोऽपियन्ति नूतना याष्ट्रवयो स्जन्ति ये च सप्टाः पुराणैः । एतेषु वेदेष्वपि चैकमेवापत्रजस्तिजां
सम्भरन्ति । कूटस्तृपात् सचते तामग्रस्तं विस्कर्त्वमेनं विष्टतं
प्रजास । निवर्त्तन्ते दिच्चणा नौयमानाः सते सोमे वितते यज्ञतन्त्रे । मोघाणिषो यन्यनिवर्त्तमाना अनिष्टयज्ञा न तरन्ति
लोकान् । द्वाद्यप्रवर्षं ब्रह्मचर्यः पृथ्यवेदेषु तत् स्नृतम्।
एवं व्यवस्थिता वेदाः सर्व एव खकमस्त । सन्ति चैषां समानःः
मन्त्राः कल्पास ब्राह्मणानि च । व्यवस्थानन्तु तत्सवं पृथ्यवेदेषु तत् स्नृतम् । ऋग्वेदस्य पृथ्यवे स्थानमन्तिरचस्थानीः
प्रस्वरः । द्योः स्थानं सामवेदस्यापो स्व्यक्ष्तिरसां स्नृतं । प्रिनिदेवत ऋग्वेदसा यज्वेदो वायुदेवतः । ज्ञादित्यः सामवेदस्य
चन्द्रमा वैद्युतस स्व्यक्षिरसाम् । त्यवत् स्तोम ऋग्वेदसा यज्वेषि
पञ्चद्येन सङ्क जित्रे । सप्तद्येन सामवेद एकविंगो ब्रह्म-

सिमातः। वागध्याक्षसम्बेदसा यनुषां प्राण उच्यते। चचवी सामवेदसा मनो अन्वङ्गिरसा खुतम्। ऋग्मिः सष्ट गायचं जागतमाइर्थञ् वि तेष्टुभेन सह जित्तिरे। उष्टिक्ककुब्भ्यां भृग्वङ्गिरसी जगत्या सामानि कवयी वदन्ति। ऋग्मि: पृथिवीं यजुषाऽन्तरिचं साम्ता दिवं लीकाजिस्सोमजस्थाः। भिरिक्करोभिय गुप्ती यज्ञयत्तव्याद द्विमुद्ददेह । ऋग्मि: सुगस्ती यजुषा परिष्कृतः सविष्टुतः सामजित् सोमजभाः। अवर्व-भिरङ्गिरोभिव गुप्तो यज्ञवतुषाहिवमावरी ह। ऋची विद्वान् पृथिवीं वेद सम्प्रति यजूषि विदान् हहदन्तरिचं। वेद सामगी यो विपि वत् सर्वान् लोकान् यद्भ्यवङ्गिरोवित्। यां यामि यां बारखी जपन्ति मन्त्रान् नानार्थान् बहुधा जनासः। सर्वे ते यज्ञा ऋङ्गिरसीऽपियन्ति नूतना सा हि गतिर्वेद्मणी याऽ-वरार्ध्या । त्रिपिष्टपन्विदिवनाकसुत्तमं तमेतया त्रया विद्ययेति । त्रत उत्तरे ब्रह्महोका महान्तोऽधर्वणामङ्गिरसाच सा गतिरध-र्वणामङ्गिरसाञ्च सा गतिरिति ब्राह्मणम् ॥ २५॥ इत्यथर्ववेदे गोपथ ब्राह्मणपूर्वभागे पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥५॥ समाप्तमिदं गीपथबाद्धः णपूर्वः देत्।

त्रों श्रीब्रह्मवेदाव नमः।

गोपथबाह्मणोत्तरभागे

१ प्रपाटकः।

अय यद ब्रह्मसदनात्त्रणं निरस्यति ग्रोधयत्येवैनं तदयोप-विश्वतीदमन्द्रमर्वाग्वसीः सद्ने सीदामीत्यर्वाग्वसुई वै देवानां ब्रह्मा पराग्वसरसराणां तमेवैतत् पूर्वं सादयत्वरिष्टं यज्ञन्तनुतादि-त्यथोपविष्य जपित ब्रहस्यतिब होति ब्रहस्यतिवी ग्राङ्गिसी देवानां ब्रह्मा तिस्मनेवैतदनुन्नामिच्चिति प्रणीतास प्रणीयमाना-सु वाचं यच्छत्या इविष्कृत उद्दादनादेतदै यज्ञसा द्वारं तदेतद-शून्यं करोतीष्टे च स्विष्टकत्यानुयाजानां प्रसवादित्येतहे यन्नस्य द्वितीयं द्वारन्तदेवैतद्यून्यं करोति यत् परिधयः परिधीयन्ते गोपीयाय परिधीन् परिधत्ते यज्ञसा सामलाय परिधीन् संमार्ष्टि पुनात्येवैनं तिर्मध्यमं त्रय इमे प्राणाः पुाणा-निवाभिजयति त्रिर्देचिणार्डं त्रयो वै लोका लोकानेवाभिजयति विक्त्तरार्द्धं चया वै देवलीका देवलीकानेवाभिजयित विक्प वा जयित तयो वै देवयानाः पन्यानस्तानेवाभिजयित ते वै हादम भवन्ति दादम ह वै मासाः संवत्सरः संवत्सरमेव तेन प्रीणात्यथी संवत्सरमेवाला उपदधाति खर्गसा लीकस्य समष्टीर ॥१॥

पुजापतिर्वे रहं यज्ञानिरभजत् सीऽकामयत मेऽयमस्या-आकृतिः सम्बिर्धी मा यन्नात्रिरमाचौदिति। स यज्ञमभ्या-यम्याविध्य तदाविदं निरक्तन्तत् तत् पृािशवमभवत्तदुदयकत्त-द्वगाय पर्यवस्यस्तत्वृतीचित । तसा चचुः परापतत्तसादाइ-रखी वै भग इयि वहतं ने के दिमिक्कति तत् सविते पर्यवहरं स्तत् पुत्रकात् तस्य पाणी पृतिच्छेद तमी हिरस्यमयौ पृत्यद्भुस-चाडिरखपाणिरिति स्तास्तत्पूणे पर्यक्रंस्तत् प्रायात्तस्य दन्ताः परोप्यन्त तस्मादाहुरदन्तकः पूषा पिष्टभाजन इति तदिभा-याङ्किरसाय पर्वश्रहरंस्तत् पुत्रश्चातसः शिरो व्यपतत् तं यज्ञ एवा-कल्पयत् स एष इधाः सिमधो ह पुरातनस्तद्वर्देय आङ्गिरसाय पर्यव्हरंस्तत्पृत्यात्तसगङ्गा पर्वाणि व्ययंसन्त तं यज्ञ एवाकल्पयत्त-देतदहिः प्रस्तरो इ पुरातनस्तृदृष्टस्यतय श्राङ्गिरसाय पर्यवहरत् सोऽविभेत् वृत्तस्यतिरित्यं वा मार्त्तिमाक्तस्यसीति स एतं मन्त्र मपस्यत् स्थिसाला चचुषा पृतीच इत्यमुवीत हि स्थिसा चचुः कि चन दिनस्ति सीऽविभेत्पुतिग्रह्मनां माहि सिथतीति देवस्याला सवितः प्रसवेऽध्विनोबीहुभ्यां पूर्णी हस्ताभ्यां प्रस्तः पृशिषा प्रतिग्टह्वामी-त्यत्रवीसवित्रप्रस्त एवैनं तद्देवताभिः प्रत्यग्डज्ञात्तद्वाह्य त्यणानि प्राग्दर्खं खाखिने निद्धाति पृथिव्यास्ता नाभी साद्यामीति पृथिवी वान्तानां समिवनी तरीवैतच्छमयाञ्चकार त्यु। अन्तं माहिं सियती त्यग्ने द्वास्ये न प्रात्रामी त्वव्रवीव ह्याने रास्यं ितञ्चन हिनस्ति सोऽविमेत्यृाशितं माहिंसिश्वतीतीन्द्रसा ला जठरे साद्यामीत्यव्योत्रहीन्द्रस्य जठरं किञ्चन हिनस्ति वरुष-स्रोदर इति न हि वर्णस्रोदरं किञ्चन हिनस्तीति॥२॥

यवी याचुर्नीहाणसीदर द्रवालाऽखालनाऽऽलानं मे मार्चि-सी: खाहे त्यनं वै सर्वेषां भूतानामाला तेनैवैतच्छमया चनार प्राधित मनुमन्त्रयते। योग्निर्दमणा नाम ब्राह्मणेषु प्रविष्टः तिसान् म-एतत् सुद्दतमस्तु प्राणिवं तचा माहिंसीत् परमे व्योमितित तसर्वेण ब्रह्मणा प्रायात्तत एनं नाहिनत्तसादी ब्रह्मिष्ठः स्थात्तं ब्रह्माणं कुर्वीत टहस्पितिवें सर्वे ब्रह्म सर्वेण ह वा एतद् ब्रह्मणा यज्ञं दिचिणत उदाच्छतेऽप एव वा एतसात् प्राणाः क्रामन्ति य ग्राविदं प्रात्रात्यिक्षमिजियित्वा प्राणान् संस्पृयते वाङ्म-त्रास्यं नित्यस्तं वै प्राणा अस्तमापः प्राणानेव यथास्यान-मुपाद्वयते तदु हैक बाहुरिन्द्राय पर्यहरितति ते देवा अबुवितन्द्रो वै देवानामोजिष्ठो बलिष्ठस्तसा एतत्यरिहरन्तोति तत्तसी पर्यद्वरं-स्तबाद ब्रह्मणा(१) यमयाचनार तस्मादाहरिन्द्रो बुद्धेति यवमात्रं भवति यवमात्रं वै विषसा न हिर्नास्त यदधस्तादभिषारयति तसादधस्तात् प्रचरणं प्रजा अरुने चिनस्ति यदुपरिष्टादिभ-घारयति तस्मादुपरिष्टात् प्रचरणं प्रजा अरुने हिनस्ति यदु-भयतीऽभिचारयत्युभयतीऽभिचारि पूजा अरुर्घातुकं स्थायच्छ-मयाभिहरेदनभिविद्वं यन्नस्थाभिविद्वेत्॥३॥

अग्रेण परिहरति ती धेनैव परिहरति वै वा एतदाज्ञित्वते यत् पाणिनं परिहरति यदाह बृद्धन् पृस्थास्यामीति वह-स्पतिर्वे सर्वं बृद्ध सर्वेण ह वा एतद् ब्रद्धाणा यज्ञं दिचणतः सन्द्रधात्यथोऽन वा एतर्हि यज्ञः त्रितोयन बृद्धा तनैव यज्ञः त्रित-स्तत एवैनमालभने यहस्तेन प्रमीयेद्देपनस्याद्यच्छीण्णा शीर्षित्तमां-

⁽१) तत् च ब्रह्मणेति क,।

स्याचन्त्र्णीमासीदासम्यत्तीयज्ञः सात् पृतिष्ठे त्वेव ब्र्याद्वाचि वै
यज्ञः त्रितीयचब्रज्ञा तचैवयज्ञःत्रितस्तत एवैनं सम्ययक्त्रत्या मीधश्राद्यात्वानमुखानेवर्त् न् पृणात्ययोत्तरासामान्ततीनां पृतिष्ठित्या अयो समिद्दत्येव ज्ञन्ति पिरधीं सम्माष्टि पुनात्ये वैनां सकत्
सकत् समाष्टि पराक्वेव द्वीति पिरधीं सम्माष्टि पुनात्ये वैनां सकत्
सकत् समाष्टि पराक्वेव द्वीति यज्ञयतः सम्मद्यते अयो चतुष्पादः
प्रमवः पश्नामाप्ते देव सवितरेतत्ते पृष्टित्याच पृसूत्ये वच्चतिः
बद्धात्याच स दि बद्धावः स यज्ञं पादि स यज्ञपतिं पादि स माम्मान्ति स मां पादि स मां कर्मण्यं पाचीत्याच यज्ञाय च यज्ञमानाय च पश्नामाप्ते ॥ ४ ॥

न वे पौर्णमास्यां नामावास्यायां दिखणा दीयन्ते य एष-श्रोदनः पचते दिखणेषा दीयते यज्ञस्यध्यां इष्टी वा एतेन यद्य-जतेऽथो वा एतेन पूर्ती य एष श्रोदनः पचत एष इवा इष्टापूर्ती य एनं पचति॥ ५॥

हया वै देवा यजमानस्य ग्रहमागक्किन्त सोमपा अन्धेऽसोमपाअन्धे हुतादोऽन्धे अहुतादोन्ध एते वै देवा अहुतादो यद ब्राह्मणाएतद्देवत्य ऋषयः पुरानीजान एते ह वा एतस्य प्रजायाः प्रमूनामीमते ते उस्यामीता दषमूर्जमादायापक्रामिन्त यदन्वाहार्य्यमन्वाहरित तानेव तेन प्रीणाति दिचिणतः सद्धाः परिहर्त्तवा आह
दिचिणाहतेनैव यद्भेन यजत आहुतिभिरेव देवान् हुतादः
प्रीणाति दिचिणाभिमेनुष्यदेवांस्तेऽस्मै प्रीता द्रषमूर्जंनियक्किन्ति॥६॥

देवास ह वा असुराश्वासार्षन्त, ते देवाः प्रजापितमेवाभ्यय-जन्त अस्वीत्त्वस्थासन सुरा अज्ञह्बुस्ते देवा एतमी दनमप्रश्चंस्तं प्रजापतये भागमनुनिरवपंस्तं भागं पश्चन् प्रजापतिर्देवानुपावर्त्तततो देवा अभवन् परासुराः स य एवं विद्वानेतमोदनं पचिति भवत्यात्मना परास्याप्रियो स्नाढ्यो भवित प्रजापतिर्वे देविभ्यो भागधेयानि व्यक्तत्ययक्तोमं मन्यत आलानमन्तरगादिति स- एत मीदनमभक्तमपश्चत्तमात्मने भागित्ररवपत् प्रजापतेर्वा एव भागो परिमितः स्यादपरिमितो हि प्रजापितः प्रजापतेर्भागोसू प्रज-स्वान्यस्वानित्ति स्व चित्रे त्वा मामेचिष्ठाः। अमुनामुष्यं लोक इह च प्राणापानौ मे पाहि समानव्यानौ मे पाह्यदानक्ष्ये मे पाह्यग्रस्यू जैं मे घेहि कुर्वतो मे माचेष्ठाः। ददतो मे मोपदसः प्रजापतिमहन्त्वया सम्चम्ध्या समिति प्रजापतिमेव सम्चम्धोति य एवं वेद य एवं वेद ॥ ७॥

ये वा इह यज्ञ रार्भुवंस्ते षामितानि ज्योतीषि यान्यसूनि नच-चाणि तवचताणां नचनत्वं यत्र चियन्ति दर्भपूर्णमासौ वै यज्ञस्था-बसानदर्भौ ये वा जनिष्ठा दर्भपूर्णमासाभ्यां सोमेन यजन्ते तेषा-मेतानि ज्योतीषि यान्यसूनि नचताणि पतन्तीव तद्यथाह वा इदमस्यष्टावसानेनेहावसास्यसि नेहावसास्यसीति नोऽनुद्यन्त एवं हैवैतिऽसुषान् लोकान् नो नुद्यन्ते त एते प्रचवन्ते॥ ८॥

यस हिविनिक्तं पुरस्ताचन्द्रमा अभ्यदियात्तां स्त्रे धा तण्डुला-न्विभजेचे मध्यमास्तानम्बये दानेऽष्टाकपालादिवेपेत् ये स्थितिष्ठास्तानिद्राय प्रदात्ते दधित चक् ये चोदिष्ठास्तान्विषावे प्रिपिविष्टाय स्त्रेते चक्ष्मण्यवो वा एतेऽतिरिच्यन्ते तानेवाप्नोति तानवक्षेऽग्निवे मध्यमसा दाता इन्द्रो वैज्येष्ठस्य प्रदाता यदेवेदं सुद्रं पश्चनां तदिष्णोः शिपिविष्टं तदेवाप्नोति पश्चनेवावक्षे ॥८॥ या पूर्वा पोर्णमासी सानुमितयीत्तरा सा राका या पूर्वी साऽमावास्या सा सिनीबाली योत्तरा सा कुइसम्द्रमा एव धाता च विधाता च यत् पूर्णीऽन्यां वसत् पूर्णीन्यान्तत् मिथुनं यत् पश्च-व्यन्यामान्यान्तिमिथुनं यदमावास्यायासम्द्रमा अधिप्रजायते तिम-सनन्तस्मादेवास्मै मिथनात् पश्चन्प्रजनयते ॥ १०॥

न हे यजेत यत् पूर्वया सम्प्रति यजेतोत्तरया छं वषट् कुर्याय-दुत्तरया सम्प्रति यजेत पूर्वया छं वषट्कुर्योन्ने ष्टिभेवति न यज्ञस्तद्तु-छोतामुख्यमुपगद्मोऽजायत एकामेव यजेत प्रगद्धो हैव जायते न दृत्यन्त हे यजेत यज्ञमुख्मेव पूर्वमालभते यजत उत्तरया देवता-एवं पूर्वयाप्रोतौन्द्रियमुत्तरया देवलोक्तमेव पूर्वयाऽवक्से मनुष्यलोक-मृत्तरया भूयसो यज्ञकतूनामुपैत्येष ह वै सुमनानामिष्टिर्यं मध्ये याने पश्चाचन्द्रमा अभ्युदियादस्मा अस्मिन् लोक आर्भुकं भवति॥११॥

यागावैण्विमकादयकपालं निर्वेपेद दर्शपूर्धमासावारि-प्समाणोऽग्निवें सर्वा देवता विष्णुर्यच्चो देवता वै व यच्चं चारमत-च्छथा च्छभोत्येवोभी सहारकावित्या दुरुदिनु खड़े खितो बुचत-इति दर्शो वा एतयो: पूर्व: पौर्धमास उत्तरोऽष्य यत् परस्तात्यौर्धमास-यारभ्यते तद्यथापूर्वं क्रियते तद्यत्पौर्धमासमारभमाणः सर-खत्ये चर्वं निर्वेषे त्यरखते हाद्यकपालममावास्था वै सर-खतौ पौर्णमासः सरस्वानित्युभावेवैतौ सहारभत च्छथा च्छभोत्ये व ॥ १२ ॥

अग्नये पिषकतिऽष्टाकपालं निर्विपेदास्य प्रजातेष्टिरिति पद्यते विचययं वा एव एति यस्य प्रजातिष्टिरिति पद्यते वै अनि देवानां पिष्ठकत्तमीव भागधेयेनीपासरसा एनं पत्थानमिप नयत्यनङ्गा दिचाणा स हि पत्थानमभिवद्गति॥ १३॥

श्वमये व्रतपतयेऽष्टाक्रपालं निर्वपे द्य श्वाहितानिः सम्प्रवसे-दु बहुमा एष व्रतमतिपातयित य श्वाहितानिः सम्प्रवसित व्रत्थेऽ-हृनि स्त्रियं वे पैति मांसं वा श्वश्वात्यनिवै देवानां व्रतपतिरन्नि-मेतस्य व्रतमगात्तसादेतस्य व्रतमालस्थयते ॥ १४ ॥

श्रमये व्रतमृतिऽष्टाकपालं निर्वेषेद्य श्राहितानिरात्ति-जमश्र कुर्थादानीतो वा एव देवानां य श्राहितानिस्तसा-देतेनाश्रु न कर्त्त व्यं न हि देवा श्रश्र कुर्वेन्यग्निर्वे देवानां व्रतस्दिग्नितस्य व्रतमगात्तसादेतस्य व्रतमालकायते ॥१५॥

एन्द्राग्नम्त्समनुस्ष्टमान्तभेत यस्य पितापितामहः सीमं न पिवेदिन्द्रियेण वा(१)एष वीर्येण व्यध्यते(२)यस्य पितापितामहः सीमं न पिवति यदैन्द्रं इन्द्र इन्द्रियेणैवैनं तहीर्येण समर्दयित देव-ताभिवी एष वीर्येगण व्यध्यते (३) यस्य पिता पितामहः सीमं न पिवति यदाग्नेयोऽग्निर्ये सर्वा देवताः सर्वाभिरेवैनन्तद् देवताभिः समध्यत्यनुस्थे भवत्यनुस्थ इव श्वेतस्य सीमपीयो यसा पिता पितामहः सोमं न पिवति तस्मादेष एव तस्मा देव-तायाः पश्चनां समुदः ॥ १६॥

देवा वा श्रोषधीषु पक्षास्त्रजिमयुः स इन्ह्री वेदाम्निवी विमाः प्रथम उज्जेष्यतीति सोऽ ब्रवीद्यतरी नौ पूर्व उज्जयातं नौ

⁽१) इदियेण इ वेति ख,।

⁽१) वी च विवृध्यत इति ख, ग,।

⁽२) रष वीर्थेण विद्धाने इति ख, ग,।

सहिति ता अमिक्द्जयस्ति नो द्ज्यत स एष ऐन्द्रामः स्वाग्ने न्द्र एका वै तिर्धे यवसा अधिरासो देका ब्रोहरेका माष्येका तिलसा ति खे देवा अबुवन् वयं वा एतत् प्रथयिषामो भागो नो ऽस्विति तङ्कम एव वै खदेवीऽयो प्रथयताति नैव पयिष्य स्वाप्य वै खदेवं हि पयोऽयेमे अबूतां नवा ऋत्याम्य स्वित्य युं प्रथयत मि प्रतिष्ठितमसी ष्ट्रपा पचित नैति दितोऽभ्यु जे खतोति भागो नावस्विति ताभ्यां वा एष भागः क्रियत चिक्रता एव ये द्यावाप्रथिवीयः सोमोर्वा अषधी सोम अधिषी नामिष्यां यो यास साम्या यास्य स्वाप्य स्तासामेष चहारो यच्छामाको यच्छामाकः सोम्यस्ति भागनं कणुते यदक्त लाऽऽययणं नवसास्त्रीयाद् देवानां भागं प्रतिकृतमयात्वं वस्तादा एतद्धिप्रजायते यदाययणं संवसरं वै ब्रह्मा तस्माद् ब्रह्मा पुरस्ताहोमसंस्थितहोमेष्यावपं तेकहायनो दिच्या स हि संवसरसा प्रतिमारेत एव होषो प्रजातः प्रजात्थे॥१०॥

अथ हैतदप्रतिरयमिन्द्रसा बाह्य स्विती व्रषाणावित्ये तेन ह वा इन्द्रोऽसरानप्रत्यजयदप्रतिह भवते गतेन यजमानो
भाव्या प्रवित्त सङ्गामे जुह्यादप्रतिह भवते गतेन ह वे भरहाजः पृतर्द्दनं समनह्यत् स राष्ट्राभवयं कामयेत राष्ट्री सग्रादिति
तमेतेन सबह्ये द्राष्ट्रो ह भवत्येतेन ह वा इन्द्रो विराजमभ्यजयह ग्रे
तान्वाह दशाचरा विराह्वे राजं वा एतेन यजमानो भाव्ययं
विङ्क्ते तदु हैक एकाद्यान्वाहुरेकाद्याचरा वे व्यष्टुण् नेष्टुभो
वच्चो वच्चे पैवेतद्र चांसग्र पसे धित दिख्यतो वे देवानां यक्न रचां-

स्यजिवांस एस्तान्यप्रतिरयेनापान्नत, तस्मान्नद्धाः न्रप्रतिरयन्त्रप-वेति। यन्नद्धाः न्रप्रतिरयन्त्रपत्नेति, यन्नस्याभिजित्ये रचसामप-इत्ये रचसामपङ्ग्ये॥ १८॥

त्रवातवातुर्मास्यानां(१) चातुर्मास्यानां प्रयोगः, फाल्ग्न्यां पौर्णमास्यां चातुर्मास्यानि प्रयुक्तीत । मुखं वा एतसंवसारस्य, यत् फाल्गुनी पौर्णमासी, मुखम् उत्तरे फब्गुन्यी, पुच्छं पूर्वे, तद्यवापहत्तस्थान्ती समितो स्थाताम्, एवमेवैतसंवसरस्थान्ती समितो भवतः। तद्यत् फाल्गृन्यां पौर्णमास्यां चातुर्मास्यैर्वजते, मुखत एवैतत् संवसारं प्रयुक्ति । प्रयो भैषज्ययन्ना वा एते, यचातुर्मास्यानि । तस्मादृतुसन्धिषु प्रयुच्यन्ते, ऋतुसन्धिषु वै च्याधिर्ज्जायते । तान्येतान्यष्टौ इवीं वि भवन्ति, त्रष्टौ वै चतस्यां पीर्णमासीनां हवीं विभवन्ति, चतस्रणां वै पीर्णमासीनां वैम्बदेवं ंसमासः। त्रय यदन्नं मन्यन्ति, प्रजापतिर्धे वैष्वदेवं प्रजात्या एव 🔊 । अधैनं दैवं गर्भं प्रजनयति । अथ यत् सप्तदससामि-धेन्धः, सप्तद्यो वै प्रजापतिः, प्रजापतेरास्ये। अस यसहन्ता-वाज्यभागावसिसन्तीति वै सहन्ती भवतः। त्रथ यहिराजी संया-च्चे, अर्द्र वै योविराङ्, अवाद्यस्य यियोवरुध्यै। अय यदव प्रयाजा नवानुयाजा अष्टी हवीं वि वाजिनववमं, तवाचरीयां विराजमा-अयो आहुईगनीं विराजमिति प्रयाजानुयाजा हवीं-चाचारावाज्यभागाविति॥१८॥

श्रय यदग्नीषोमी प्रथमं देवतानां यज्ञति, श्रम्नीषोमी वै देवा-

१ ट, चिक्रितपुसके चातुर्मास्थानामिति वारवयमुक्तम् ।

२ प्रजापतका एवेति ख०, ग० च।

नां मुखं, मुखत एव तहेवान् प्रीणाति। अघ यस्तवितारं यजिति,

यसी वै सिवता, योऽसी तपित, एतमिव तेन प्रीणाति। अघ

यत् सरस्ततीं यजित, वाग् वै सरस्तती, वाचमिव तेन प्रीणाति।

प्रथ यत् पूषणं यजिति, असी वै पूषा, योऽसी तपित, एतमिव
तेन प्रीणाति। अघ यस्त्रक्तः स्ततवसी यजित, घोरा वै महतः
स्ततवसः, तानेव तेन प्रीणाति। अघ यहिष्यान् देवान्यजित,

एते वै विश्वे देवाः, यसर्वे देवाः, तानेव तेन प्रीणाति। अघ

यद् द्यावाप्टिय्यो यजित, प्रतिष्ठे वै द्यावाप्टिय्यो, प्रतिष्ठित्या

एव। अघ यहाजिनी यजित, प्रयवी वै वाजिनः, प्रभूनेव तेन

प्रीणाति। अघो ऋतवो वै वाजिनः, ऋतूनेव तेन प्रीणाति।

अघो छन्दाएसि वै वाजिनः, छन्दाएस्येव तेन प्रीणाति। अघो

देवाष्टा वै वाजिनः, अच देवाः साम्बा अभोष्टाः प्रीता भवन्ति।

अघ यत्परस्तात् पीर्णमासेन यजित, तथा हास्य पूर्वपचे वैक्षदेवेनेष्टं भवित॥ २०॥

वैश्वदेवन वै प्रजापितः प्रजा अस्जत, ताः स्टा अपस्ता वक्षस्य यवां जचुः(१)। ताः वक्षो वक्षपागैः प्रत्यवभात्(१), ताः प्रजाः प्रजापितं पितरमेत्थोपावदन्, उप तं यज्ञक्कतुं जानीन्नि, येनेष्टा वक्षमप्रीणात्। स प्रौतो वक्षो वक्षपाग्रेभ्यः सर्वसा-त्याप्मनः(१) सम्प्रसुच्यन्त इति। तत एतं प्रजापितं यज्ञकतुमपस्थत्, वक्षप्रधासं तमाहरत्, तेनायजत, तेनेष्टा वक्षमप्रीणात्। स्

१ वर्षस्यां यवाश्वतचुरिति खः। वर्षस्य वांचकुरिति रः भः धः। वर्षस्य यवां चकुरिति टः। वरणास्यां वाचतकुरिति गः।

१ प्रत्यावन्धादिति भाः। १ सर्वस्थाच इति खः।

प्रीती वक्षो वक्षपाभिश्यः सर्वसात्पाभनः(१) प्रजाः प्रामुश्चत्। प्र ह वा एतस्य प्रजा वक्षपाभिश्यः सर्वसाञ्च पाभनी मुख्यन्ते। य एवं वेद। अय यद्ग्निं प्रणयन्ति, यमेवामुं वैखदेवे मन्यन्ति(१) तमेव तत् प्रणयन्ति। यन्ययते, तस्योक्तं ब्राह्मणम्। अय यत् सप्तद्यसामिधेन्यः, सहन्तावाच्यभागी, विराजी संयाच्ये, तेषामुक्तं ब्राह्मणम्। अय यन्नव प्रयाजाः, नवानुयाजाः, नवैतानि हवींवि समानानि त्वेव पश्च सञ्चराणि(१) हवींवि भवन्ति पौष्णान्तानि, तेषामुक्तं ब्राह्मणम्॥ २१ ॥

अय यदैन्द्राग्नी हादशकपाली भवति, वलं वै तेज इन्द्राग्नी, वलमेव तत्तेजिस प्रतिष्ठापयित। अय यहारुखामिचा, इन्द्रो वै वरुखः, स उ वै पयोभाजनः,(४) तस्माद वारुखामिचा। अय यमा-रतौ पयस्या, असु वै मरुतः श्रितः, आपी हि पयः। अयेन्द्रस्या वै मरुतः श्रितः, ऐन्द्रं पयः, तस्मान्यारुतौ पयस्या। अय यत् काय एककपालः, प्रजापतिर्वेकः, प्रजापतेरास्यै। अयो सुखस्य वा एतमामधयङ्गमिति, सुखमेव तद्ध्याम्यन्ते। अय यत् मिथुनौ गावौ ददाति, प्रजात्यै; रूपमुक्या वाजिनः। अय यदसु वरुखं यजति, स्व एवैनन्तदायतने प्रौणाति। अय यत्परस्तात् पौणमा-सेन यजते, तथा हास्य पूर्वपचे वरुणप्रधासैरिष्टं भवति॥२२॥

१ सर्वसाच पायन इति ख॰, न॰, च॰ च।

२ सन्यन्ति इति ख॰, च॰, इ॰ च।

२ पश्च संवत् सराकीति ख॰। पश्चमं संवत् सराकीति ग॰।

४ स उर्वे पयोभाजिन इति भः। स एये पयोभाजन इति खः। स एके पर्यो म भोजन इति गः। स उर्वे पयोभासिन इति टः।

ऐन्द्रो वा एष यज्ञकतुः, यत् साक्रमेधाः, तद्यथा महाराजः पुरस्तात् सेनानीकानि व्यूह्याभयं पत्यानमन्वियात्, एवमेवैतत् पुरस्ताद देवता यजन्ते, तद् यथैवादः सोमस्य महाब्रतम्, एवमे-वैतिदिष्टिमहाबतम्। अय यदन्निमनीकवन्तं प्रथमं देवतानां यजति, चिम्निवें देवानां मुखं, मुखत एव तद्देवान् प्रीणाति । चय यनाध्यन्दिने महतः सान्तपनान् यजति(१), इन्हो वै महतः सान्त-पनाः, ऐन्द्रं माध्यन्दिनं, तसादिनानिन्द्रेगीपसंहितान यजति,। श्रव यत सायं ग्टइमेधीयेन चरन्ति.(१) पुष्टिकमी वै ग्टइमेधीयः. सायम्पोषः पश्नां, तस्मात् सायं ग्रहमिधीयेन चरन्ति। यच्छ्वोभूते ग्रहमिधीयख्र २) निकासमित्रेण पूर्णादर्वा(४) चरन्ति, पूर्वेद्यः कर्माणैवेतत् प्रातः कर्मीपसन्तन्वन्ति । अय यत् प्रातमेवतः क्रीडिनो यजति, इन्हो वै मन्तः क्रीडिनः, तस्रादेनानिन्द्रे-णोपसंहितान् यजित । अव यदम्नि प्रणयन्ति, यमेवासुं वैश्वदेवे-मन्यन्ति, तमेव तत् प्रणयन्ति, यन्त्रयते तस्योक्षं ब्राह्मणम् । ऋष यत सप्तदगसामिधेन्यः, सहन्तावाच्यभागी, विराजी संयाच्ये, ते-षामुत्तं ब्राह्मणम् । अय यद्यव प्रयाजा नवानुयाजा अष्टी हवीं वि समानानि लेव षट् सञ्चराणि हवींवि भवन्येन्द्राग्नान्तानि, तेवा-मुतां ब्राह्मणम्। अया यसहिन्द्रमन्तती यजित, अन्तं वै श्रेष्ठी अजते, तसाहेनमन्तती यजति। अय यदैष्वकर्मण एककपालः.

१ यजनीति सः।

२ चरतीति ग०, भा॰ च।

[ं] १ रहे मेघीयखेति ख॰, म॰, च।

४ पर्शदर्थेति खः।

यसी वै विखनमां, योऽसी तपत्येतमेव तेन प्रीणाति। यय यद्दषभङ्गां ददाति, ऐन्द्री ह यज्ञकतुः॥ २३॥

यथ यदपराहि पित्रयज्ञेन चरन्ति, यपराह्मभाजी वै पितरः, तस्माद्दपराहि पित्रयज्ञेन चरन्ति। तदाहुर्यद्परपद्यभाजी वै पितरः, कस्मादेनान् (१) पूर्वपचे यजन्तीति। देवा वा एते पितरः, तस्मादेनान् पूर्वपचे यजन्तीति। यथ यदेकाक्ष्मामिधेनीन्तिरः तस्मादेनां एर्वपचे यजन्तीति। यथ यदेकाक्ष्मामिधेनीन्तिरः वाह। यथ ययजमानस्यार्षेऽन्वाह (१), नेयजमानं प्रमृणजानीति। यथ यत् सोमम्मित्रमन्तं पितृन् सोमवतः पितृन्विहिषदः पितृनिन्वात्तानित्यावाहयन्ति, न हैके स्वं महिमानमावाह-यन्ति, (१) यजमानस्येष महिमीत वदत यावाहयदिति, त्वेव स्थितमन्ति पितृन्विद्यात्ति, स्वावाति, यो स्वित्यायावयति, यस्तु स्विति प्रत्यायावयति, स्वधाकारो हि (४) पितृणाम्। यथ यत् प्रयाज्ञानुयाजिभ्यो वहिष्मन्तावृहरितः, प्रजा वै वहिः, नेत् प्रजां पित्रषु दधानीति। ते वै षट् सम्पद्यन्ते, षड्वा स्टतवः, स्टतवः पितरः, पितृणामाप्तेर॥ २४॥

श्रथ यज्जीवनवन्तावाज्यभागी भवतः, यजमानमेव तज्जीव-यतः। श्रथ यदेक्षेत्रस्य हविषस्तिस्तस्तिस्त्रो याज्या भवन्ति, ह्वय-त्येवैनां प्रथमया, द्वितीयया गमयित, प्रैव तृतीयया यच्छित । श्रथी

[ः] १ तस्रादेनानिति च०।

२ यजमानस्या ऋर्थेन्वार रति ख॰, ग॰ च। यजमानस्यारिष्येन्वारेति च॰।

२ इत्यावादयति न्वदेके ख॰ मस्मिनमावादयति इति म॰।

४ खधाकारों वे इति भाः।

देवयन्त्रमेवैनं पित्वयन्नेन व्यावर्त्तयन्ति, त्रथी दिचणासंस्थी वै पित्व-यज्ञः, तमेवैतदुदक्सएसं कुर्वन्ति। अध यदनि कव्यवाद्यनमन्तती यजति, एतत स्विष्टक्ततो वै पितरः, तसादिनं कव्यवासन-मन्ततो यजति । प्रथ यदिङामुपच्चयावद्राय न प्रात्रन्ति, प्रथवी वा रहा, नेत्पशून् प्रमुखजानीति । अथ यत् सूत्रवाके यजमा-नखामिषोन्वाह(१), नेयजमानं प्रमुणजानीति । अथ यत पत्नीत संयाजयन्ति, नेत्पत्नीं प्रसृषजामीति । अययत् पवित्रवति मार्ज्य-यन्ते. ग्रान्तिर्वे भेषजमापः, ग्रान्तिरेवैषां भेषजमन्तती यक्के क्रियते । यथ यदध्वर्युः पित्रभ्यो निप्रणाति, जीवानेव तत् पित्-ननु(१) मनुष्याः पितरीऽनुपवहन्ति। अथो देवयन्नमेवैन पित्र-यज्ञेन व्यावर्त्तयन्ति । त्रयो दिचणासएस्यो वै पिखयज्ञः, तमेवैत-दुदकाएर्सं कुर्विता। अय यत् प्राची अयुक्तम्यादित्वमुपतिष्ठन्ते, देवलोको वा मादित्यः, पित्रलोकः पितरः, देवलोकमेवैनं पित्रलोकादुपसङ्क्रामन्तीति। घष यहचिणाचीऽभ्युत्क्रस्यामी-नुपतिष्ठनी, प्रौत्वैव तद्देवेष्यनतीर्द्धं चरन्ति। अयय यदुद्वीऽभ्यत्-क्रम्य नैयम्बकैर्यजन्ते, रुट्रमेव तत् खस्त्राए दिशि प्रीणन्ति । अशी देवज्ञमेवैनं पिद्धयन्तेन व्यावर्त्तयन्ति । अधो दिचणामएस्थी वै पित्यन्नः, तमेवैतदुदक्स्थ्सं कुर्वन्ति । त्रय यदन्तत त्रादिखेच्या यजित(१) इयं वा ऋदितिरस्थामेवैनमन्ततः प्रतिष्ठापयति । अथ

⁽१) यजमानस्योषेन्वाहेति स॰, ग०, च। यजमानस्याग्नि पेन्वाहेति च॰। यज-मानस्या ग्रिकेन्याहेति ट॰।

⁽२) पिनेनतु द्ति स॰, ट॰, च।

⁽१) यजनीति ख०।

यत्परस्तात् पौर्णमासेन यजते, तथाहास्य पूर्वपचे साकमेधेरिष्टं भवति ॥ २५ ॥

वयोदमं वा एतं मासमाप्नोतिः यच्छुनासीर्येण यजते, एतावान्वे संवसरः, यावानेष त्रयोदशो मासः। श्रव यदन्नि प्रणयन्ति, यमेवामु वैखदेवे मन्यन्ति, तमेव तत् प्रणयन्ति, यना-व्यते, तस्योत्तं ब्राह्मणं, यद्य न मव्यते पौर्णमासमेव तन्त्रं भवति, प्रतिष्ठा वै पीर्णमार्स, प्रतिष्ठित्या एव। अथ यहायुं यजित, प्राणी वै वायुः, प्राणमेव तेन प्रीणाति। अय यक्त्नासीरं यजति, संवलारी वै सुनासीरः, संवलारमेव तेन प्रीणाति। श्रय यसूर्थ्य यजित, श्रसी वै सूर्थः, योसी तपित, एतमेव तेन प्रीणाति। अय यच्छेता दिचणा ददाति, एतस्यैव तद्र्पं क्रियते। अय यत् प्रायिकत्तप्रतिनिधिं(^९) कुर्वेन्ति, खस्ययन-मेव तत् कुर्वन्ति, यद्मस्यैव ग्रान्तिर्यजमानस्य भैषज्याय। तैर्वा एतै बातुर्मास्यैर्देवाः सर्वान् कामानाप्तुवन् सर्वा दृष्टीः सर्वमस्ट-तलं। स वा एष प्रजापतिः सतुर्विगः, यचातुर्मास्यानि, तस्य मुखमेव वैखदेवं, बाह्न वरुणप्रवासाः प्राणीऽपानी व्यान इत्वे-तास्तिस इष्टयः, आत्मा महाहविः, प्रतिष्ठा श्रनासीरं, स वा एष प्रजापतिरेव संवत्सरः, यज्ञातुर्भास्यानि, सर्व वै प्रजापतिः, सर्वे चातुर्मास्थानि, तसर्वेणैव सर्वमाप्नीति, य एवं वेद, यसैवं विद्वां यातुर्मास्यै यंजते चातुर्मास्यैर्यजते ॥ २६ ॥

द्रत्यथववेदोत्तरगीपथबाह्मण्स्य प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥१॥

⁽१) प्रायश्वित्तं प्रतिनिधिमिति रूः। प्रायश्वित्तः प्रतिनिधिमिति खः, गः, ऋः, टः च ।

ऋय दितीयः प्रपाठकः।

श्रोम । माएसीयन्ति वा श्राहिताग्नेरग्नयः, त एनमेवाग्रेऽ-भिष्यायन्ति यजमानं, य एतमैन्द्रानं पशं षष्ठे षष्ठे मासे(१) त्राल-भते, तेनैवेन्द्राम्निभ्यां ग्रसितमालानं निरवदयत । श्रायकाम त्रालभेत, प्राणापानी वा इन्ह्राम्नी, प्राणापानावेवात्मनि धत्ती, त्रायुषान् भवति । प्रजाकाम त्रालभेत, प्राणापानी वा इन्द्रम्नी, प्राणापानी प्रजा अनुप्रजायन्ते, प्रजावान् भवति । पश्रकाम आल-भेत, प्राणापानी वा इन्ह्राम्नी, प्राणापानी पश्रवीऽनुप्रजायन्ते, पश्च-मान् भवति । यामं श्रुकं इरितमालभेत ग्रुठं वायःकामः(१), एता नाम यः पिढलोके स्वामित्येतेन इ वै यमोस्पिक्षोक शासीत्, पिछलोक एवार्झीति(र)। त्वाष्ट्रं वडवमालभेत प्रजाकामः, प्रजा-पतिवे प्रजा: सस्चमाणः स दितीयं मिथुनमन्वाविन्दत्("), स लाष्ट्रं वड़वमपथ्यत्, लष्टा हि रूपाणां प्रजनियता, तेन प्रजा चस्रजन, तेन मिथ्नमविन्दत्। प्रजावान् मिथ्नवान् भवति, य एवं वेद, यधैवं विदानेतमालभते, योनीन् वा एव काम्यान् पश्नालभते योनिष्टैन्द्राम्नेन काम्य पश्मालभन्त(") द्रष्टालभः समध्ये॥१॥

पश्वधा वै देवा व्युत्कामन्, श्रम्निवेस्भिः, सोमो रुद्रैः, इन्द्रो

⁽१) षष्ठे मासे इति सा०, ग० च।

⁽२) नटं वायःकाम इति इ०।

⁽१) एवर्द्दोतौति ख॰, भा॰ घ॰। एवं ऋ हीतीति ट॰।

⁽४) मिश्नन्याविन्ददिति च॰, ऋ॰, च॰। मिश्नं विन्ददिति द॰।

⁽४) पश्चमास्मतेति ७०।

मरुद्धिः, वरुष आदित्थैः, वृहस्पतिर्विधिदेवैः। ते देवा अनुवन्, असुरेभ्यो वा इदं भाढ्येभ्यो रुध्यामः, यिक्यायो विश्वयासः, या न इमाः प्रियास्तन्वस्ताः समवद्यामहा इति । ताः समवाद्यन्त, ताभ्यः सिन्द्रिच्छात्, यो नः प्रथमोऽन्योन्यसै दुद्धादिति । यत्तन्यः समवद्यन्त, तत् तानूनप्रस्य तानूनपृत्वं। ततो देवा अभवन् परासराः। तस्माद्यस्तानूनपृष्णं प्रथमो दुद्धिति, स आर्त्तिमा-च्छिति । यत्तानूनपृष् समवद्यति, भाढ्याभिभूत्ये भवति, आत्मना परास्त्राप्रियो भाढ्यो भवति ॥ २ ॥

पञ्चत्रवोऽवद्यति, पाङ्की यक्तः, पञ्चधा हि ते ताः समवाद्यन्त। त्रायतये ता रुद्धामीत्याह, प्राणी वा त्रायतिः, प्राणमेव
तेन प्रीणाति। परिपतये तित्याह, मनी वै परिपतिः, मन एव
तेन प्रीणाति। तनूनम् इत्याह, तन्वो हि ते ताः समवाद्यन्त।
गाकरायत्याह, प्रकार्थ्(१) हि ते ताः समवाद्यन्त। प्रकान
ग्रोजिष्ठायत्याह, श्रीजिष्ठं हि ते तदात्मनः समवाद्यन्त। प्रकान
ग्रेडिष्ठायत्याह, श्रीजिष्ठं हि ते तदात्मनः समवाद्यन्त। श्रमाप्रकृतित्राह, श्रनाप्ट्षं श्रोतत् (१)। श्रनाप्ट्यमित्याह, श्रनाप्ट्यं
श्रोतत्(१)। देवानामोज इत्याह, देवानार्थं श्रोतदोजः। श्रीमगरित्या इत्याह, श्रीमास्तिया श्रोतत्। श्रनिमास्तिन्यतामनु तपस्तपर्यति। श्रम्तमा सत्यमुपगेषां स्तिते माधा इत्याह, यथा
यज्ञरेवैतत्॥३॥

१ शक्तिमिति च०।

२ चनादृष्टमित्याचानाधृष्टं द्वोतदिति ऋ०। चनादृष्ट्मित्याचानादृष्टं द्वोतदिति द०।

२ अनादृष्यमित्याच, अनादृष्यं ह्योतदिति भाः।

ष्टतं वै देवा वर्षं कला सीममन्नन्(१)। सुची बाह्र, तसात् सुची सीमीमान्नतिं नासाते। अवधीयेत सीमः, तसात् सुची चान्यं चान्तिकमान्नार्षीत्। अन्तिकमिव खलु वा आस्यैतत् प्रचरन्ति, यत्तानृनप्तृ ण प्रचरन्ति। अंश्वर्ण् स्टेष्ट देवसीमाप्याय-तामिन्द्रायैकधनिवद दत्यान्च, यदेवास्यापवायते यन्त्रीयते, तदेवा-स्वैतेनाप्याययन्ति। मा तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामाक्रमिन्द्राय प्याय-स्वित्यान्द्र, उभावेवेन्द्रच सोमं चाप्याययन्ति। आप्याययान्त्रम् सखीन् सन्या मेधया प्रजया धनेनेत्यान्च, ऋत्विजो वा एतस्य सखायः, तानेवास्वैतेनाप्याययन्ति। स्वस्ति ते देव सीमम्त्या-मृद्यमग्रीयेत्यान्च, आग्रिषमेवैतामाग्रान्ते, प्रवा एतम्बाक्षोका-चावन्ते, ये सोममाप्याययन्ति। अन्तरिचदेवत्यो हि(१) सोमः आप्यायत एष्टा राय एष्टा वामानि प्रैषे भगाय ऋतस्तत्वा-दिस्यो नमी दिवे नमः प्रथित्या द्रित, द्यावाप्रथिवीभ्यामेव नम-स्कृत्यास्तिक्षेते प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठति॥ ४॥

मख इत्येतद् यज्ञनामधेयं, किद्रप्रतिषेधसामध्यात् किद्रं खिम-त्युक्तं, तस्य मिति प्रतिषेधः, मायज्ञं किद्रं करिष्यतीति। किद्रो हि यज्ञो मिन्न इवोद्धिविस्त्रवति। तद्दै खलु किद्रं भवति, ऋत्विग्य-जमानविमानाद्दापि वैषां व्यपेच्या मन्त्रकत्यन्नाम्मणानामप्रयोगाद् यथोक्तानां वा द्विणानामप्रदानाद्दीनाद्दातिरिक्ताद्देात्पाताद्द भूतेषु प्रायक्षित्तव्यतिक्रमादिति। इत्येतद्दै सर्वं ब्रह्मास्थपितं।

१ सोनसन्नाम् इति भा०। २ अपनारिवे दासे । इति चः, इतः, ०,८० ।

नद्भीव विद्वान् यद् स्वाङ्गरोवित्तस्यगधीयानयरितनद्भाचर्योऽन्स्यूनातिरिक्ताङ्गः(१) त्रप्रमत्तो यद्भं रचिति, तस्य प्रमादाद्यदि वाप्यसानैध्याद्यया भिन्ना नौरगाध महत्युदने सम्प्रवेत्, मत्स्य-कच्चपिष्यसारनक्रमकरपुण्डरीकजखर(१) जसपिप्राचानां भागधियं भवित, एवमादौनां चान्येषां विनष्टोपजीविनाम्। एवं खल्कपि यद्मिन्दिक्तिन्दिक्तिक्तिःपध्यस्त जत्याताद्भुतो बहुलोऽयर्वभिर-स्थ्ल्कृतोऽस्ररगन्धर्वयचराचसपिशाचानां भागधेयं भवित, एव-सादौनां चान्येषां विनष्टोपजीविनां। तदिप स्नोकाः,

कित्रभिनीपध्यस्तो विश्वतो बहुधा मखः ।
इष्टापूर्त्तद्रविणं ग्रह्मयजमानस्थावापतत् ॥
ऋतिजां च विनाशाय राम्नो जनपदस्य च ।
संवसरविरिष्टं तद् यत्र यम्नो विरिष्यते ॥
दिच्चणाप्रवणीभृतो यम्नो दिच्चणतः स्मृतः ।
हीनाष्ट्रो रचसासागो ब्रह्मवेदादसंस्कृतः ॥
चतुष्पात् सकलो यम्रवातुर्हे । विविधिते ।
स्तिष्वते मन्द्रीर्व्हित्यम् स्वर्णेः ॥
प्रायस्तिरमुध्यानैरनुमानानुमन्वणैः ।
होमैस यम्रविश्वं सर्वं ब्रह्मा प्रपूर्यत् ॥ इति ।

तसाद् यजमानी स्विङ्गिरीविद्मीव तत्र ब्रह्माणं वृणीयात्। सं हि यज्ञन्तारयतीति ब्राह्मणम्॥ ५॥

१ चन्नामितिरिक्ताङ इति घ॰, भा॰, ट० च। मातिरिक्ताङ इति ग॰। नूमाः तिरिक्ताङ इति घ॰।

२ जबरेति ख०, ग० च।

यज्ञी वै देवेभ्य उदक्रामत्, न वोहमदं भविष्यामौति । नेति देवा जन्नवन्, प्रवमेव नो भविष्यसौति । तं देवा विमिधिरे । एभ्यो विहतः(१)न प्रबभूव। ते होचुर्देवाः, न वै न इच्छन् वि-हतः(१) यतं भविष्यति, हन्तेमण् सभरामीति । तं सण्जन्तुः। तं सम्भूत्वीचतुरिक्षनी, इमं भिषच्यतिमिति। अधिनी वै देवानां भिषजाविष्वनावध्वर्यू, तस्नादध्वर्यू घर्मं सन्भरत । तथु सन्भृत्वी-चतुः, ब्रह्मन् घर्मेण प्रचरिष्यामः, होतर्घर्ममभिष्ट्हि, उन्नातः सामा-नि गायेति । प्रचरत घर्ममित्यनुजानाति । ब्रह्मप्रस्ता हि प्रच-रन्ति, ब्रह्म हेदं प्रसवानामीये, सविद्यप्रस्तताये वर्षां तपामि, ब्रह्म जज्ञानमियम्पित्रा राष्ट्रे लग्न इति। घमें ताप्यमानसुपासीत, गस्तवदर्भर्चेम त्राहावप्रतिगरवर्जं रूपसमृत्राभिः। एतद्दै यन्नस्य ससर्ड, यदूपससर्ड। यत् कमी क्रियमाणसम्यज्ञवीभिवदति, खस्ति तस्य यज्ञस्य पारमञ्जूते । य एवं वेद, वेदिमधुनं वा एतत् यद् घर्मः, तस्मादन्तर्धा हि(ह) प्रचरन्यन्तर्हिता वै मिथुनं चरन्तीति। तदेतदेव मिधुनमित्याचचते, तस्य यो घर्मः, तक्कियं, यौ प्राकी, तावाख्गी, य उपयमनीके, श्रीणिकपाले, यत्ययः, तद्रेतः, तदमी देवयोन्यां रेती ब्रह्ममयं धत्ते प्रजननाय। सोम्निर्देवयोनिऋं ङ-मयी यजुर्भयः साममयी ब्रह्ममयोऽस्टतमय बाहुतिमयः सर्वेन्द्रियः सम्पत्नी यजमान जर्धः खर्गं लोकमिति। तदाइः, न प्रथमयज्ञे

१, २, विरत इति खा। विद्वत इति भा।

३ चनर्घायेति छ०।

प्रवर्ग्यं कुर्वीत, श्रनुपनामका (१) इ वा एनमुत्तरे यञ्चक्रतवी भव-क्तीति। कामक्तु योनूचानः(१) श्रोत्तियः स्थात्, तस्य प्रदृष्ट्यात्, श्रात्मा वै स यञ्चस्थिति विज्ञायते, श्रपिश्रसा इ वा एव यञ्चेन यज्जते, योऽप्रवर्ग्येष यजते। शिरो इ वा एतद्यञ्चस्य, यत् प्रवर्ग्यः। तस्मात् प्रवर्ग्यवत्यैव (१) याजयेन्नाप्रवर्ग्येष। तद्य्ये-षाभ्यनूत्ता, चलारि शृङ्गित ॥ ६॥

देवास ह वा ऋषयसासुरैः संयत्ता आसन्। तेषामसुराणा
मिमाः पुरः प्रत्यभिजिता आसन्, अयस्त्रयी पृथिवी, रजतान्त
रिखं, हरिणी द्यो। ते देवाः सङ्घातं सङ्घातं पराजयन्त। ते

विदुः, अनायतना हि वै खः, सः? तस्त्रात् पराजयामहा इति

एताः ता पुरः प्रत्यकुर्वत, हविधीनन्दिव आस्नीभ्रमन्तरिचासदः

पृथिखाः। ते देवा अनुवन्, उपसदमुपायाम, उपसदा वै महापुरस्त्रयन्तीति। त एभ्यो लोकेभ्यो निरम्नन्, एकयामुसालोकादेकयान्तरिचादेकया पृथिखाः। तस्त्रादाहः, उपसदा वै महापुरस्त्रयन्तीति। त एभ्यो लोकेभ्यो निरम्नन्, प्रत्यामुसालोकादेकयान्तरिचादेकया पृथिखाः। तस्त्रादाहः, उपसदा वै महापुरस्त्रयन्तीति। त एभ्यो लोकेभ्यो निरम्नन्, हाभ्याममुसालोकाद्

दाभ्यामन्तरिचाद् दाभ्यां पृथिखाः। त ऋतुभ्यो निर्हताः

संवस्तरं प्रावियन्। ते दाद्योपायन्, तानुपसिद्वरेव संवस्तरा
किरमन्, चतस्रभिरमुसालोकाश्वतस्रभिरन्तरिचाश्वतस्रभिः पृथि
व्याः। ते संवस्तरा निर्हता अहोराने प्रावियन्, ते यसाय-

१ कुर्वी तामुपनामका इति भा॰, ट॰ च।

२ कामं रूपोनुचान इति ख०, ग० च।

र प्रवर्धवतिवेति गः, भः, दः च। प्रवर्धतयैवेति दः ।

सुपायन्, तेनैनान् रात्राा अनुदन्तः, (१) यत् प्रातः, तेनाक्तः।
तस्माद्गीः सायम्पातस्तनमाप्यायते। प्रातःसायन्तनन्तानुपसिद्गरेवैभ्यो लीकेभ्यो नुदमान आयन्। तती देवा अभवन् परासुराः।
सर्वेभ्य एवैभ्यो लाकिभ्यो भ्याख्यमुदमान एति, य एवं विद्वानुपसदमुपैति॥ ७॥

न द्वार्याम्निष्टोमस्योपसदः स्युः, त्रयान्ता निर्मृज्येरन् (१) तिस्रोऽ हीनस्य, उपरिष्टाखन्नकतुर्गरीयानिभषीदेत्, यथागुकर्भारो यीवा नित्रोणीयादार्त्तिमार्छेदत्। द्वाद्याहीनस्य कुर्य्यात्, प्रत्यु तथैव(१) सयत्वाय। तिस्रोम्निष्टोमस्योपसदः स्युः, यान्ताम्निर्मार्गय। ते देवा त्रस्तर्थान् (४) द्रमांक्षोकानान्ववैत्तमाध्यपुवन् (५)। तान-मिना मुखेनान्ववायन्, यदम्निमनुष्टु पसदा प्रतीकानि भवन्ति। यथा चेतपतिः चेते न्ववनयन्ति एवभवैतदम्निना मुखेनेमांक्षोकान्निमगयन्तो यन्ति। यो ह वै देवान् साध्यान्वेद, सिद्यात्यस्त्री। द्वाः। स य एवमतान् साध्यान्वेद, सिद्यात्यस्त्री सिद्यात्यस्त्री सिद्यात्यस्त्री सिद्यात्यस्त्रीकात्, य एवं विद्वानु पर्द्यमित्राम् ॥

त्रथ यतासः त्रध्वर्युरम्नीदेवपत्नीर्थाचस्त्र, सुब्रह्मस्य सुब्रह्मस्य-माह्मयेति। तदपरेण गार्डपत्यं प्राङ्मसस्तिष्ठद्मनवाद्मामीन्नी(ई)

१ चातुद्रकति घ०।

१ निरमुखेरद्विति भा०, ८० च।

६ पृत्युत्तर्थे इति ख॰, ध॰, स॰ च। पृत्यु तथैवा इति म०।

४ अपूर्यामिति इ०।

५ नाम्बवैतमाध्या विज्ञिति भ०। नाम्बेतमाध्या विज्ञिति ट०।

६ तिष्ठज्ञत्यननमाग्रीप्र इति वः। तिष्ठज्ञनवाननाग्रीप्र इति गः।

देवपत्नीर्थाचरे पृथियाने पत्नी, वाग् वातस्य पत्नी, सेनेन्द्रस्य पत्नी, धेना वहस्पते पत्नी, पथ्या पूष्णः पत्नी, गायत्री वस्तां पत्नी, तिष्टुप् कद्राणां पत्नी, जगत्यादित्यानां पत्नी, अनुष्टप् मिषस्य पत्नी, विराड् वक्षस्य पत्नी, पङ्क्तिविष्णोः पत्नी, दीचा सोमस्य राज्ञः पत्नीति। अतिभाव्यानारोष्ट्रति, नैनं भाव्या आरोहन्ति, उपरि भाव्यानारोष्ट्रति, य एवं विद्यानमीधी देव-पत्नीर्थाचरे॥ ८॥

यथा वै रथ एकेकमरमिमितितिष्ठन् वर्त्तते, एवं यक्त एकेकां तम्बमिमितितिष्ठकेति। पुरा प्रचितिराम्नीधीये होतव्या एतद वा उवाच वासिष्ठः सात्यह्व्यः, ग्रस्कं सीम दत्युक्ते मा सूर्चत प्रचरत प्रातर्वावाद्याहं सीमं संख्यापयामीति। नास्य सीम स्कन्दित, य एवं विद्वान्त् सीमं पिवति, स ह सा वसे हास-व्यामासीनः सकुभिरुपमध्य सीमं पिवति, ग्रहं वाव सर्वती यन्नं वेद, य एतान्(१) वेद, न मामेष हिंसिष्यतीति। नैनं सीमपी-धीनपेयो हिनस्ति, य एवं विद्वान्त् सीमं पिवति। तं ह सा यदाहुः, कस्मात्विमदमासन्यामासीनः सकुभिरुपमध्य सीमं पिवति। तं ह सा यदाहुः, कस्मात्विमदमासन्यामासीनः सकुभिरुपमध्य सीमं पिवसीति। देवतास्तेव यन्नं प्रतिष्ठापयामीति ग्रव्रवीद्वाद्याः। यस्यैवं विदुषी यस्यैवं विद्वान् यन्नार्तान् यन्ने प्रायासिनं(१) जुहोति, देवतास्तेव यन्नं प्रतिष्ठापयति। यन्नार्त्तं प्रतिजुहयात्, स्योनित्वाय। नयस्त्रं प्रतेष्ठापयति। यन्नार्त्तं प्रतिजुहयात्, स्योनित्वाय। नयस्त्रं प्रतेष्ठापयति। यन्नार्त्तं प्रतिजुहयात्, स्योनित्वाय। नयस्त्रं प्रतेष्ठा प्रतत्व दति, एकान्नितंग्रत्-स्तीमभागाः, त्रीणि सवनानि, यन्नयतुर्षः, स्तोमभागैरेवैतत्

१ एनासिति ख॰, च॰, क॰, च।

२ प्राथिशितिसिति च०, इ॰ च।

स्तीमभागान् प्रति प्रयुक्ति, सवनैः सवनानि, यज्ञेन यज्ञं, सर्वा इ वा अस्य यज्ञस्य तन्तः प्रयुक्ता भवन्ति, सर्वा आप्ताः सर्वा अवरुद्धा देवस्य सिवतः प्रस्ते बहस्यतये स्तुतिति । यद्यद्दै सिवता देवेभ्यः प्रासुवत् तेनाधुवन्, सिवद्यप्रस्ता एव स्तुवन् एध्रुवन्, एध्यन्ते इ वा अस्य स्तोमाः, यज्ञ ऋध्यते, यज्ञमान ऋध्यते, प्रजाया ऋ-ध्यते, प्रयुभ्य ऋध्यते, ब्रह्मणे यस्यैवं विद्वान् ब्रह्मा भवति ॥१०॥

देवास ह वा असरासास्यर्थन्त, ते देवाः समावदेवा यज्ञे कुर्वाणा आसन्, यदेव देवा अकुर्वत, तदसरा अकुर्वत, तेन व्याष्टत्तमग-च्छन् (१)। ते देवा अबुवन्, नयतेमं यज्ञं तिर उपर्थसरेभ्य स्तेखा-महे इति। तमेताभिराच्छाद्योदक्षामन्ति, यज्ञंषि यज्ञे समिधः खाहेति। तन्तिर उपर्थसरेभ्यो यज्ञमतन्त्वत, तमेषां यज्ञमसुराणां न्वाय, ततोनदेवा अभवन् परासुराः। स य एवं विद्यांस्तिर उपर्थसरेभ्यो यज्ञं तनुते, भवत्यात्मना परास्याप्रियो भ्याद्वव्यो भवति। एतेरेव जुद्धयात्म द्वत्यज्ञे (१) चतुर्भियतुर्भिरन्वास्थानं पुरस्तात् प्रातरनुवाकस्य जुद्धयात्, एतावान् वै यज्ञः, यावानेष यज्ञस्तं वृद्ध्योत्, स यज्ञो भवति, अयज्ञ इतरः,। एतेरेव जुद्धयात्, पुरस्ताद् द्वाद्याहस्य। एष ह वै प्रत्यचं द्वाद्याहः, तमेव आज्ञस्य एतेरेव जुद्धयात्, पुरस्ताद् द्वाद्यादः। एषा ह वै प्रत्यचं दीचा, तामे-वासभ्यतेरेवातिष्यमभिस्योत्, यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवा इति॥११॥ यत्न विज्ञानाति, ब्रह्मन्सोमोऽस्कविति। तमेतयालभ्याभिम-

१ व्यावनेसमच्छिन्निति भाः २, ट० च ।

२ ष्टमयज्ञे इति कः।

न्त्रयते, अभृहेवः सविता वन्द्यानृनः (१) इदानीमङ्ग उपवाच्या तृशिः, वि यो रत्ना भजति (१) मानवेभ्यः श्रेष्ठको यत द्रविषं यथा द्रविति । ये श्रम्मयो अप्युक्तरिति सप्तभिरभिजुहोति । यदेवा-स्थावस्त्रकं भवित, तदेवास्थेतदम्नो स्थाकरोति । श्रम्मिष्टं सक्ततीनां (१) हिवसं प्रतिष्ठा । श्रय विस्त्रप्य वैप्रवान् होमान् जुह्नति, द्रपस्त्रस्त्रेति । या एवास्याभिष्यमाणस्य विप्रवः स्वन्दित्तं, श्रंष्ठवी ता एवास्येतदाहवनीये स्वगाकरोति । श्राहवनीयो द्याहतीनां प्रतिष्ठा । यस्ते द्रप स्वन्दतीति, स्तोको वै द्रपः । यस्ते श्रय स्वन्दतीति, स्तोको वै द्रपः । यस्ते श्रयस्त्राह्मित्रं विषणाया उपस्थादिति, बाह्मिरभिचुतें-श्ररिषवणायामधिस्त्रन्दिनः । श्रम्वर्योवी पण्पः पवित्रात्रने जुहोमि मनसा वषट्कतमिति, तद्यथा, वषट्कतं स्वाहाकतं हत्तमेवं भविते ॥ १२ ॥

ऋषयो वा इन्द्रं प्रत्यचं नापश्यन्। तं विसिष्ठ एव प्रत्यच-मपश्यत्। सोऽविभेत्, इतरेभ्य ऋषिभ्यो मा प्रवीचदिति। सोऽज्ञवीत्, ब्राह्मणन्ते वन्धामि, यथा त्वत्पुरीहिताः प्रजाः प्रजनविष्यन्ते(⁸), श्रवितरेभ्य ऋषिभ्यो मा प्रवीचदिति। तस्मा एतान् स्तोमभागानुवाच। ततो वसिष्ठपुरीहिताः प्रजाः प्रजा-यन्तः। स्तोमो वा एतेषां भागः, तरस्तोमभागानां स्तोमभा-

१ वन्द्योतु**न इति च**०, भ०, ट० च।

२ वियो रज्ञाभजतीति च०. ग०, च०।

२ ग्रुक्तप्रीनामिति **च**०, च०, भ० च।

४ प्रजनिष्यको इति का ।

यन्नं प्राहः। प्रेतिरसि धर्मणे लेति, धर्मा मनुष्यः, मनुष्येश्य एव यन्नं प्राहः। अनितिरसि सिन्धरसि प्रतिधिरसीति, त्रयो वे लोकाः लोकेष्वेव यन्नं प्रतिष्ठापयितः। विष्टक्षोसीति, इष्टिमेवावरुखे। प्रावोस्त्रञ्चाण्सीति(१), मिथुनमेव करोति। उपिगसि प्रकेतीऽसि सुदितिरसीति, अष्टो वसव एकाद्य-रुद्रा दाद्यादित्या वाग् दात्रिंगी खरस्वयस्त्रिंगस्त्रयस्त्रिंगदेवा देवेभ्य एव यन्नं प्राहः। श्रोजोसि पित्रभ्यस्त्रेति, वलमेव तत् पित्रृननुसन्तनोति। तन्तुरसि प्रजाभ्यस्त्रेति, प्रजा एव पश्-ननुसन्तनोति। रेवदस्त्रोषधीभ्यस्त्रेति, प्रजा एव पश्-ननुसन्तनोति। रेवदस्त्रोषधीभ्यस्त्रेति, प्रजा एव पश्ननु-सन्तनोति। प्रतनाषाइसि पश्रभ्यस्त्रेति, प्रजा एव पश्ननु-सन्तनोति। अभिजिदसौति, वस्त्रो वे षोड्गी, व्यावत्तोसौ वस्तः, तस्त्रादेषोन्ये व्यावत्तः। नाभुरसीति, प्रजापतिर्वे सप्त-द्रशः, प्रजापतिमेवावरुखे॥१३॥

र्याधपतिरसि धरणोसि सएसपीसि वयोधा स्रसीति(१), प्राणोपानस्यः स्रोतिस्तिति व पुरुषमकरन् । प्राणानुपैति, प्रजात्या एव । निहद्सि प्रहद्सि खहदस्यनुहद्सीति, मिथुन-मेव करोति । स्रारोहोसि प्ररोहोसि(१) संरोह्यस्यन्रोहोसीति, प्रजापतिरेव । वसुकोसि वस्रष्टिरसिवषस्रीरसीति(४), प्रति-गत्वं। रिम्मरसि च्याय लेति, चयो वै देवाः, देवेभ्य एव

१ प्रावीखडासीति इति ग॰।

२ वयोधासीति च॰, इ॰, च।

१ प्रारोहोसि इति भा।

४ रुषत्रीरसी (त भा · I

छितिरेव। यात्रमीसि सङ्क्रमोस्युत्क्रमीस्यक्कान्तिरसीति, क्रिहिरेव(१)। यद्यहै सिवता देवेभ्यः प्रासुवत्, तेनाभुवत्(१) सिवद्यप्रस्ता एव स्तुवन् न्युभुवन्ति (१)। वृष्टस्यतये स्तुतेति, वृष्टस्यतिर्वा याङ्किरसी देवानां ब्रह्मा। तदनुमत्यै वी भूर्जन्दिति,(१) प्रातःसवन ऋग्भिरेवोभयतोयर्वाङ्किरोभिर्गुप्ताभिर्गुप्तै स्तुतेत्येव। श्री भवो जनदिति, माध्यन्दिने सवने यज्ञिभिरेवोभयतोयर्वाङ्किरोभिर्गुप्ताभिर्गुप्तै स्तुतेत्येव। श्री सर्जनदिति, द्वतीयसवने सामभिरेवोभयतोयर्वाङ्किरोभिर्गुप्ताभिर्गुप्तै स्तुतेत्येव। श्रव्यव्यक्ति सर्वाभिरत जङ्गे वाज्ययोतिरात्रीऽसोर्यामा वा स्यात, सर्वाभिः सर्वाभिरत जङ्गे व्याहृतिभिरनुजानाति। श्री भूर्भुवः सर्जनहृष्यत् करहुक्त् महत्तक्क्षमोमिन्द्रवन्त स्तेति, सेन्द्रान्धाप-गायत सेन्द्राण्स्तुत दत्येव। इन्द्रियवान् न्यृहिमान्(१) वशीयान् भवति, य एवं वेद, यस्वैवं विद्वान् स्तोमभार्गिर्यज्ञते॥ १४॥

यो ह वा आयताएय प्रतियताएय स्तोमभागान् विद्याच(()) विष्यर्थमानयोः सहतसोमयोः, ब्रह्मास्यास्तुतोषे स्तुतोर्जे स्तुतदेवस्य सवितुः सवे वृष्टस्पतिं वः प्रजापतिं वो वस्नुनो देवान् रद्रान्नो

१ ऋधिरेवेति स०, ग०, च० च।

२ तेनाध्रुवन् इति च॰।

२ रिध्नुवन्ति इति ख॰, ग॰, च। यृद्ध्नुवनीति च॰।

४ वाम् अनदिति इति ख॰ ग॰, च।

५ चेन्द्रियांत्सुतेत्येवेन्द्रियावानृहिसान् इति ख॰,। सेन्द्रियांसक्रेत्येवेन्द्रियवान् न्युषिमानिति प॰।

६ विज्ञाचे ति ख॰।

देवानादित्यान्वो देवान् साध्यान्वो देवानात्यान्वो देवान्विधान्त्री देवान् सर्वान्वो देवान्विधातस्यरि इवामक्षे जनेभ्योस्मात्यस्य-स्तु केवल इतः क्रणोतु वीर्थ्यम्, इत्येते इ वा श्रायतास प्रतिय-तास स्तोमभागाः, ताष्त्रपत्रुपर्युपरि परेषां ब्रह्माणमविचेत(१)। तत एषामधः श्रिरा ब्रह्मा पतित, ततो यद्यः, ततो यक्रमानः। यजमानेऽधः श्रिरसि पतिते स देशोऽधः श्रिराः पतित। विधानभे यजन्ते देवास इ वा श्रमुरास, सहतसीमी यद्मावतन्तृताम्। श्रम हक्ष्यतिराक्षिरसी देवानां ब्रह्मा, स श्रायताञ्च प्रति-यताञ्च स्तोमभागान् जपनुपर्युपर्यसराणां ब्रह्माणमविचे-त। तत एषामधः श्रिरा ब्रह्माऽपतत्, ततो यद्यः, ततीऽसरा इति॥१५॥

देवा यद्यं पराजयन्त, तमाम्नीधात्पुनक्पाजयन्त, तदेतयज्ञ-स्थापराजितं, यदाम्नीधं यदाम्नीधाधिष्मान्तिहर्ता। तत एवैनं पुनस्तन्ते पराजिळे। अप खलु वा एते गच्छन्ति, ये विष्टिययमानं सर्पन्ति। विष्यायमाने स्तृत चाइ श्रम्नीत्, श्रम्नीन्वहर, विर्ह-स्वृणीहि, पुरी दृश्यानलङ्कुर्वित। यद्यमेवापराजिळ पुनस्त-न्याना मायन्यङ्गारे हें सवने विष्टरति, श्रलाकाभिस्तृतीयसवनं स्थकत्वाय। श्रयो सभावत्येवमेवैतत्, दिचणतो वै देवानां यद्यं रचांस्यजिवांसन्, तान्याम्नीधेषापान्नत। तसाहिच्यामुखस्ति-ष्टबम्नीत् प्रत्यात्रावयति, यद्यस्याभिजित्ये रचसामपहत्ये रचसामपहत्ये॥१६॥

१ त्रह्माणमवेचते इति इ०।

तदाहु:, यथ कसात् सीम्य एवाध्वरे प्रवृताहुतीर्जुद्वति, न हवि-र्यन्न इति । अक्षत्सा वा एषा देवयच्या, यद्दविर्यन्तः । अध हैषैव कत्स्ना एषा देवयच्या, यत् सौम्योध्वरः, तस्नात् सौम्य एवाध्वरे प्रवताइती जुँद्वति । जुष्टो वाचे भूयासं जुष्टी वाचस्पतये देवि वाग् यदाची मधुमत्तमं, तिस्मिना धाः खाहा वाचे खाहा वाच-स्रतये खाहा सरखत्ये खाहा सरखत्या इति, पुरस्तात् खाहा-कारेण जुहोति। ,तस्रादाग् अत ऊर्द्वमृत्स्टा यन्नं वहति। मनसोन्तरा(१), मनसा हि मनः प्रीतम्। तदु हैके सप्ताहतीर्जुद्ध-ति, सप्त छन्दांसि प्रवृत्तानि प्रतिमन्त्रमिति वदन्तः। यथा मेख-सा पर्थासते मध्यस्य चामध्यस्य च विद्वत्ये, एवं हैवेते न्युध्यन्ते, मध्यस च विद्वत्ये यज्ञस्य विद्वत्ये। प्राचीनं हि धिण्यस्थी देवानां खीकाः, प्रतीचीनं मनुष्याणां। तस्नात् सीमं पिवता प्राची धिराम नीपसर्थाः। जनं द्वीतद्देवलोकं ह्यु ध्वारीहन्ति, तेषामितदायतनं चोदयनं च, यदाम्नीप्तं च सदस । तद्योऽवि-दान् सञ्चरति, त्रार्त्तिमार्क्कति। त्रव यो विदान्, सञ्चरति, न स धिष्ण्रीयामात्तिमार्छति॥ १०॥

प्रजापतिर्वे यद्मः, तिसान् सर्वे वामाः सर्वा दृष्टीः सर्वमस्तत्वं। तस्य हैते गोप्तारः, यदिष्णीयः, तान् सदः प्रस्टप्सन्(१) मस्तरोति, नमी नम दृति। न हि नमस्तारमितदेवाः, ते ह नमसिताः वर्ता-रमितस्रजन्तीति। तत एतं प्रजापतिं यद्मं प्रपद्यते, नमी नम

१ मनसोत्तरामिति ख॰।

२ प्रखप्खाञ्जाति सः।

इति। न हि नमस्कारमितदेवाः, स तस्नैव यजमानः सर्वान् कामानाप्रीति सर्वान् कामानाप्रीति॥१८॥

यो वै सदस्यान् गन्धर्वान्वेद, न सदस्यामर्त्तिमार्च्छति। सदः प्रसम्बन्(१) ब्र्यादुपद्रष्टे नम इति, अम्निवे द्रष्टा, तस्मा उएवात्मानं परिद्धाति सर्वमायुरेति न पुरा जरसः प्रमीयते। य एवं वेद, सदः प्रसृष्य ब्रूयादुपयोते नम इति। वायुर्वाच उपयोता, तस्रा उ एवासानं परिद्धाति सर्वमायुरेति न पुरा जरसः प्रमीयते, य एवं वेद । सदः प्रसर्पन् ब्र्यात् अनुस्थाते नम इति, आदित्यो वा त्रमुख्याता तस्मा उ एवालानं परिद्धाति सर्वमायुरेति न पुरा जरसः प्रमीयते। य एवं वेद सदः प्रस्रप्तो ब्र्यात्, उपद्रष्टे नम ब्राम्मणी वा उपद्रष्टा, तस्मा ज एवासानं परिद्धाति सर्वमायुरेति न पुरा जरसः प्रमीयते। य एवं वेद, एते वै सदस्या गन्धर्वाः, स एवमेतान् सदस्थान् गन्धर्वानविद्वान् सदः प्रसर्पति, स सदस्यामार्त्तिमार्च्छति, अव यो विद्वान् सञ्चरति, न सदस्या-मार्त्तिमार्च्छति। एतेन इसावा त्राङ्गिरसः सर्वे सदः पर्याहः, ते न सदस्यामार्त्तिमार्च्छन्ति। अययान् कामयेत न सदस्या-मार्त्तिमार्च्छेयुरिति। तेभ्य एतेन सर्वे सदः परिब्र्यात्तेन सदस्यामार्त्तिमार्च्छन्ति। अय यं कामयेत प्रमीयतेति, तमेतेभ्य आहर्षेत् प्रमीयते॥१८॥

तदाइः, यदैन्द्रो यज्ञोय कस्मात् वावेत प्रातः सवने प्रस्थितानां प्रत्यचादैन्द्रीभ्यां यजतो होता चैव ब्राह्मणाच्छं सी च। इदं ते सीम्यं मिक्ति होता यजित। इन्द्र ला व्रवभं वयमिति

१ प्रसपेस्थेति सः। प्रसप्सिजिति रः।

ब्राह्मणाच्छंसी। नानादेवत्याभिरितरे। कथं तेषामैन्द्रियो भवन्ति (१)। मित्रं वयं हवामह इति, मैतावक्णो यजित। वक्णं सोमपीतय इति, यद्दै किञ्च पौतवत्, तदैन्द्रं क्ष्णं, तेनेन्द्रं प्रौणाति। मक्ती यस्य हि चय इति, पोता यजित। ससुगोपातमो जन इति, इन्द्रो वै गोपाः, तदैन्द्रं क्ष्णं, तेनेन्द्रं प्रौणाति। अम्ने पत्नीरिहावहिति, नेष्टा यजित। त्वष्टारं सोमपीतय इति, यद्दै किञ्च पौतवत्, तदैन्द्रं क्ष्णं, तेनेन्द्रं प्रौणाति। उचावाय वयानायेत्यामीभ्रो यजित। सोमप्रष्ठाय विध्य इति, इन्द्रो वै विधाः, तदैन्द्रं क्ष्णं, तेनेन्द्रं प्रौणाति। प्रात्याविभरागतं देविभिर्जन्या(१)वस्, इन्द्राग्नी सोमपीतय इति। स्वयं सम्रद्वा अच्छावाकस्यैवमु हैता ऐन्द्रियो भवन्ति, यन्नाना-देवत्थाः, तेनान्या देवताः प्रौणाति। यहायत्राः, तेनान्त्रयः, तस्मादेताभिस्त्रयमवाप्तं भवित॥ २०॥

ते वै खलु सर्व एव माध्यन्दिने प्रस्थितानां प्रत्यचादैन्द्रीभि-र्यंजन्ति, अभिद्धणवतीभिरेकेपि वा। सोममभि यसुप्रतर्द-इति, होता यजित। सर्दम्माहि य ऋजीषी तक्त इति, मैतावर्कः। एवा पाहि प्रत्या मन्दतु त्विति, ब्राह्मणाच्छ्ण्सी। आर्वाङहि सोमकामन्वाहरिति, पोता। तवार्यं सोमस्त्रमे छ-वाङिति, नेष्टा। इन्द्राय सोमाः प्र दिवो विदाना इति, अच्छा-वाकः आपूर्णी अस्य कल्याः स्वाहिति आम्नीभः। एवमु हैता अभिद्धणवत्यो भवन्ति। इन्द्रोवै प्रातः सवनद्वाभ्यजयत्, स

१ भवतीति इति गः।

२ जेन्या इति ख॰, ग॰, च। जेज्ञा इति भा० ट॰ च।

एताभिर्माधन्दिनं सवनमभ्यत्वणवत्, तद्यदेताभिर्माधन्दिनं सवनमभ्यत्वणवत्, तस्रादिता श्रभित्वणवत्यो भवन्ति ॥ २१ ॥

्तराइः, यरेन्द्रार्भवं खतीयसवनमथ कस्मादेक एव खतीयसवने प्रस्थितानां प्रत्यचादैन्द्राभेवा यजति । इन्द्र ऋभुभिवीजविद्धः(१) समुचितमिति होतैव नानादेवत्याभिरितरे कथं तेषा मैन्द्रार्भव्यी-भवन्ति । इन्द्रावरुणा भुतपाविमण्सुतमिति मैत्रावरुणी यजित । युवो रथो अध्वरी देववोतय इति, बद्धनि वा ह तदृभूगां रूपम । इन्द्रव सीमं पिवतं वृहस्पत इति ब्राह्मणाच्छंसी यजित । त्रावां विगन्तिन्दवः स्वाभुव इति, बह्ननि वा ह तद्दभूणां रूपं। या वो वहन्तु सप्तयो रघुष्यद् इति पोता यजति। रघुप ला नः प्र जिगात बाहुभिरिति, बह्रनि वा ह तदृभूणा रूपं। अमेव नः सुहवा त्रा हि गन्तनिति नेष्टा यजति। गन्त-नेति, बद्धनि वा इतदभूणां रूपम्। इन्द्राविणा पिवतं मध्वो त्रस्येत्रच्छावाको यजति। त्रा वामश्रांसि मदिराख्यमितिः बङ्गनि वा च तदृभूषां रूपम्। इमक्ष्सोममर्चते जातवेदस इत्या-म्नीभ्रो यजित र्यमिव संमन्दे मामनीषयेति, वन्ननि वा ह तहभूगां कपम्। एवमुहैता ऐन्द्राभेत्र्यो भवन्ति, यत्रानादेवत्यास्तेनान्या देवताः प्रीणाति । यदु जगत् प्रासाहै जागतमु वै त्तीयसवनं **ढतीयसवनस्य समध्ये॥** २२ ॥

विचचणवर्ती वाचं भाषन्ते(१) च नसितवर्ती । विचचयन्ति ब्राह्मणं च न सपन्ति, प्राजापत्यं सत्यं वदन्ति । एतहै मनुष्येषु सत्यं

१ वाज्यसभिरिति भाः।

२ भाषते इति खः।

यब तुः । तस्मादा हरा च चाणमन्द्रागिति (१) । स यदा हा द्राच – मिति । तथा हास्य श्रद्धित, यद्यु वै स्वयं वै दृष्टं (१) भवति, न बद्धनां जनानामेष श्रद्धाति । तस्मादि च च णवतीं वाचं भाषनी च न सितवतीं । सत्योत्तरा है वैषां वागुदिता भवति ॥ २३॥

सहतयन्नो वा एषः, यहर्षपूर्णमासो। कस्य वाव देवा यन्नमामच्छित्ति, कस्य वा न। बह्ननां वा एतत् यजमानानां सामान्यमन्दः। तस्मात् पूर्वेद्युर्देवताः परिग्छन्नोयात्। यो ह वै पूर्वेद्युर्देवताः परिग्छन्नाति, तस्य म्बीभूते यन्नमागच्छित्ति। तस्माहिह्यस्य चतस्र ऋषी जपेत्। यन्नविदी हि मन्यन्ते, सोम एव सहत इति, यन्नो यन्नेन सहतः॥ २४॥

द्रत्यवर्वदेशेत्तरगोपवन्नाद्माणस्य दितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥२॥

च्रथ हतीयप्रपाठकः।

श्रीम् । देवपात्रं वै वषट्कारः । यद्दषट् करोति, देवपात्रेणैव तद्देवतास्तर्पयति । श्रथो यदाभिष्टणन्तोरभिसंस्थं (१) तर्पयति, एवमितद्देवतास्तर्पयति । यदनु वषट् करोति, तथ्यथैवादीऽस्वान्वा (४)गा वा पुनरभ्याघारं तर्पयति । एवमेव तद्देवतास्तर्पयति, यदनु

१ चाचचम्मदागितीति भाः।

९ रिष्टिमिति ट॰।

२ लप्पनीभिरभिषं स्थमिति कः।

४ अचा वेति ट॰।

वषट् करोति । इमानेवाग्नीनुपासत इत्याइ धिषाग्नय कस्मात्
पूर्विसिनेवाग्नी जुद्धति पूर्विसिन्वषट् करोति । यदेव सोमस्याग्ने वीहीति यनु वषट् करोति, तेनैव वषट् करोति, धिषाग्रव्
प्रीणाति । यय संस्थितान् सोमान् भच्चयन्तीत्याष्टः । येषां
नानु वषट् करोति, तदाष्टः, को नु सोमस्य स्वष्टक्रज्ञाग इति ।
यदेव सोमस्याग्ने वीहीत्यनु वषट् करोति, तेनैव संस्थितान्
सोमान् भच्चयन्तीत्याष्टः । स च एष सोमस्य स्वष्टक्रज्ञागः,
यदनु वषट् करोति ॥ १॥

वजी वै वषट्कारः । स यं(१), दिष्यात् तं मनसा ध्यायन् वषट् कुर्यात् । तिकांस्तद्वमास्यापयित । षिट्ठित वषट्करोति । षड्वा ऋतवः, ऋतूनामास्य । वौषिट्ठित वषट् करोति । ससौ वाव वौ ऋतवः षट्, एतमेव तदृतुष्याद्धाति, ऋतुषु प्रतिष्ठापयित । तदु ह साह, वै त एतानिव(१) एतेन षट् प्रतिष्ठापयित । यौरन्तरिचे प्रतिष्ठाता, अन्तरिचं पृथिव्यां, पृथिव्यपु, श्रापः सत्येन, सत्यं ब्रह्माणि, ब्रह्म तपिस । इत्येता एव तद्देवताः प्रतिष्ठान्याः प्रतिष्ठन्तीरिदं सर्वमनुप्रतितिष्ठति । प्रतितिष्ठति प्रजया पश्चिः, य एवं देव ॥ २॥

वयो वै वषट्काराः, वज्ञो धामच्छदकः(ह)। स यदेवोचैर्बल-वषट्करोति, स वज्रस्तन्तं(ह) प्रहरति दिषते स्नाख्याय, वधं

१ खयमिति ग॰, घ॰, भा॰ घ।

२ एतानि वा इति ए०।

२ घामसहस्त इति गः।

४ वक्रसन्त्रमिति भा॰, ट॰ च।

योख स्त्यः, तस्ते [स्तरीतवे(१)। तस्तात् स भाढ्यवता(१)
वषट् क्तत्यः। त्रय यः स यः सन्ततो निर्हाण्च्छ(१) खधामच्छत्,
तन्तं प्रजाय प्रयवसानृपितष्ठन्ते। तस्तात् स प्रजाकामेन प्रयकामेन वषट्कत्यः। त्रय येनैव षट् प्राप्तीति,(४) स त्रव्यतो
रित्त्वाकानं(६) रिणित्त यजमानस्य। पापीयान् वषट्कत्ती
भवति, पापीयान् यस्ते वषट् करोति। तस्तात्तस्यापान्नेयात्।
किस्तित् स यजमानस्य पापभद्रमाद्रियेतेति ह स्नाह, योस्य वषट्
कर्ता भवति, त्रव्ववनं यथा कामयेत तथा कुर्यायं कामयेत
यथैवानीजानोभूत्त्ववेजानः स्वादिति। यथैवास्यचं ब्र्यात्तथैवास्य वषट्कर्थात्। समानभेवैनं तत् करोति, यङ्गामयेत
पापीयान् स्वादिति। उचैस्तरामस्यचं ब्र्यानीचैस्तरावषट्(६)
कुर्यात्। पापीयण्समेवैनं तत् करोति, यं कामयेत येयान्
स्वादिति। नीचैस्तरामस्यचं ब्र्यादुचै स्तरान्वषट् कुर्यात्,
त्रेयाण्समेवैनं तत् करोति, त्रिय एवैनं तिस्त्र्यमादधाति॥३॥

यस्यै देवतायै इविक्ट हीतं स्थात्, तां मनसा ध्यायन् वषट्

१ योख सृप्तसकी सरीतसने इति रूप। योख सृप्तसकी तरीतने इति म०,ः स्व प ।

२ आह्याप्त इति भा०, ट॰ घः।

१ निर्दाणकदिति वः।

ध येमैव वषट् पराभ्रो ति इति ट०। येमैव वडपराष्ट्रीतीति म॰, क॰, भा॰ चा

५ रिषक्त्यात्मानमिति च॰, ट॰ च।

६ नीचे सराम् वयं डिति च॰ भः ० ८० च।

कुथात्। साचादेव तद्देवतां प्रीणाति, प्रत्यचाद्देवतां परि-ग्टज्ञाति। संततस्चा वषट्कत्यं सन्तत्ये सन्धीयते प्रजया-पश्चभिः, य एवं वेद ॥ ४ ॥

वच्चो वै वषट्कारः। स उ एष प्रहृतः (१) यांतोदीदाय।
तस्य इ न सर्व एव प्रान्तिं वेद नो प्रतिष्ठां। तस्नाद्वाप्येतिई भूयानिव सत्युः, तस्य हैषैव प्रान्तिरेषा प्रतिष्ठा, यद्वागिति। वषट्क्रत्य वागित्यनुमन्त्रयते, वषट्कार मा मां प्रस्त्वी माहं त्वां प्रस्त्वं
वहता मन उपद्वये व्यानेन प्ररीपं प्रतिष्ठामि, प्रतिष्ठां गच्छन्
प्रतिष्ठां मा गमयेदिति। तदु ह स्नाह, दीर्घमवैतत् सदः
प्रभीजः। सह श्रोज इत्यनुमन्त्रयेत, श्रोजय ह वै सहस्र
वषट्कार्य प्रियतमे तन्वी प्रियाभ्यामेव तत्तन्नभ्यां समर्वयित।
प्रियया तन्वा सम्रध्यते, य एवं वेद ॥ ५॥

वाक् च इ वे प्राणापानी च वषट्कारः, ते वषट्कतेवषट्काते व्युत्कामन्ति। ताननुमन्त्रयते, वागोजः सह श्रोको मियः
प्राणापानाविति। वाचं चैव तत् प्राणापानी च होता श्राक्षानि
प्रतिष्ठापयित, सर्वमायुरेति, न पुरा जरसः प्रमीयते, य एवं वेद।
यवो भव हृद श्रापीत इन्द्रो पितेव सीमस्नवे सुश्रेवः। सखेव
सख्य उक् श्रष्ट्स घीरः प्रण श्रायुर्जीवसे सोम तारौरित्यात्मनं
प्रत्यमिम्प्यति, ईखरो वा एषो प्रत्यभिम्ष्टो यजमानस्यायुः प्रत्यविहर्त्तुमनिरह्नसाभचयेदिति। तद्यदेतेन प्रत्यभिम्प्यति, श्रायुरेवास्मै तत् प्रतिरते। श्राप्यायस्त्रसंतेपयाप्रसीति हाभ्यां चमसानाप्याययम्यभिक्षपाभ्यां। यद् यज्ञभिक्षं, तत् सम्बं ॥ ६॥

१ प्राक्त इति इ०।

प्राणा वा ऋत्याजाः, तद्यदृत्याजैश्वरन्ति, प्राणानेव तद्यजन्माने द्धित । षडतुनेति यजन्ति, प्राणमेव तद्यजमाने द्धित । चलार ऋतुभिर्यजन्ति, अपानमेव तद्यजमाने द्धित । द्विऋतुनेति उपरिष्टाद्, व्यानमेव तद्यजमाने द्धित । स चासुसभृतस्त्रेधा-विद्यतः (१), प्राणोपानो व्यान इति । ततोऽन्यत गुणितस्त्रथाद्य यजमानः, सर्वमायुरेत्यिक्षंत्रोक्ष आभौत्याप्रोत्यस्तत्वमचितं स्वर्गे लोके । ते वा एते प्राणा एव, यद्युयाजाः । तस्मादनवानं (१) ततो यजन्ति (१), प्राणानां सन्तत्ये । सन्तता इव होमे प्राणाः । अयो ऋतवो वा ऋत्याजाः । स्ट्खानुवष्ट्कारः । योतानुव-षट् (१) क्रुय्यात्, अस्ट्खितातृत् संख्यापयेत् । यस्तं तच ब्रूयात्, अस्ट्खितातृत् समितिष्ठ । यो दुःखमनुभविष्यती-ति (६), प्राख्तव्या स्थात्॥ ७॥

तदाहुः, यहोता यचहोता यचिदिति, मैनावरूणो होने प्रेष्य-ति, अय कस्मादहोत्तस्यः सद्गो होनार्यसिभ्यो होता यचहोता यचिदिति(^६) प्रेष्यतीति । वाग्वे होता, वाक् सर्वे ऋत्विजः, वाग् यचहाग् यचदिति । अयो सर्वे वा एते सप्तहोतारोपि वा ऋचाभ्यदितं, सप्तहोतार ऋत्था यजन्तीति । अय य उपरिष्टाद

१ विचूत इति ग॰। बिचित इति घ॰।

२ तसादनानमिति भाः, उ॰ च।

१ यजतीति ग०।

४ योक्तानुवषडिति ग॰, च॰, भा०, ट॰ च

४ दुःखमं भविष्यतीतीति च॰, भा॰, ट० च।

६ होताशंधियो हीता यचदितीती ग॰।

संवक्षरः, संवक्षरः प्रजापितः, प्रजापितर्यन्नः । स योव भन्नयेयसं तत्र ब्रूयात्, अथान्तो भन्नो नानुवषट्कत आक्षानमन्तरगान्न जीविष्यातीति । तथा हास्याद्यो (१) वै भन्नयेत्, (१) प्राणी
हाद्यम् जामिताये, ते वै हाद्य भवन्ति, हाद्य ह वै मासाः,
भन्नः प्राण आक्षानमन्तरगादिति । तथैव ह भवति निम्पेदिति
वाव जिन्नेत्तव (१) त हिदेवत्येषु (४) चेति, तदु तव यासनं वेदयन्ते (१) अथ यदम् व्यभिचरतो नानान्योन्यमनुप्रपद्येते अध्वर्यू ।
तस्माहतुर्क्यतुर्गनुप्रपद्येते ॥ ८॥

प्रजापितवें यत् प्रजा अस्जत, ता वै तान्ता अस्जत। ता हिन्दारेणैवाभ्यजिप्रत्। ताः प्रजा अमारन्(१), तद्दध्यते वा एत-द्यन्नो यहवीं वि पचन्ते। यत् सोमः स्रयते, यत् पग्ररासभ्यते, हिन्दारेण वा एतत् प्रजापितिर्हे तमभिजिन्नति, यन्नस्याहताये (१)यन्नस्यास्य यन्नस्य वीर्थ्यवन्तया इति। तस्मादु हिङ्क्लियते, तस्मादु य एव पिता प्रभाणां स्र्चिति, स स्रेष्ठो भवति, प्रजाप-तिर्हि तमभिजिन्नति। यच्छकुनिरास्डमध्यास्ते(६) यत्न स्रयते,

१ इ खादा इति इ०, ट० च।

२ मचेदिति भाः।

२ जिन्ने तचेति घ॰, भा॰, ट॰ घ।

ध तिबदेव तेषु इति ब॰, भा॰, ट॰, च। तिबदेव तेषु इति क॰।

५ तदुत्तरशासनं वेदयते इति ग०।

६ अखनारन् रति इ०। अखनारविति भा०।

७ यज्ञस्पारततायै इति च०, भा० च।

प्रमध्य च्यासे इति भाः।

ति सापि हिङ्ग्णोति । अयो खल्बाइः, महिर्वा(१) एतदान्न-स्वाचे गेयमपश्चत्। तदेतचन्नस्याचे गेयं, यतिकारः। तं देवास ऋयसाम्रवन् वसिष्ठीयमस्त् यो नी यन्नस्यापे गैयमद्रा-गिति(^{7})। तदेतदाज्ञस्याचे गेयं, यिंडकारः। ततो वै स देवानां श्रेष्ठोभवत्। ये न वै श्रेष्ठः, तेन वसिष्ठः। तस्राद् यिक्सन्वासिष्ठो ब्राष्ट्रायः स्थात्, तं दिचणाया नान्तरीयात्। तथा ष्टास्य प्रीतो हिङ्कारी भवति। अय देवास हवा ऋषयस यदृक्सामि अपम्यन्। ते इ स्त्रेने(र) अपम्यन्। ते यचैने अप-म्बन्, तत एवैनं सर्वं दोष्टमदुइन्। ते वा एते दुन्धे यातयामे, य ऋक्सामे। ते हिङ्कारेणैवाप्यायेते। हिङ्कारेण वा ऋक्-सामे त्रापीने यजमानाय दोहं दुहाते। तस्मादु हिङ्कत्याध्वय्यवः सीममभिषुणुन्ति । हिङ्कत्योद्गातारः साम्ना स्त्वन्ति । हिङ्कत्यो-क्यम ऋचार्त्विच्यं कुर्विन्त । हिङ्कत्यायवीणी बद्मात्वं कुर्विन्त । तसादु हिड्यिते। प्रजापतिहि तमभिजिधति। अयो खस्वा-इ:, एको वै प्रजापतेर्वतं विभक्तिं गौरेव, तदुभये प्रयव उपजीवन्ति, ये च ग्राम्या ये चार्खा इति ॥ ८॥

देविवयः कल्पयितव्या इत्याद्यः, छन्द्सि प्रतिष्ठाप्यमिति । यण्सावोमित्याद्वयते, प्रातःसवने त्राचरेण । प्रंसावो दैवित्यध्वर्युः प्रतिग्रणाति । पञ्चाचरं तत् त्रष्टाचरं सम्पद्यते । श्रष्टाचरा

१ मह ऋषिर्वेति घ॰, ग॰, घ। मह ऋषेर्वेति भा॰।

२ गेयमखादागिति ए०।

र इसीते इति।

षे गायत्री, गायत्रोमेवैतत्(९) । पुरस्तात् प्रातःसवने चीक्नृपता(९) मुक्षं वाचीत्याच, गस्वा चतुरचरमोमुक्यमा द्रत्यध्वर्युः प्रतिग्टणाति। चतुरचरं तत् ग्रष्टाचरं सम्पद्यते। वै गायत्री, गायत्रीमेवैतत्। उभयः प्रातःसवने चीक्नृपता (^२)मध्यर्थी गंसावोमित्याह्रयते। माध्यन्दिने षड्चरेण गंसा वो दैवेत्यध्वयः प्रतिग्रणाति । पचाचरं तदेकादमाचरं सम्प-द्यते। एकादगाचरा वै तिष्टुप्, निष्टुभमेवैतत्। पुरस्तान् माध्यन्दिने चीक्रपता(")मुन्यं वाचीन्द्रायेत्याह, गस्वा षड्चर-मोमुक्षया यजेल्यध्वर्युः प्रतिग्रणाति । पश्चाचरं तदेकादणाचरं सम्पद्यते । एकादशाचरा वै तिष्टुप्, तिष्टुभमेवैतत् । उभवती माध्यन्दिने चौक्रपता(") मध्यर्थी ग्रथ्ग्यसावीमित्याद्वयते। हती-यसवने सप्ताचरंग प्रश्सावीदैवेत्यध्वयः प्रतिगरणाति। पञ्चाचरं तहाद्याचरं सम्पद्यते । हाद्याचरा वै जगती, जगतीमेवैतत् । पुरस्तात्तृतीयसवने चीक्नृपता(^६)मुक्**षं वाचीन्द्राय देवेभ्य** इत्याह, यस्वा नवाचरमोमुक्षया इत्यध्वर्युः प्रतिग्रणाति। नाचरं तद् दाद्याचरं सम्पद्यते । दायाचरा वैजगती, जगतीमेवैतत्। उभयतस्तृतीयसवने चीक्नृपता(") मिलेतदै छन्दः, छन्दिस प्रति-ष्ठापयति । कल्पयत्येव देवविषः, य एवं वेद । तद्घेषाभ्यन्ज्ञा, यहायने अधिगायनमाहितमिति॥१०॥

अधैतन्नानाच्छन्दांस्यन्तरेण गर्ता इव। अधैते अविष्ठे बलिष्ठे

१ गायत्रभेतेतिदिति दृश् । २,३,४,५,६०, चौक्कृप्रेति भागा चौक्रिभेति दृश् ।

नामारे एव ते ताभ्यां (१)प्रतिपद्यते, तहर्त्तस्वन्दं रीहस्यरूपं स्वर्ग तदन वा न(^र) सङक्रामित्। असृतं वै प्रण्वः, असृतेनैव तत् सृत्यं तरति। तद्यया मन्त्रेण वा वक्ष्येन वा गर्त्तं सङ्क्रामेत्, एवं तत प्रख्वेनोपसन्तनोति। ब्रह्म ह वै प्रख्वः, ब्रह्मखैवास्मै तह-च्छोपसन्तनोति । शुद्धः प्रणवः स्थात प्रजानामानां मनरान्तः । प्रतिष्ठाकामानां मकरान्तः प्रणवः स्यादिति हैक श्राहः। ग्रह इति लेव स्थितो मीरांसि : प्रणवः। अधात इह ग्रुव इह पूर्व इति, ग्रहः प्रणवः स्याच स्तानुवचनयोग्रीध्य इति, ह स्नाह कौषीत-कि:। तयः संहितं भवति सकरान्तोवसानार्धे। प्रतिष्ठा वा अव-स.नं. प्रतिष्ठित्या एव । त्रयोभयोः कामयोरात्या एतौ वे छन्दः-प्रवाहावरं छन्दः परव्छन्दोतिप्रवहतः, तस्यायुर्वेहिनस्ति, छन्दसां क्रन्होतिप्रोटं स्थात, यत्नैव यं दिष्यात्तं मनसा प्रैव विध्ये। रे) क्रन्टसां अन्देते द्रवति वाचं वा शीर्थित इति । तिः प्रथमां विक्त्तमाम-न्वार, यत्रस्यैव तदर्हिसी नद्यति, स्थेने वलायाविस्तंसाय। यद्यपि कृत्दः प्रातःसवने युज्येताईचेंग्र एव तस्य ग्रंस्यं(⁸) गायत्रा रूपेस। अथो प्रातःसवनरूपेसेति, न तिष्टु अगत्यावेतिसां स्थानिर्धर्चभस्ये यत् किञ्चिच्चन्दः प्रातःसवने युच्येतां(") पच्छ एवैनयोः शस्यमिति सा स्थितिः॥११॥

१ बिल्डेनानारेवत्येताभ्यामिति च॰।

२ तदन्वानमिति च॰, इ॰, स॰, ढ॰ च।

६ वैध्ये इति ट॰।

४ शंखामिति भाः।

५ युज्यतामिति छ॰।

श्रधात एकाइस्य प्रातःसवनं। प्रजापतिं ह वै यशं तत्वानं विह्यवमान एव सत्युं सत्युपाश्रेन प्रत्युपाक्षामतः। स श्राम्नेय्या गायत्राच्यं प्रत्यपद्यतः। सत्युर्वाव तं पश्यत् (१)। प्रजापतिं पर्यक्षान्मत्। तं सामान्येष्ठसीदत्। स वायव्या प्र उ गं प्रत्यपद्यतः। सत्युन्वाव तं पश्यत् (१)। प्रजापतिं पर्यक्षामत्। तं माध्यन्दिने पवमाने सीदत्। स ऐन्द्राा तिष्टुभा मक्त्वतीयं प्रत्यपद्यतः। सत्युवाव तं पश्चत् (१)। प्रजापतिं पर्यक्षामत् (४)। स तेनैव द्रविणे पूर्वे। निष्केवस्यस्य स्तोतियमासीदत्, तमस्तृषीत्। तस्यादु य एव पूर्वमासीदति, स तत् स्तृषुते। विद्यान् सत्युर्वनवकाश्यमपाद्वत्, श्रश्यप्सत्, इतरो निष्केवस्यं। तस्यादेकमेवोक्षं होता मक्त्वतीयेन प्रतिपद्यते। निष्केवस्यमेवाच हि प्रजापतिं सत्युर्थन्वात्।। १२॥

मित्रावरणावववीत्, युवं न इसं यज्ञस्याक्रमनुसमाहरतां, मैत्रावरणीयां। तथेत्वब्रूतां। तौ सयुजा सबलो भूत्वा प्रासहा सत्युमत्वैतां।तो ह्यस्वैतव्यज्ञस्याक्रमनुसमाहरतां मैवावरणीयां(६)। तस्मान् मैत्रावरणः प्रातःनवने मैत्रावरणानि प्रंसति। तौ ह्यस्वै-तव्यज्ञस्याक्रमनुसमाहरतां। यदेव मैत्रावरणानि प्रंसति, प्रति

१ सत्युवीवदेतं प्रमम् रति रू । सत्युवीवदं प्रमदिति रू , भा पा।

२, ६, सत्युवीवदं प्रश्चदिति भाः, ट॰ च। सत्युवीव तं प्रश्चिति रः।

४८, चिन्दित-पुद्धको तं सध्यन्टिन इत्यादिः पर्यक्रामदित्यमाः पाठः पुनर्य-पात्तः।

५ ट, चिन्दितपुक्तके तथेत्यत्रूतामित्यादिकातावदकीयासित्यकाः पाठः पुनक-पात्तः।

वां स्र उदिते विधेम नमोभिर्मिनावरुणोत ह्याः । उत वा-मुषसो बुधिः (१) साकं स्थास्य रिम्मिभिरिति ऋ नाभ्यनूतां । मा नो मित्रावरुणा नो गनां रिमाद्येति, मैनावरुणस्य स्तोनियानुरूपो । प्र वो मिनाय गायतेति उक्यमुखं । प्र मिन-योवेरुणयोरिति पर्यासः । भायातं मिनावरुणेति यजति । एत एव तद्देवते यथाभागं प्रीणाति वषट्कत्यानुवषट्करोति । प्रत्ये-वाभिस्यन्ते नाष्याययन्ति न ह्यनारामण्साः सीदन्ति ॥ १३॥

दन्द्रमत्रवीत्, लं न दमं यञ्चस्याङ्गमनुसमाहरन् ब्राह्मणाच्छं-सीयां। केन सहेति। स्र्येणिति। तथेत्वब्रूताम्। तौ सयुजी सवलौ भूला प्रासहा च्रत्युमत्यैताम्। तौ ह्यस्यैतद्यञ्चस्याङ्ग-मनुसमाहरतां ब्राह्मणाच्छंसीयां। तस्माद् ब्राह्माणाच्छंसी प्रातःसवन ऐन्द्राणि स्र्य्यन्यङ्गानि प्रश्पसति। तौ ह्यस्यैतद्यञ्च-स्वाङ्गमनुसमाहरतां। यद्देव ऐन्द्राणि स्र्य्यन्यङ्गानि प्रश्पसति, दन्द्र पिव प्रतिकामं सतस्य प्रातःसावस्तव हि पूर्वपौतिरिति च्रत्याभ्यनूक्षम्। आयाहि सुषुमाहित या नो याहि सुतावत दति ब्राह्मणाच्छंसिन स्तीनियानुक्षपौ। त्रयमु ला विचर्षण दति वक्षयमुखं। उद्देदिभित्रतामधिमिति पर्यासः। दन्द्र क्रतुविद्-मिति यजित। एते एव तद्देवते यथाभागं प्रीणाति, वषट्-क्रत्यानुवषट् करोति। प्रत्येवाभिस्यान्ते नाष्याययन्ति न ह्यना-राप्यश्माः सीदन्ति॥१४॥

दन्द्राग्नी अबवीत्, युवन दमं यज्ञस्याङ्गमनुसमाहरताम-

१ वृद्धिरिति कः।

च्छावाकीयां। तथेत्यश्रूताम्। तौ सयुजी सबली भूता प्रासचा चत्युमत्येताम्। तौ छास्येतवज्ञस्याङ्गमनुसमाचरता-मच्छावाकीयां। तसादच्छावाकः प्रातःसवन एन्द्राम्नानि यंसति। तौ छास्येतवज्ञस्याङ्गमनुसमाचरतां। यद्वेवेन्द्राम्नानि यंसति, प्रातर्व्याविभिरागतन्देवेभिर्जेन्या वस्। इन्द्राम्नी सीम-पीतय इति, ऋचाभ्यनृत्तम्। इन्द्राम्नी आगतन्तोशा द्वत्रच्णा द्वव इति, अच्छावाकस्य स्तोतियानुरूपौ। इद्राम्नी अपसस्यरी-त्युक्षमुखं। इन्द्राम्नी उपह्वय इति पर्य्यासः। इन्द्राम्नी आगत-मिति, यजित। एते एव तद्देवते यथाभागं प्रीणाति वषट्-क्रत्यानुवषट् करीति। प्रत्येवाभिस्थान्ते नाप्याययन्ति न छाना-राश्रथ्साः सौदन्ति॥१५॥

यथ शंसावीमिति, स्तीनियायानुरूपायीक्थमुखाय परिधानीयाय इति, चतुषतुराह्वयन्ते(।)। चतस्ती वै दिशः, दिचु तत् प्रतितिष्ठन्ते(। अथी चतुष्पादः पश्रवः, पश्र्नामास्यै। अथी चतुयर्वाणी हि प्रातःसवने होचकाः। तस्माचतःसर्वे गायचाणि
शंसन्ति। गायचं हि प्रातःसवनं सर्वे समवतीभिः परिद्धति।
तद्यत् समवतीभिः परिद्धति, अन्ती वै पर्यासीन्त उदकः, अन्तेनैवान्तं परिद्धति। सर्वे मदतीभिर्यजन्ति, तद्यत् मदतीभिर्यजन्ति। सर्वे सतवतीभिः पीतवतीभिर्यक्ति, तद्यत् मदतीभिर्यजन्ति। सर्वे सतवतीभिः पीतवतीभिर्यक्ति, स्विष्टक्तस्वा अनु-

१ आव्डयते इति ग०।

२ प्रतितिष्ठनीति वः। प्रतितिष्ठते इति गः।

वषट्कारो नेत् खिष्टक्ततमन्तरयामिति। अयं वै लोकः प्रातः-सवनं। तस्य पञ्च दिशः पञ्चोक्षानि। प्रातःसवनस्य स एतैः पञ्चभिक्क्यैरेताः पञ्च दिश आप्नोत्येताः पञ्च दिश आ-प्राति॥१६॥

प्रक्ति वा एतसोमं, यदिभषुण्वन्ति । यद्यां वा एतद् प्रक्ति, यद्दिणा नीयन्ते । दत्रं वा एताः सत्रिचयन्ति, तद्दिणानां दिचणालं । स्वर्गा वै लोको माध्यन्दिनं सवनं । यन्ताध्यन्दिने सवने दिचणा नीयन्ते, स्वर्गस्य लोकस्य समध्ये । बहुदेयं मेतुं वा एतत् यजमानः संस्कृतते स्वर्गस्य लोकस्याक्रान्त्ये प्रजाक्रान्त्ये । द्वास्यां गार्हपत्ये (१) जुहोत्यध्यर्थः, प्रस्याक्रान्तेनाक्रमयत्यान्नेप्रीये, प्रन्तिचं तेन । यन्तध्यन्दिने सवने दिज्ञणा नीयन्ते, स्वर्ग एतेन लोको हिरस्यं हस्ते भवति । प्रथ नयति, सत्यं वै हिरस्यं, सत्येनैवनं तत्रयति अग्रेण गार्हपत्यं जघनेन सदीन्तराग्नोधीयस्य सदस्य । ता उदीचीरन्तराग्नोधीयस्य सदस्य चात्वालस्रोत्युजन्ति । एतेन हस्य वा अङ्गिरसः स्वर्गं लोकन्मायन् । ता वा एताः प्रस्थानमभिवहन्ति ॥१७॥

यमी भे(र) यथे ददाति । यश्चमुखं वा यमीत् यश्चमुखं नैव तदाशमुखं समर्थयति । ब्रह्मणे ददाति । प्राजापत्यो वै ब्रह्मा, प्रज.पितमेव तेन प्रीणाति । ऋत्विण्भ्यो ददाति, होत्रा एव तया प्रीणाति । सदस्येभ्यो ददाति, सोमपीयस्तया निष्कृणोति । न हिः तस्मा यहित सोमपीयः, तया निष्कृणोयात् । यां श्चयूषव यार्षे-

१ गार्पत्येनेति भा , उ , च।

२ चाग्रीप्र इति द॰ च।

याय ददाति, देवलोके तयाद्गीति। यामग्रमूषविऽनार्षेयाय ददाति, मनुष्यलोके तयाद्गीति। यामं प्रसप्ताय ददाति, वनस्वतयस्तया प्रथमते। यां याचमानाय ददाति, भावव्यन्तया जिन्दीते। यां भीवाचनं, तया ब्रह्मातीयात्। यां प्रतिनुदन्ते, सा व्याची दिच-णा। यस्तां पुनः प्रतिग्रह्मीयात्, व्याची द्वीनं भूत्वा प्रवृतिगीयात्। प्रन्यया सह प्रतिग्रह्मीयात्, त्रथ हैनन प्रवृतिनाति॥ १८॥

यक्षां ददाति, वैखदेवी वै गौः, विखिषामेव तहेवानां तेन प्रियं धामोपैति। यद्षं ददाति, आम्मेयो वा अकः, अम्मेरेव तेन प्रियम्धामोपैति। यद्षं ददाति, आव्यन्तेनापजयित। यत्कतानं ददाति, मांसन्तेन निष्कुोणीते। यदनी वा रथी वा, यरीरन्तेन। यद्वासो ददाति, वृहस्पतिं तेन। यद्विरखं ददाति, आयुक्तेन वर्षीयः कुरुते। यद्षं ददाति, सीर्यो वा अखः, स्र्यस्यैव तेन प्रियम्धामोपैति। अन्ततः प्रतिहर्ते देयं। रौद्रो वै प्रतिहर्त्ता, क्रद्रमेव तित्रवजयित। यद्मध्यतः प्रतिहर्ते दयात्, मध्यती क्र्यमन्वयजेत्। स्वभीनुर्वा आस्रिरं स्र्यम्तमसाविध्यत्। तद्वि-रपनुनोद। तद्विरन्वपद्यत्। यदावेयाय हिरखं ददाति, तम एव तेनापहित। अथो क्योतिकपरिष्टाहारयित, स्वर्यस्य जीकस्य समध्ये॥ १८॥

श्रवात एकाइस्थैव माध्यन्दिनम्। ऋक् च वा इदमग्रे साम बास्तां(१),सैव नामगासीत्। श्रमी नाम साम, सावा ऋक् सामी-पावदत्, मिद्युनं सम्भवाव प्रजात्या इति(१)। नित्यव्रवीसाम, ज्यायान्

१ चालासिति इ०। श्रसामिति ८०।

२ प्रजापत्या इति ट॰। प्राजापत्या इति च॰, भा॰, च्।

वा अती मम महिमेति। ते हे भूलीपावदताम्। ते न प्रतिवचनं समवदतः तास्तिस्रो भूलोपावदन्। यत् तिस्रो भूलोपावदन्, तत् तिस्रभिः समभवत् । यत् तिस्रभिः समभवत्, तस्रात्तिस्रभिः स्तुव-न्ति, तिस्वभिरुद्रायन्ति, तिस्वभिद्धि साम सन्मितं भवति । तस्मादे-कस्य बह्यो जाया भवन्ति, न हैकस्या बहवः सहपतयः । यहै तत्सा चामच समवद्ताम्, तत् सामाभवत्। तत् सामः सामलं। सामं भवति श्रेष्ठतां गच्छति। यो वै भवति, स सामं भवति। मसामान्य इति इ निन्दन्ते। ते वै पञ्चान्यज्ञ्ला पञ्चान्यज्ञ्ला कर्लेताम्, चात्रावय हिङ्कार्य प्रस्तावय प्रथमा चीद्गीयय मध्यमा च प्रतिहारबीत्तमा च निधनञ्च वषट्कारख। ते यत् पञ्चान्यद्भूला पञ्चान्यद्भूला कल्पेतां, तस्मादाद्यः, पाङ्क्री यद्यः पाङ्ताः पणव इति । यदु विराजं दणनीमभिसम्पद्येयातां, तसादाइविराजी यज्ञी दयन्यां प्रतिष्ठित इति। यदु वहत्याः प्रतिपद्यते। बार्हतो वा एषः, य एषस्तपति। तदेनं स्तेनरूपेण समर्धयति। दे तिस्रः करोति। पुनरादायं प्रजात्ये रूपं दावि-वाग्रे भवतः। तत उपप्रजायते ॥ २०॥

आत्मा वै स्तोत्रियः, प्राजा अनुरूपः, पत्नी धाय्या, प्रावः प्रगायः, ग्रहाः (१) स्तां, यदन्तरात्मन्, तिविवित्, प्रतिष्ठा परि-धानीया, अतं याच्या। सीस्तिंव लोके भवत्यमुणिंव प्रजया च पश्चित्र गर्छेषु भवति, य एवं वेद् ॥ २१॥

स्तो चियं प्रश्वसति । त्रात्मा वै स्तो वियः, स मध्यमया वाचा प्रांस्तव्य आत्मानमेवा त्रस्य तत् कल्पयति । त्रनुरूपं प्रांसितः

१ ग्टहा इति ग॰, इ॰ च।

प्रजा वा अनुरूपः, तस्मात् प्रतिरूपमनुरूपं कुर्विन्त । प्रतिरूपीः हैवास्य प्र जायामाजायते नाप्रतिरूपः। तस्मात् प्रतिरूपमनुरूपं कुर्विना। स उद्यैस्तरामिव गंस्तयः, प्रजामेवास्य तक्क्रीयसीं करोति। ध्याय्यां गंसति, पत्नी वै धाय्या, सा नीचैस्तरामिव गंस्तव्या। प्रतिवादिनी हैवास्य ग्रहेषु पत्नी भवति, यत्नैबं विद्वान् नीचैस्तरान्धायां गंसित । प्रगार्थं गंसित, प्रावी वै प्रगायः, स खरवत्या वाचा ग्रंस्तव्यः। पश्रवी वै प्रगायः, पश्रवः खरः, पश्नामास्य स्तं गंसित। ग्रहा वै स्तां, प्रतिवीतं तत्, प्रतिवीततमया वाचा ग्रंस्तव्यम्। स यद्यपि ह दूरात् पर्श्-क्षभते, ग्टहानेवैनानाजिगमिषति । ग्टहा हि पशूनां प्रतिष्ठा । निविदं ग्रंसति, यदन्तरात्मन्, तनिवित्, तदेवास्य तत् कल्पयति । परिधानीयां गंसति, प्रतिष्ठा वै परिधानीया, प्रति-ष्टाया एवेनमन्ततः प्रतिष्ठापयति । याज्यया यजति, अतं वै याज्या, ग्रनाद्यमेवास्य तत् कलायति । मूलं वा एतदाज्ञस्य, यहाय्यास याच्यास । तद्यदन्नाः चन्ना(१) हाय्यास याच्यास कुर्यु-उसूलमेव तदान्नं कुर्युः । तस्मात्ताः सामान्य एव स्युः ॥ २२ ॥

तदाइ:, किन्देवत्थो यज्ञ इति । एन्द्र इति ब्र्यात्, एन्द्रे वाव यज्ञे सति यथाभागमन्या देवता न्ववायन् । ता प्रातः सवने मक्ततीये ढतीयसवने च । त्रथ हैतत् केवलमेवेन्द्रस्य, यदू हैं मक् त्वतीयात् । तस्मात् सर्वे निष्केवस्थानि प्रसन्ति । यदेव निष्केव-स्थानि, तत् स्वर्गस्य लोकस्य (१) रूपं । य द्वेवनिष्केवस्थानि, एकं

१ तदान्या चन्य इति इ०। तदान्यान्या इति ग०।

[.] २ रूप स्थेति इ०।

इ वा अर्थे सवनमासीत् प्रातः सवनमेव। अय हैतं प्रजापति-रिन्द्राय ज्येष्ठाय पुत्रायैतत् सवनं निरमिमत,यन् माध्यन्दिनं सवनं। तस्मान् माध्यन्दिने सवने सर्वे निस्तिवस्थानि ग्रंसन्ति। यदेव निक्षेवत्यानि, तत् खर्मस्य लीकस्य रूपं। यद्वेव निष्केवत्यानि, या ह वै देवताः प्रातःसवने होता ग्रंसति, ताः ग्रस्वा होता-मंसिनोनुमंसन्ति। मैतावरणं दर्च प्र उ गे होता मंसति, तद्भयं मैनावर्षं। मैनावर्षं मैनावर्षोनुगंसति। ऐन्हं द्वयं प्र उ गे होता गंसति, तदुभवमैन्द्रं। एन्द्रं ब्राह्मणाच्छं खनुगंसति, ऐन्द्राम्नं द्वचं प्र उ गे होता गंसति, तदुभयमैन्द्राम्नं। ऐन्द्राम्न-मच्छावाकोऽनुगंसित । अय हैतत् केवलमेवेन्द्रस्य, यदूर्द्वमरुल-तीया। तस्रात् सर्वे निष्केवल्यानि गंसन्ति। यदेव निष्केवल्यानि, तत् सर्गस्य सोकस्य रूपं। यद्वेव निष्केवस्यानि, यदेददेवीरसहि-ष्ठमाया अवाभवत् वेवनः सोमी अस्विति ऋचाभ्यनूतं। देवान् इ यज्ञन्तन्वाना चसुररचांस्यजिघांसन्। तेऽसुवन्, वामदेवं त्वं न इमं यन्नं दिचलतो गोपायेति, मध्यती वसिष्ठं, उत्तरती भरद्दाजं, सर्वाननु विष्वामितं। तस्मान् मैतावरुणी वामदेवान प्रचवते, वसिष्ठाद्वाद्मणाच्छंसी, भरद्वाजादच्छावाकः, सर्वे वि-म्बामिनात्। एत एवास्रीतद्वयो इरहम्मगा अप्रमत्ता यर्ज रचन्ति, य एवं वेद य एवं वेद ॥ २३ ॥

द्रत्यथर्वदीत्तरगीपथवाद्माणस्य तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥ ३॥

ऋय चतुर्घप्रपाठकः।

षीम्। कया निवित श्राभुवत् कया लंग जलेति मैत्रावर-

खस्य स्तोनियान्क्षी। कस्तमिन्द्र ता वस्तिति बाईतः प्रमान् यः। तस्योपरिष्टाद्वाद्वाणं। सयो ह जातो व्रषमः कनीन द्रति उक्षमुखम्। एवा त्वामिन्द्र विचयतिति पर्यासः। उपयुष्णः (१) सुमना उपाक इति यजति। एतामेव तद्देवतां यथाभागं प्री-खाति, वषट्कत्यानुवषट्करोति। प्रत्येवाभिम्ययन्ते नाष्याययन्ति, न ह्यनाराप्रश्साः सोट्न्ति॥१॥

तं वोदस स्तीष सं तत्वा यामि स्वीर्थिमिति ब्राह्मणा क्टंसिनः स्तीवियानुरूपी। उदु त्ये मधुमत्तमा गिर रित वार्षतः प्रगायः। पणवो वे प्रगायः, पणवः खरः, पण्यनामास्ये। अतो मध्यं वे सर्वेषां क्टन्सां द्वस्ती, मध्यं माध्यन्दिनं सवनानां, तन्मध्येन्वेव मध्यं समर्ध्यति। इन्द्रः पूर्भिदातिरहासमर्केरित्युक्यमुखं। उदुब्रह्माख्येरतत्रवस्त्रेति पय्यासः। एवेदिन्दं द्वजणं वच्चवाद्वमिति, परिद्धाति। वसिष्ठासो अभ्यवन्ति, प्रकारिति। अनं वा अर्कः, अत्राद्यमेवास्ये तत्परिद्धाति। सन स्तुतो वीरवद्यातु गोमदिति, प्रजार्थवास्ये तत्पर्यस्थाति। सन स्तुतो वीरवद्यातु गोमदिति, प्रजार्थवास्ये तत्पर्यस्थाति। सन स्तुतो वीरवद्यातु गोमदिति, स्वस्तिमतो रूपसम्बा। एतदे यत्तस्य सम्बं, यत् रूपसम्बं। यत् कर्मा क्रियमाणस्य ज्वाभिवदिति, स्वस्ति तस्य यत्तस्य पारमञ्जते। य एवं वेद यवैवं विद्यान् ब्राह्मणाच्छंसो एतया परिद्धाति। स्टजोषो वच्चो द्वषभस्तुराषाचिति यजति। एतामेव तद्देवतां यद्याभागं प्रोणति, वषट्कत्वानुवषट्करोति। प्रत्येवाभिस्यमन्तेनाप्याययन्ति, न ह्यनाराग्रण्साः सोदन्ति॥ २॥

तरोभिवेंविद्दसुनंतरणिरितिषासतीतिः अच्छावाकस्य स्ती-

^{&#}x27;१ उश्जुषण दति ग०।

नियानुक्षे । उदिन्तस्य रिचत इति, वाईतः प्रगायः । तस्त्रीतं ब्राह्म् । भूय इदाव्ये वीर्यायेति उक्षमुखम् । इमामूषु प्रभृतिं सातयेथा इति, पर्यासः । तस्य दशमीमुद्दरित । घोरस्य वा आङ्गरसस्यैतदाषं नेदाजं निर्देहेत् शस्त्रमानं पिवा वर्धस्य तव द्या सुतास इति यज्ञित । एतामैव तद्देवतां यथाभागं प्रीणाति वषट्कत्यानुवषट् करोति । प्रत्येवाभिभ्रशन्ते नाष्याययन्ति, न स्वाराष्यभाः सीदन्ति ॥ ३॥

षयाध्यया यएसावोमिति, स्तोतियानुरुपाय प्रगायायोक्यमुखाय परिधानीयाया इति, पञ्चकल आह्नयन्ते । पञ्चपदा
पङ्क्तिः, पाङ्की यज्ञः । सर्वे ऐन्द्राणि त्रेष्टुभानि ग्रंसन्ति । ऐन्द्रे
हि त्रेष्टुभं माध्यन्दिनए सवनं । सर्वे समवतीभिः परिद्धित,
तदात् समवतीभिः परिद्धिति । अन्तो वै पर्यासीन्त उदकः,
अन्ते नैवान्तं परिद्धिति (१) । सर्वे महतीभिर्यजन्ति, तदात् महतोभिर्यजन्ति । सर्वे सतवतीभिः पीतवतीभिरभिरूपाभिर्यजन्ति ।
यद्यद्विभिरूपं, तत् सम्बं । सर्वेनुवषट् कुर्वन्ति, खिष्टकत्त्वा
यनु वषट्कारी नेत् खिष्टकतमन्तरयामित । अन्तरिचलोकी
माध्यन्दिनं सवनं । तस्य पञ्च दिग्रः, पञ्चोक्यानि माध्यन्दिनस्य
सवनस्य । स एतेः पञ्चभिरक्षेरेताः पञ्च दिग्र आप्रोत्येताः
पञ्च दिग्र आप्रोति ॥ ४॥

श्रव यदौपासनं हतीयसवन उपास्यन्ते, पितृनेव तेन प्रीणा-ति । उपांश पात्तीवतस्याग्नीधी यजति, रेती वै पात्नीवतः, उपांखिव वै रेतः सिच्यते, तन्नानुवषट्करीति, नेट्रेतः सितां

१ परिद्धातीत ढ०।

संख्यापयामीति। चर्सं खितिमिव वै रेतः सिक्तं सक्दं। संख्या वा एवा, यद्नुवषट्कारः। तस्मानानुवषट् करोति। नेष्टुक्वस्थे धिष्णान्ते वासीनो भच्चयन्ति, पत्नीभाजनं वै नेष्टा, प्रम्नीत् पत्नीषु रेतो धत्ते, रेतसः सिक्ताः प्रजाः प्रजायन्ते प्रजानां प्रजननाय। प्रजावान् प्रजनियश्वर्भविति प्रजात्ये। प्रजायते प्रजया पश्चिः, य एवं वेद ॥ ५॥

श्रव गाकलां सुद्धति । तद्यवाहिर्जीर्णायास्वचो निर्मुश्चेत इवीका वा मुद्धात्, एवं इवैते सर्वस्मात्पापमनः सम्मस्यन्ते, ये गाकलां सुव्हित । द्रोणकलग्ने धाना भवन्ति, तासां इस्तैरा-द्धिति । प्रावो वै धानाः, ता श्राह्मवनीयस्य भस्मान्ते निव-पन्ति । योनिर्वे पश्रनामाह्मवनीयः, स्व एवैनंस्तृ होष्ठे निरपक्रमे निद्धित । श्रव स व्याद्यतीप्स सोमानाप्याययन्ति, तान् इ श्रन्त-वैद्यां सादयन्ति, तिह सोमस्यायतनं । चात्वालादपरेणाध्वर्यु-श्वमसानिक्षः पूरियत्वोदीचः प्रणिधाय हरितानि द्यणानि व्यव-द्धित । यदा वा श्रापसीषधयस सङ्गक्कन्ते, श्रव कृत्सः सोमः सम्मद्यते । ता वैष्वव्यर्चा निनयन्ति । यद्यो वे विष्णुः, यद्यमेवै-नमन्ततः (१) प्रतिष्ठापयित । श्रव यद्यद्यः प्रतिनिधिं कुर्वन्ति, मानुषेणैवैनं तङ्गचेण दैवं भन्नमन्तर्द्धिति ॥ ६ ॥

पूर्तिर्वी एषीमुिषांक्षीके ध्वर्युष यजमानक्षाभिवहति, तद्यदेनं दक्षानिभ हत्यावस्थमुपहरेयुः । यथा कुणपं वाति, एवमेवैनं तत् करोति । अय यदेनं दक्षानिभ हत्यावस्थमुपहरिन्त, सर्वभेवैनं सयोनिं सन्तनुते, सस्दिं सन्धरिन्त । अभूद्देवः सविता वन्धो

१ यज्ञ एवेत्मन्तत इति गः।

नृत(१) इति जुहोति, सर्वमेवैनं सपर्वाणं सक्षरिन्त(१)। तिस्विभि-स्तिवृद्धियेश्वो द्रप्यवतीभिरभिजुहोति, सर्वमेवैनं सर्वाङ्गं सक्ष-रति(१)। सौमीभिरभिजुहोति, सर्वमेवैनं स श्रात्मानं भरति(४)। पञ्चभिरभिजुहोति, पाङ्क्तो यश्चः, यश्चमेवावक्त्ये। पाङ्कः पुरुषः, पुरुषमेवाप्नोति। पाङ्काः पश्चवः, पशुष्वेव प्रतितिष्ठति। प्रतितिष्ठति प्रजया पश्चभिः, य एवं वेद॥ ७॥

श्रानिर्वाव यम इयं यमी। कुसी हं(") वा एतद्यमस्य(") यज-मान श्रादत्ते, यदीषधी भिर्वे दिं स्तृणाति। तां यदनुपीष्य प्रया-यात्, यातये रचे नमे अमुण्यां सोके यमे यत्कुसी दमयमित्यमप्रतीत-मिति(") वेदिसुपीषन्ती (") है व सन्यम ङ्कुसी दं निरवदाय (") श्रवृणी भूला स्वर्गं लोक मेति। विश्वलोपविश्वदावस्य ला सं जुहे। मी-त्याह, होताहा यजमानस्यापराभावाय यदु मित्रमिव चरम्य-स्विना सम्भून् प्रदाव्ये जुहुयात्। एष ह वा श्रानिर्वेश्वानरी यत् प्रदातव्यः, स्वस्थामे वैनं तद्योग्यां सादयति॥ ८॥

अन्हां विधान्यामेकाष्टकायामपूपञ्चतुः यरावं परका प्रात-रेतेन कचमुपोषेत्। यदि दहति पुख्यसमं भवति, यदि न दहति

१ वन्द्रोतिन इति ग॰, भ० च।

२ सभारति इति ग॰, भा०, ट॰ घ।

२,४, सकारकीति च॰।

५ यम इयं पश्चमी कुसीदसीदिमिति गः। यम इयं यमी यत् कुसीदिमिति चः।

६ एतयजमानस्येति च०।

० कुधीदमपमित्यप्रतीतमितीति टे । कुधीदमपमित्यमप्रतीत्तमिति च , भा व्या

क वेदिमुपोषधीति भा०, ८० च।

र निर्वदायेति च॰, भा०।

पापसमं भवित। एतेन इस्र वा अक्तिरसः पुरा विद्यानेन दीर्घ-सनमुपयिना। यो इ वा उपद्रष्टारमुपत्रीतारमनुख्यातारमेव विद्वान्यजते, सममुष्मिं क्षीक इष्टापूर्त्तेन गच्छते। अम्निर्वा उपद्रष्टा, वायुर्वा उपत्रीता, आदित्योवा अनुख्याता, तान्य एवं विद्वान्य-जते, सममुष्मिं क्षीक इष्टापूर्त्तेन गच्छते। यनी नभसस्पति-रित्याइ, अम्निर्वे नभसस्पतिरम्निमेव तदाइ। एतनी गोपायेति स तं नो नभसस्पतिरित्याइ, वायुर्वे नभसस्पतिर्वायुमेव तदाइ। एतनी गोपायेति देव संस्मानत्याइ(१), आदित्यो वै देवसंस्मानः, आदित्यमेव तदाइ। एतनी गोपायत्ययं ते योनिरिति, अर्खी-रिम्नं(१) समारोपयेत्। तदाइः, यदरख्येः समारूढी नग्येद-दस्यान्नः सीदेत्, पुनराधेयः स्थादिति। या ते अम्नेर्यक्तिया तनूस्तया मे द्यारोइ तया मे द्याविधायन्ते योनिरित्याक्तन्नमीन् समारोपयेत्। एष इ वा अग्निर्योनिः, स्वस्थामेवैनं तद्योन्यां सादयिति॥ ८॥

यो इ वा श्रामिष्टोमं सान्हं वेद, श्रामिष्टोमस्य सान्हस्य सायुच्यं सलोकतामश्रुते। य एवं वेद, यो इ वा एव तपत्येषोम्नि-ष्टोम एव सान्हः, तं सहैवान्हा संस्थापयेयुः, सान्हो वै नामैषः, तेनासन्त्वरमाणाश्वरेयुः(^१) यह वा इदं पूर्वयोः सवनयोरसन्त्व-

१ संस्थानेत्याहेति गः। सस्यानेत्याहेति इ०।

२ चरणोरग्रोनिति भा॰, ट॰ च।

१ असलरमाणासरेयुरिति ग०, ट॰ घ।

रमाणायरिन्त,(१) तसाहिद। तं प्राची यामता बहुलाविष्टा। अथ यहें इं त्यतीयसवने सन्तरमाणावरंति,(१) तसाहिदं प्रत्येच-होर्घारस्थानि भवन्ति। यथैव प्रातः सवन एवं माध्यदिनसवन एवं ढतीयसवने, एवमु इ यजमानी प्रमायुकी भवति । तेनासन्वर-माणाबरेयः(^१)। यदा वा एष प्रातक्देत्यथ मन्द्रतमं तपति, तस्रात्मस्रतमया वाचा प्रातःसवने प्रसित्। अत्र यदाभ्येत्यथ बनीयस्तपति, तस्नाइनीयस्वा वाचा माध्यन्दिने सवने गंरेत्। त्रवा यदाभितरामेत्वच चलिष्ठतमं तपति, तसाइलिष्ठतमया वाचा तृतीयसवने शंसेत्। एवं शंसेत्, यदि वा त ईशत("), वाग् हि गस्तं, ययानुवाचोत्तरस्थोत्तरयोत्सहेत्, त्रासमापनाय-तना प्रतिपद्येत(^प)। एतत् सुणस्ततरमिव भवति, स वा एष न कदाचनास्तमयति, नोदयति। तदादेनं पद्यादस्तमयतीति मन्यन्ते, अन्ह एव तदन्तं गलावामानं विपर्थस्वतेहरेवाधस्तात् क्षणुते रात्री परस्तात्। स वा एष न कदाचनास्तमयति नोदयति । तद्यदेनं पुरस्तादुदयतीति मन्यन्ते, राह्रेरेव तदन्तं बलाबालानं विपर्थस्यते रानिमेवाधस्तात् क्रणतेऽद्यः पर-स्तात्। स वा एष न कदाचनास्तमयित नीदयित न इ वै

[.] १,२, सत्तरमाचायरनौति ग०।

र तेनासलरमाणा**य**रेयुरिति ग०।

४ वाच र शक्ति हः।

५ प्रतिपद्यते इति ग॰।

कदाचन निक्कोचिति । एतला सायुज्यं सस्रोकतामश्रुति, य एवं विद्र॥१०॥

अवात एकाइस्वेव ढतीयसवनं, देवाऽसुरा वा एषु सीकेषु समयतना। ते देवा असुरानभ्यजयन्। ते जिता अहीरावयीः सिसं समभ्यवागुः। स हैन्द्र जवाच, इमे वा असुरा अहीरावयीः सिसं समभ्यवागुः। कथाइश्वेमानसुरानम्युत्वास्थामहा इति। अहश्वेसम्बन्धोत्, अहश्वेति वृष्णः, अहं चिति वृहस्पतिः, अहं चिति वृहस्पतिः, अहं चिति विष्णुः। तानभ्युत्वायाहोरावयोः सम्मिनिजृषः। यदभ्यु-यात्वाहोरावयोः सम्मिनिजृषः, तस्मादुत्वा अभ्युत्वाय ह वै दिषन्तं भाढ्यां निर्हन्ति(१), य एवं वेद। सोन्निर्ध्वा भूत्वा प्रथमः प्रजिगाय। यदम्निरध्वो भूत्वा प्रथमः प्रजिगाय, तस्मादान्नेयोभि-क्त्यानि प्रणयन्ति। यदम्निरध्वो भूत्वा प्रथमः प्रजिगाय, तस्मादान्नेयोभि-क्त्यानि प्रणयन्ति। यदम्निरध्वो भूत्वा प्रथमः प्रजिगाय, तस्मात्वानि प्रणयन्ति। यदम्निरध्वो भूत्वा प्रथमः प्रजिगाय, तस्मात्वानि प्रणयन्ति। यदम्निरध्वो भूत्वा प्रथमः प्रजिगाय, तस्मात्वानि प्रथमन्ते। या वाक् सीम्निः, यः प्राणः स वृक्षः, यन्त्रनः स इन्द्रः, यच्छः स वृहस्पतिः, यच्छानं स विष्णः। एते ह वा एतान् प्रश्वभिः प्राणः समोर्थोत्वापयन्। तस्मादु ह एवताः पञ्च देवता उत्वेषे प्रस्तने॥ ११॥

प्रजापति होते भ्यः पञ्चभ्यः प्राणिभ्यो देवान्(१) सस्जे। यदु चेदं किं च पाङ्कं तत् सङ्घा व्याञ्चलयत्। ते होचुर्देवाः, म्हानीयं

१ निदमीति इ॰। निद्दमीति ट०।

२ चभ्यतस्थुरिति इ०, ट० च।

१ प्राचेभ्यान्यान्यवानिति इ०, उ० च।

पिता मयीभूः, पुनितमं समीर्थेत्यापयामीति (१)। स ह सस्त-माख्यायाभ्युपतिष्ठते (१), यदि ह वा अपि निर्णितस्येव कुलस्य सम्युचिण यजते, सस्तं हैवाख्यायाभ्युपतिष्ठते। यो वै प्रजापितः स यज्ञः। स एतैरेव पश्चभिः प्राणैः समीर्थेत्यापितः। ये ह वा एनं पश्चभिः प्राणैः समीर्थेत्यापयएस्ता उ एवैताः पश्च देवताः उन्नेव प्रस्ताने॥ १२॥

तदाइः, यहयोद्वेततयोस्तुवत इन्हान्खोरिति, अय कसाङ्ग्यिष्ठो देवता उक्षे यस्यन्त(१) इति । सन्तो वा सान्निमारुतमन्तर-क्यान्यन्त साम्बनं कनीयसीषु देवतासु स्तुवते, सन्तेष्विति । श्रय कसाङ्ग्यिष्ठो देवता उक्षे यस्यन्त(१) इति । हे हे उक्षमुखे भवतः, तदाद हे हे ॥ १३॥

श्रव यदैन्द्रावार्ण मैनावर्णस्रोक्षं भवति। एन्द्रावार्ष-स्वत्यं ब्राह्मणाच्छंसिन उक्षं भवति। ऐन्द्रावैणावमच्छावाक-स्वोक्षं भवति। हे संश्रसंस्त एन्द्रं च वार्रणस्वेकमैन्द्रावार्रणं भवति। हे संश्रसंस्त ऐन्द्रं च वार्षस्त्रत्यश्चेकमैन्द्रावार्षस्त्रत्यं भवति। हे संश्रसंस्त (१) ऐन्द्रं च वैणावश्चेकमेन्द्रावैणावं भवति। हे हे उक्षमुखे भवतः, तदाद हे हे ॥१४॥

यव यदैन्द्रावाक्णं मैनावक्णस्थोक्षं भवति । इन्द्रावक्णा सतपाविमं सतं सोमं पिवतं मदां धतवतावित्यृचाभ्यनूक्षं।

१ उत्यापयामेतीति च०, ट० प।

२ अभ्युपगम्यते इति कः।

२, ४, मखते इति ग०।

५ दे गंचसंस रति भाः। दे पंगसंस रति पः।

महि हतीयसवनम्। एत्यूष्(१) व्रवाणि ता श्रीनरगामि भारते इति मैतावकणस्य स्तोचियानुरूपो। चर्षणो धृतं मधवानमुक्ष्यमित्युक्षमुखं। तस्योपरिष्टाद्वाच्यणम्। यस्तमाद्यामसरो विष्क्रवेदा इति वाकणं सांग्रंसिकम्। श्रद्धिति वक्णोव्रवीद्देवतयोः
संग्रंसायानतिग्रंसायः। इन्द्रावकणा युवमध्वराय न इति पर्यास्
ऐन्द्रावाकणे। एन्द्रावाकणमस्यैतिन्तित्युक्षं(१)। तदेतत् स्वस्मिन्नायतने स्वस्यां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति। इन्दं वा एता
देवता भूता व्यजयन्त विजित्या एव। यथो इन्द्रस्थैव मिष्यतस्य प्रजात्ये सैकपादिनो(१) भवति। एकपादिन्या होता
परिद्धाति। यत्र होतुर्हाचकाणां युच्चन्ति(४), तत् सम्बन्तदे
खावावां राजानामध्वरेवहत्यामिति। एवमेव केवलपर्यासं
कुर्यात्। केवलस्तां केवलस्त्रमिवोत्तरयोभवति। इन्द्रावकणा
मधुमत्तमस्येति यजति। एते एव तद्देवते यथाभागं प्रौणाति,
वषट्कत्यानुवषट्करोति। प्रत्येवाभिन्द्याने नाप्याययन्ति न

श्रय यदैन्द्रावाई सात्यं ब्राह्मणाच्छं सिन उन्धं भवति, इन्द्रय सोमं पिवतं वहस्पते सिन्(") यद्भे मन्द्रसाना व्यणुस् इत्यृचा-भ्यनूनां महित वृतीयसवनं। वयमु त्वामपूर्य यो न इदिमदं

[.] १ एच्चुषु इति ड०च। रुच्चूयू इति च॰।

२ अस्येतं नित्यम्क्यमिति च॰।

र खकपादिनीति भाः।

४ युञ्जतीति ग०।

५ रुस्यते तिसन्निति गः।,

पुरेति ब्राह्मणाच्छंसिन स्तोचियानुरूपौ। प्र महिष्ठाय वहते व्रहृद्रय दृत्य्कथमुखं। ऐन्द्रं जागतं, जागताः प्रथवः, पश्ना-मास्यै। जागतमु वै हतीयसवनं हतीयसवनस्य रूप। उद-प्रतो (१) न वयो रचमाणा इति वाह सायं सांग्रंसिकं। अह-च्चिति ब्रहस्यतिरत्नवीत् देवतय**े: सं**गंसायानतिगंसाय(^९)ा अच्छाम इन्द्रं मतयः खर्विद इति पर्यास ऐन्द्रावाईसाखे। एन्द्रावाईसात्यमस्यैतं नित्यमुन्धं। तदेतत् स्वसिन्नायतने स्त्रस्यां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति । इन्हं वा एता देवता भूला व्यजयन्त विजित्या एव, यथो इन्हरीव मिथुनस्य प्रजात्ये। वृत्तस्यतिनेः परिपातु पश्चादित्यैन्द्रावार्हस्यत्या परिद्धाति। इन्द्रा-इहसालोरेव यन्नं प्रतिष्ठापयति, उतोत्तरस्मादधरादघायी-रिन्द्रः पुरस्तादृत मध्यतो नः सखा सखिस्यो वरिवः क्रणोलिति। सर्वाभ्य एव दिग्भ्य त्रामिषमाणास्ते, नार्लीयं नार्मे नामयते। सोक्षे कामः समध्यते, य एवं वेद । यश्वैवं विहान् ब्राह्मणक्कंस्ये-तया परिद्धाति । हहस्पते युविमन्द्रय वस्त इति यजति । एते एव तद्देवने यथाभागं प्रीणाति वषट्कत्यानुवषट्करोति । प्रत्ये-वाभिस्यन्ते नाष्याययन्ति न चानारायण्साः सीदन्ति ॥१६॥ त्रय यदैन्द्रावैषावमच्छावाकस्योक्यं भवति, इन्द्राविषाू मदः यती मदाना मा सीमं यातं द्रविणी दधानेत्युचा भ्यनूत्रं मदद्वि खतीयसवनं । अधाहीन्द्र गिर्वण इयन्त इन्द्र गिर्वण इत्यक्का-

वाकस्य स्तोतियानुरूपौ। ऋतुर्जनित्री तस्या अपसस्परीत्यक्य-

१ उद्धृत इति ग॰।

२ शंशं सायान ति शंसाये ति भा॰।

मुखं। तस्योत्तं ब्राह्मणं, नूमत्ते दयते स नियमित वैद्यवं सोमं सिकं। यहचेति विद्युरववीत्, देवतयोः संगंसायानित्रयंसाय। सं वां कर्मणा सिमषा हिनोमीति पर्यास ऐन्द्रावैद्यवि । ऐन्द्रावेद्यवमस्थैतं नित्यमुन्षं। तदेतत् स्विध्यायतने स्वस्यं प्रतिष्ठायं प्रतिष्ठापयति । इन्द्रं वा एता देवता भूत्वा व्यजयन्त विजित्या एव। यद्यो इन्द्रस्वेव मिथुनस्य प्रजात्या उभा जिय्ययुर्ने पराजयेथे इत्येन्द्रावेद्याव्यर्ची परिद्धाति, इन्द्राविद्योरेव यद्यं प्रतिष्ठापयति। इन्द्राविद्यं पिवतं मध्यो अस्येति यज्ञति। एते एव तद्देवते यथाभागं प्रीत्याति वषट्कत्यानुवषट्करोति। प्रत्येवाभिस्थन्ते नाष्याययन्ति न द्यनारामण्याः सीदन्ति ॥१०॥

श्रवाध्यर्थे। श्रष्ट्यस्वोमिति स्तोतियायानुरूपायोक्ष्यमुखाय परिद्धानीयाया इति चतुसतुराव्ह्यन्ते । चतस्तो वै
दिश्रः, दिच्च तत् प्रतितिष्ठन्ते । श्रयो चतुष्पादः प्रगवः, पश्रनामास्य । श्रयो चतुष्पर्वाणो हि ढतीयसवने होत्रकाः, तस्माचतुः
सर्वे तेष्ट्मं जागतानि शंसन्ति । जागतं हि ढतीयसवनं । श्रय
हैतत् तेष्टुभान्यप्रतिभूतमिव हि प्रातःसवने मरुखतीय ढतीयसवने च होत्रकाणां श्रस्तं । धोतरसं (१) वा एतसवनं, यन्तृतीयसवनं । श्रय हैतदधीतरसं श्रक्तियं छन्दः, यत् तिष्टुभा यातयाससवनस्यैव तत् (१) सरस्तताय । सर्वे समवतीभिः परिद्धति,
तद्यसमवतीभिः परिद्धति । श्रन्तो वैपर्यासोन्त उदकीन्तः, सजाया उ ह वा श्रवेनायान्तेनैवान्तं परिद्धति । सर्वे महतीभि-

[.] १ बीतरसमिति ग॰, भा॰, ट॰ च।

२ सवनस्थैतदिति छ०।

र्यंजिन्त, तद्यसहतोभिर्धजिन्ति। सर्वे सुतवतीभिः पौतवतीभिर-भिक्षपाभिर्यजिन्ति। यद्यज्ञेभिक्षपं, तत्सस्यं। सर्वेनुवषट् कुर्वन्ति, विष्टकत्त्वा अनुवषट्कारी नेत् खिष्टकतमन्तरयामिति। असी वै लीकस्तृतीयसवनं, तस्य पश्च दिशः, पश्चोक्तयानि वृतीयसवनस्य। स एतेः पश्चभिक्क्षेः एताः पश्च दिश आप्नोति। तद्यदेषां लोकानां क्ष्मं, या माता। तेन कृषेण तया मात्रयेमां लोकान् नृष्नोतोमां क्षोकानृष्नोतीति॥ १८॥

तदाहुः, िकं घोड़िशनः घोडिशित्वं, घोडिशस्ती नािण घोडिश यस्तािण घोडिशभिरचारेरादत्ते, ते वा अचरे चितिरचेते, शोड-शिनोनुष्टुभमभिसम्पनस् (१)। वाची वा एतौ स्तनी, सत्यादृते वाव ते, अवत्येनं सत्यं, नैनमहतं हिनस्ति, य एवं वेद ॥१८॥

्द्रत्यथर्ववेदोत्तरगोपथब्राह्मगस्य चतुर्घः प्रपाठकः समाप्तः ॥४॥

त्रय पन्तमप्रपाठकः।

श्रोम्। श्रह्में देवा श्राययन्त रातीमस्राः। तेऽस्राः समावदीर्थ्या एवासन्, नी व्यावन्तन्त । सीऽव्रवीत्, इन्द्रः कश्राष्टं चेमानस्रान् रातीमन्ववैष्यामष्टा इति । स देवेषु न प्रत्यविष्टत्, श्रविभयू रात्रेस्तमसः । सत्योस्तम इव हि रात्रिः, सत्युर्वे तमः, तस्माद्वाप्येतिष्टं भूयानिव नक्तं। स यावसात्रमिवाप्रक्रस्य विभेति, तं वै छन्दांस्येयान्ववायन्। तद्यक्कन्दास्येवान्ववायन्,

१ चतुष्ट भेमभिसम्बद्धारीत ए०।

तस्मादिन्द्रस्य छन्दांसि च राव्रिं वहन्ति, न निविद्यस्थिते न पुरीरत्नस्थाया नान्या देवता। इन्द्रस्य द्वेव छन्दांसि च राव्रिं वहन्ति, तान्वे पर्यायैः पर्यायमनुदन्त। यत् पर्यायैः पर्यायमनुदन्त। यत् पर्यायैः पर्यायमनुदन्त। यत् पर्यायैः पर्यायमनुदन्त, तस्मात् पर्यायाः, तत् पर्यायाणां पर्यायतः। तान्वे प्रयमेरेव पर्यायैः पूर्वराचादनुदन्त, मध्यमैर्मध्यराचादुत्तमैरपर-राव्रात्। अपिग्रवया अपिस्मसीत्यत्रवन्। तद्यदपिश्ववया अपिस्मसीत्यत्रवन्, तद्पिश्वराणामपिश्वरत्तं। श्रवराणि स्वतु ह वा अस्यैतानि छन्दांसीति ह स्माह। एतानि ह वा इन्द्रं राज्ञास्तमसो सत्योरिभपत्यावारयन्, तद्पिश्वराणामपि श्रवरत्त्वम्॥१॥

प्रथमिषु पर्थायेषु स्तुवते, प्रथमान्येव पदानि पुनरादद्ते।
यदेवैषां मनोरथा श्रासन्, तदेवैषान्तेनादद्ते। मध्यमेषु पर्यायेषु स्तवते, मध्यमान्येव पदानि पुनरादद्ते। यदेवैषामखा गाव श्रासन्, तदेवैषां तेनादद्ते। उत्तमेषु पर्थायेषु
स्तुवते(१), उत्तमान्येव पदानि पुनरादद्ते। यदेवैषां वासी
हिर्द्धं मणिरध्यात्ममासीत्, तदेवैषां तेनादद्ते। श्रा द्विषती
वसु दत्ते, निरेवैनमेभ्यः सर्वेभ्यो लोकिभ्यो नुद्ते, य एवं
विद्या २॥

पवमानवदहरित्याहुः, न रात्निः पवमानवती, कथमुभ पव-मानवती भवतः, केन ते समावद्वाजी भवत इति। यदेवेन्द्राय मद्देने सुतमिदं(१)वसी सुतमन्य इदं ह्यन्वीजसा सुतमिति स्तुवन्ति

१ स्तुवन्त इति 🕶०।

२ खुनमिति भा०।

च शंसन्ति (१) च, तेन राचिः पवमानवती,(१) तेनोभे पवमान-वती भवतः, तेन ते समावद्वाजी भवतः। पञ्चदग्रस्तीनमहरि-त्याइः, न रातिः पञ्चदशस्तोत्रा, जयमुभे पञ्चदशस्तीत्रे भवतः, केन ते समावद्वाजी भवत इति। दादगस्ती नाष्यपिशर्वराणि तिस्टिभिर्देवताभिः सिथना रायन्तरेणाधिना यः स्त्वते, तेन राजिः पचदग्रस्तोवा, तेनोभे पचदग्रस्तोवे भवतः, तेन ते समावद्वाजी भवतः। परिमितं स्तुवन्छपरिमितमनुशंसन्ति, परिमितं भूतमपरिमितं भव्यमपरिमितान्येवावरुम्यादित्यतिशं-सन्ति (१)। स्तोममति वै प्रजास्यालानमतिप्रावः (४)। तदारेवा-स्यातानमदेवास्यैतेनाप्याययन्ति । अयो द्वयं वा दूरं सर्वं स्नेह-बैव तत्तेजय। त्रय तदहीरावाभ्यामाप्तरं सेहतेजसोराखै। गायत्रीं स्तोत्रियानुरूपं गंसन्ति, तेजो, वै गायत्री, तमः पापा राविस्तेन तेजसा तमःपाणानन्तरन्ति पुनरादायं(॥), शंस-न्ति। एवं हि सामगाः सुवते, यथास्त्तममुशस्तं भवति। नं चितत् ख्तं यदानुगर्खं। तदाइः, त्रय वसादुत्तमात् प्रतीद्वारादाइय सामा गस्त्रमुपसन्तन्वनीति॥३॥

् धुर्तवा वै यन्नः, तस्विधर एव हविर्धानं, मुखमाहवनीयः, उदरं सदः, श्रन्तरुक्थानि, बाह्र मार्क्जालीयसान्नीधीयस, या इसा

१ खुवति च ग्रंसतीति ग॰।

१ पवसामयतीतीति गः।

१ चतिशंसनीति ग॰, भा॰, ट॰ च।

४ प्रजास्थातानमितीति ग॰, च॰ च।

५ पुनरादाथेति ह०।

देवतास्ते चन्तःसदः, सन्धिष्ठगाप्रतिष्ठे(९) गाईपत्यव्रतश्रवणी इति। चयापरन्तस्य, मन एव ब्रह्मां, प्राण उहाता, चपानः प्रस्तीता, व्यानः प्रतिहर्त्ता, वाग्घोता, चत्तुरध्वर्धः, प्रजापितः सदस्यः, चङ्गानि होत्रागंसिनः, पाता यजमानः । तद्यदध्वर्थस्तोत्रमुषा-कारीति सोमः पवत इति, चचुरेव तत् प्राचैः सन्दधाति । प्रथ यत् प्रस्तोता ब्रह्मान्यमामन्त्रयते, ब्रह्मन् स्तोष्यामः प्रयास्तरिति । मनीयणीर्भवति एतेषां प्राणानां, मनसा हि प्रस्ताः स्तीमन स्तयामिति, प्राणानेव तत् मनसा सन्दर्धाति। अव यद्वस्ता स्तुते-त्युचे रनुजानाति, मनी वे ब्रह्मा, मन एव तत् प्राणेः सन्दर्धाति । श्रय यत् प्रस्तोता प्रस्तोति, श्रपानमेव तत् प्राणैः सन्द्धाति । श्रय यत प्रतिहत्ती प्रतिहर्रात, व्यानमेव तदपानै: सन्दधाति। श्रव यदुद्वातीद्वायतिः समानमेव तत् प्राचैः सन्दधाति । अथ यद्वीता साच्या अस्त्रमुपसन्तमीति, वाग्वे हीता, वाचमेव तत् प्राणै: सन्दर्भाति । अब यत् सदस्यो ब्रह्माणसुपासीदति, प्रजापतिर्वे सदस्यः, प्रजापतिमेवाप्नोति । त्रय यद्योत्रायंसिनः सामं सन्तति कुर्वन्ति, अङ्गानि वै होवाशंसिन, अङ्गान्धेवास्य तत् प्राचैः सन्दर्भाति। अय यदाजमानस्तीनसुपासीद्ति, आला मै यज-मानः, त्रालानमेवास्य तत् कल्पयति । तस्राद्देनं वहिर्वेद्यभ्या-त्रावयेषुर्वाभ्युदियात्राभ्यस्तमियान् नाधिष्के प्रतपेनेत् प्राचिभ्य षात्मानमन्तर्गादिति॥४॥

प्रथमेषु पर्यायेषु स्तुवते, प्रथमेषु परेषु निनर्हयन्ति, प्रथमराचा-देव तदसुरातिरप्रन्ति । मध्यमेषु पर्यायेषु स्तुवते, मध्यमेषु परेषु

१ सन्धिक्याः प्रतिष्ठे द्वति गः, चः, इः, चः।

निनर्देशन्ति, मध्यमरावादेव तदसुराविरवन्ति । उत्तमेषु पर्यायेषु स्त्वते, उत्तमेषु निनर्दयन्ति, उत्तमराचादेव तदसुराविरव्यन्ति । तद्यवाभ्याघारात् पुनः पुनः पामानं निर्हरन्थेवमेवैतत् स्ती वियानुक्पाभ्यामहोरानाभ्यामेव तदसरानिरव्यन्ति। गायनी र्यसन्ति, तेजी वे ब्रह्मवर्ष गायती, तेज एवासी तहस्रवर्षसं यजमाने दंधति। गायकी प्रस्था जगती प्रसन्ति, ब्रह्म इ वै जगती, ब्रच्चाणैवासी तद् ब्रच्चवर्चसं यजमाने द्रधति । व्याव्हयन्त गायबीस जगतीसान्तरेण, छन्दांस्रीय तं नानावीर्याणि कुर्वन्ति। जगतीः ग्रस्या विष्टुभः ग्रंसन्ति, प्रावी वै जगती, प्रश्नेव तत् तिष्ट्भः परिदर्धति। बलं वै वीर्यं त्रिष्ट्प् बलमेव तद्दीर्ये-न्ततः (१) प्रतिष्ठापयति । अन्यस्रत्यो मद्दयः सुतवत्यः पौतव-त्यस्त्रिष्ठभो याज्याः सरहाः सलचाः, एतदै रात्रीरूपं नायियात्। राविं यावदु इ वैं न वा स्तुवते न वा मस्ते तावदी खरा चसुर्द्यांसि च यन्नमनुवनयन्ति(र)। तस्मादाहवनीयं समिध-माम्नीधीयं गार्हपत्यं धिशांत्र समुज्यस्यते। अतिभाषयेरन् ज्वलयेरन् प्रकाशमिव वै तस्यादारे भिन्नं सुवीरंस्तान् हातः चेहो वा इति पाषानाभिष्ठक्रोति(^१)। ते तमः पाषानमपान्नते ते तसःपामानमपाच्चते ॥ ५ ॥

विखक्षं वै लाष्ट्रमिन्होहं स लष्टा हतप्रतीभिचरणीयमपेन्द्रं

र्तदीर्यानत इति भाः। तदीर्ये तत इति रः।

१ यज्ञमतु मनबन्तीति भः । यज्ञमतुमनयतीति गः।

१ अभिव्याति भः।

सीममाहरत्(१)। तस्वेन्द्री जित्तरे। स संस्कृत्वा(१) प्रासंहा सीम-मिवत् स विष्टदार्हत्। तस्तात् सोमो नानुपङ्कतेन(१) न पातव्यः। सोमपीकोस्य हुगिक्को(१) भवति। तस्य मुखात् प्राचेभ्यः त्रीर्वेशांस्यूर्ध्वान्युदक्रामत्। तानि पश्च् प्राविश्वन्। तस्तात् पश्ची यशोयशो ह भवति, य एवं वेद् । ततीस्ता एतदिखनी च सरस्तती च यश्चं समभरन्(१),सीनामिं भैषच्याय। तयेन्द्रमभ्यविश्वन्। ततो वे स देवानां त्रिष्ठीऽभवत्। त्रेष्ठः स्तानां चान्येषां च भवति, य एवं वेद यश्चेवं विद्वान्त् सीता-मस्त्वाभिविश्वते॥ ६॥

श्रव साम गायित ब्रह्मा, खंत्रं वे साम, खंत्रें वें नं तदिमिविश्वति । श्रवी साम्नाज्यं वें साम, साम्नाज्येनैवेनं तत्
साम्नाज्यं गमयित । श्रवी सर्वेषां वा एष वेदानां रसः, यत्
साम, सर्वेषामेव तहेदानां रचेनाभिषिश्वति । हहत्यां गायिन्तः (९),
हहत्यां वा श्रसावादित्यः श्रियां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठतस्तपित ।
ऐन्द्रगं हहत्यां गायितः (९) । ऐन्द्री वा एष यज्ञकतुर्येत् सीनामिन्दिः । ऐन्द्रायतन एष एतर्षि यो यजते, स्व एवेनं तदायतने
प्रीशाति । श्रय कस्मात् संस्थानानि नाम, एतेर्वे सामभिर्देश

१ सोममारदिति **च**ः, **भः च**।

१ ससंता इति ग॰ ।

१ नातुपद्भय तेन इति भा॰।

४ अस्य द्री दिंक दति वः।

u समारेदिति च०।

६ व्हत्यां मायतीति इ०,८० च । वहत्या मायतीति म०।

० रहत्या गायतीति गः।

रम्द्रमिन्द्रियेण वीर्क्यण समध्यम्(१), तथैवैतदाजमाना एतैरव सामभिरिन्द्रयेणैव वीर्क्यण सङ्खन्ति। संयवसे वियवसे सत्य-यवसे यवस इति सामानि भवन्ति। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठा-स्यति। चतुर्निधनं भक्ति, चतस्ती वै दिग्नः, दिच् तत् प्रतिः तिष्ठम्ते। अथी चतुष्णादः प्रगवः, प्रशूनामाप्तेर। तदान्तः, यदे-तत् साम मीयते, अत्र क्षेतस्य साम्ममुक्षं, का प्रतिष्ठा। त्रया देवा एकाद्यत्यान्तः, एतदा एतस्य साम्ममुक्ष्यमेषा प्रतिष्ठा। व्यक्तिंगं पहं रह्णाति, साम्नः प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठायै॥ ७॥

प्रजापितरकामयत, वाजमाप्तुयात्, खर्गं लोकमिति। स एतं वाजपेयमपछत्। वाजपेयो वा एषः, य एष तपित, वाजमितेन यजमानः खर्गं लोकमाप्नोति। ग्रुक्तव्यो ज्योतिष्ययः प्रातःसवने भवन्ति, तेजो ब्रह्मवर्षसं तामिराप्नोति। वाजव्यो माध्यन्दिने सबने खर्मछ लेख्य समध्ये। श्रुक्तव्यो गणवत्यः पश्रमत्यस्त तीयसवने भवन्ति, भूमानं तामिराप्नोति। सर्वः सप्तद्यो-भवन्ति(१), प्रजापितवें सप्तद्यः, प्रजापितमेवाप्नोति। हिर्ण्यस्रज ऋत्विजो भवन्ति, महस एव तद्र्णं क्रियते। एष मेमुिषांक्रोके प्रकाशोसदिति, ज्योतिवें हिर्ण्यं, ज्योतिवेवेनमन्तद्धित्याजं भावन्ति यजमानमुज्जापयन्ति, नाके रोहिति, स महसे रोहिति, विश्वमहसे रोहिति, सर्वमहसे रोहिति, मनुष्यलोकादेवेनमन्तर्द्धभिति। देवस्य सवितः सर्व खर्गं लोकं विषष्ठं नाकं रोहियमिति ब्रह्मा रथचक्रं सर्पति, सविद्यप्रस्त एवेनं तत् समर्पयित। श्रयो

१ संग्रान् इति ६०।

२ भवतीति गः।

प्रजापितर्वे ब्रह्मा, प्रजापितमिवैनं वजादिधप्रस्वित, नाकस्थी-जिल्लें वाजिनां सन्तत्वे । वाजिसामाभिगायित, वाजिमान् भवित । वाजो वे स्वर्गी लोकः, स्वर्गमेव तं लोकं रोहित । विश्वोः ग्रिपिविष्टवतीषु ब्रह्टुत्तमं भवित, स्वर्गमेव तं लोकं रूट्टा ब्रप्तस्य विष्टपमितकामत्वितकामित ॥ ८॥

यथाती यसीर्यामाः, प्रजापतिर्वे यत् प्रजा यस्जत, ता वै तां ता यस्जत। ताः स्ट्राः पराच्य एवासन्नीपार्वतन्तः। ता एकेन स्त्रीमेनोपारुह्वात्। ता यत्यरिच्यन्त, ता हाम्यान्ताः सर्वेः। तस्मात् सर्वस्तोमः, ता एकेन पृष्ठेनोपारुह्वात्। ता अत्यरिच्यन्त, ता हाभ्यां ताः सर्वेः, तस्मात् सर्वस्तृष्टः। ता अतिरिक्तोक्थे वार-वन्तीयेनावारयन्, तस्मादेषोतिरिक्तोक्थवान् भवति। तस्माहार-वन्तीयं ता यदासा यच्छत्, अतो वा असीर्यामाः। अथो प्रजावाप्रित्याहः, प्रजानां यमन इतोहेंवैतदुक्थ्रप्(१), ता विहः प्रजा यायरस्ति है हैतेन यजते, स एषोष्टापृष्ठो भवति, तद्यथान्यस्मिन् यत्ते विश्वजितः पृष्ठमन् सञ्चरं भवति, कथमेतदेवमविति। पितेष यज्ञानां तद्यथा स्थिति संवर्थयुर्पि विहिषाणाः, एवमेवै-तच्छे छिनी वर्थयात्रमनस्थान् त्रंथाय चमन्ते॥ ८॥

तद्यवैवादोन्ह उक्षानामानियं प्रथमं भवति, एवनवैतद्वा-प्यान्नेयं प्रथमं भवति । ऐन्द्रे वाव तत्रोत्तरे ऐन्द्रे वा एते ऐन्द्रावेष्णवमक्कावाकस्योक्षं भवति । चतुराह्यावान्यतिरिक्तोक्-थानि भवन्ति, चतुष्टया वै पणवः, श्रथो चतुष्यादः पणवः, पण्ना-माप्ते । त एते स्तोतियानुरूपास्तृचा श्रद्धवैशस्याः । प्रतिष्ठा वा

१ इतिहैवैतदुक्तमिति ट॰, भा॰ च। दती हैवैतदुक्तमिति रू॰।

यर्षचे:, प्रतिष्ठित्या एव। यथैतेषाभैवाध्विनानां स्कानां हे हे समाहावभैकेकमहरहः गंसति, यध्विनौ वें देवानां भिषजी, तसादाध्विनानि स्कानि ग्रप्सिन्त, तद्धिभ्यां प्रदर्हिदं भिष्ण्यति। श्वितवत्यः परिधानीया भवन्ति, यत्र हतस्तत्-प्रजा यगनायन्तीः पिवासन्तीः संत्रहा स्थिता यासन्, ता दीना एताभिर्यथाचेत्रं पाययाच्वतार तपयाच्वतार, यथी इयं वें चेत्रं पृथिवी, यस्यामदीनायामन्ततः प्रतिष्ठास्थामहा इति। त्रिष्ठभी याच्या भवन्ति, यत्र(१) हतस्तत्प्रजा यगनायन्तीः पिवासन्तीः संत्रहा स्थिता बन्न् वुः, ता हैवेना एताभिर्यथीकसं व्यवसाययाच्वनार, तसादेता याच्या भवन्ति ॥१०॥

श्रातोनैकाहिकं खःस्तोितयमयस्तितियस्यानुरूपं कुर्विन्ता, प्रातःसवनेहीनमेव तलान्तन्त्वहीनस्य सन्तत्वे। तद्यथा ह वा एकाहस्तृत एवमहोनः स्तुतः (१), तद्ययैकाहस्य सतस्य स्वनािन सन्तिष्ठमानािन यन्ति, एवमहीनस्य सतस्याहािन सन्तिष्ठ-मानािन यन्ति। तद्यखःस्तोित्तयमयस्तोित्त्रयस्यानुरूपं कुर्विन्ति, प्रातः सवनेहरेव तद्क्रो रूपं कुर्वन्ति। श्रपरेणैव तदन्हापरम-हरस्यारमन्ते (१), तत्त्रथा न माध्यन्दिने सवने। श्रीवेष्टिष्ठािन तािन तस्तिवेवावस्थितािन भवन्ति। एतेनैव विधिना ढतीय-सवने न खःस्तोित्त्रयमयस्तोित्रयस्यानुरूपं कुर्वन्ति॥११॥

१ य ७ इति ट०।

२ एकाचसुतमहोनः स्तृत इति घ॰। एकाचसुत एवमहीनसुत इति घ॰। एकाचसुत एवमहीनसुत इति ग॰, ट॰ च।

१ अधरभाने इति ट॰।

श्रवात श्रारभणीया एव, ऋजुनीती नी वक्ण इति मैता-वक्षस्य। मिनो नयतु विद्वानिति, प्रणेता वा एव होनकाणां, यस्त्रीतवक्षः, तस्त्रादेवा प्रणेतिर्मती(१) भवति, इन्ह्रं वो विस्वतस्य-रोति ब्राह्मणाच्छंसिनः। हवामहे जनेभ्य इति, इन्ह्रंभवैतया-इरहर्निव्ह्रंबन्ते, न हैवैषां विह्रवेन्य इन्ह्रं हक्त्ते। यनैवं विद्वान् ब्राह्मणाच्छंस्रेतामहरहः गंसित। यत् सोम श्रासतेनर इल्ल्क्षा-वाक्षस्त्र। इन्ह्राम्नी श्रजोहवुरितीन्द्राम्नी एवैतयाहरहर्निव्ह-यन्ते, न हैवैषां विह्रवेऽन्य इन्ह्राम्नी हक्त्ते। यत्रैवं विद्वानच्छा-वाकस्रोतामहरहः गंसित, ता वा एताः स्वर्गस्य लोकस्य नावः सन्तारस्यः। स्वर्गमवैताभिर्लोकमनुसञ्चरन्ति॥१२॥

त्रवातः परिधानीया एव, ते स्वाम देव वर्षेति, मैनावरणस्य। द्रषां स्वसीमहीति(१), त्रयं वे लोक द्रषमित्यसी वे लोकः स्वरितः, स्वभाववेनी तो लोकाचारभते। व्यन्ततरिक्तमितरिदिति ब्राह्मणा- क्षंसिनी विद्वत्वं(१)। स्वर्गमेवैताभिकोंकं विद्वणोति। मदे सी- मस्य रोचनेन्द्रो यदभिनद्मलमिति, सिषासवी ह वा एते यहीचितः, तस्मादेषा बलवती भवति। उद्गा चाजदङ्गिरोभ्य चाविष्कृण्यन् गुहासतीः। चार्वाचं नृतुदे बलमिति, सिनमेतिभ्य एतयावर्ष्ये। द्रन्द्रेण रोचनादियो दृढानि दृहितानि च। स्थिराणि न पराणुद् द्रित, स्वर्गमेवैतयाहरहर्लोकमवर्थे। चाहं सरस्वतीवतीरित्यच्छा- द्राह्मस्य। द्रन्द्राग्न्योरवोद्यण इति, एतद वा दृन्द्राग्न्योः प्रियन्थामः,

१ प्रकेविसतीति इः। प्रकेटर्मतीति चः।

२ द्वंच खधीमदीतीति च॰। द्वंच खधीमदीति च॰।

रु ब्यविष्टस्विमिति च॰। विवत्स्विमिति इ॰।

}

यहागिति, प्रियेणैवेनो तहाना समर्हयति । प्रियेणैव धाना सस्-ध्यते, य एवं वेद ॥ १३ ॥

उभयो(१) होत्रवाणां परिधानीया भवन्ति, अहीनपरिधानीया सै-काहिन्यस्य^(१), तत एकाहिकीभिरेव मैनावर्णः परिद्धाति, ते नासाल्लोकात्र प्रचवते। प्राहिनौकौभिरक्कावाकः खर्गस्य लोक-स्यास्य, उभयीभिन्नीच्चणाच्छंसी। एवमसाव्भी व्यन्वारभमाण एतीमच लोकममुच । अयोऽहीनचैकाहच, अयोसंवसरचानि-ष्टीमञ्ज, त्रथो मैत्रावर्णञ्चाच्छावाकञ्च, एवमसावुभी व्यन्तारभ-भाग एति। त्रय तत एकाहिकीभिरेव हतीयसवने होतकाः परिद्धाति, तेनास्रांक्षोकात्र प्रचवते। त्राहिनीकीभिरच्छा-वाकः स्वर्गस्य लोकस्य समध्ये। कामं तदोता ग्रंबेत्, यददीनकाः पूर्वेद्यः शंसेयुः । यहे होता तडोचकाः, प्राणी वै हीता, प्रकानि होत्रकाः, समानी वा त्रयं प्राणीङ्गान्यनुसञ्चरन्ति। तस्रात् तत् कामं होता ग्रएंसेत्, यदीव्रकाः पूर्वेद्युः ग्रंसेयुः । यद्दे हीता तदी-तका, जाला वे होता अङ्गानि होतका, समानी वा इमेङ्गा-नामन्ताः, तस्मात् तत् कामं हीता शंबेत्। यदीव्रकाः पूर्वेद्यः संशियुः, यदे होता तदोवनाः, स्तान्तेहीता परिद्धाति, त्रय समान्य एव होत्रकाणां परिधानीया भवन्ति॥१४॥

यः खः स्तोतियमद्यस्तीनियस्यानुरूपं कुर्वन्ति, प्रातःसवने-हीनमेव तलान्तन्तन्ति, भहीनस्य सन्तत्वै। त एते होत्रकाः प्रातःसवने। षडहस्तीनियं यस्त्या माध्यन्दिनेहीनस्तानि गंस-

१ उभय इति ग॰, च॰, भा॰, ट॰ च।

५ एका दिनस्थेति ए०।

न्ति,(१) सस्रो यातु मधवां ऋजीघीति। सत्यवान् मैनावक्की चस्मा इदु प्रतवसे तुरायेति ब्राह्मणाच्छंसी। शासद्वक्षिर्दुहितु-र्नियगादित्यच्छावाकः। तदाष्टुः, कस्मादच्छावाको बक्किवदैतत् स्त्रमुभयत गंसति, स पराचु चैवाह सर्वाचु चेति । वीर्थ्यमान् बा एव बहु चः, यहच्छावाकः। वहति ह वै बह्ने हुरः, यास यु च्यते। तसादच्छावाको वक्रिवदेतत् स्क्रमुभयत ग्रंसति, स पराचु चैवाह सर्वाचु चेति। तानि पश्च खहःस मस्राते। चतु-विंगेऽभिजिति विषुवति विषाजिति महावते तान्येतान्यहीन-स्कानीत्याचचते। न होषु किञ्चन होयते, पराञ्चि इ वा एतान्यहान्यभ्यावत्तीिन भवन्ति । तसादेतान्येतेष्वहःसु प्रस्यन्ते । यदेतानि यंसन्ति, तत् सर्गस्य स्रोकस्य रूपं। यदेवैतानि गंसति, इन्ह्रमेवैतैनिव्हीयन्ते, यथ ऋषभं वासिताये ते वैदेवाय ऋषयवाबुवन्, समानेन यज्ञए सएतन्वामहा इति। तदेः तद्यज्ञस्य समानमपर्यत्। समानां प्रगाथां समानी प्रतिपदः समानानि सुतानि । योकःसारी वा इन्ही यत वा इन्हः पूर्वः गक्कित। गक्कि खेव तनापरं यक्तस्यैव सेन्द्रतायै॥१५॥

द्रखयर्वे वे दोत्तरगोपयबाद्धाणस्य पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः ॥५॥

श्रय षष्ठप्रपाठकः।

श्रीम्। तान्वा एतान् सम्पातान् विश्वामितः प्रथममञ्चत्,

९ शंसतीति ग॰, भा० ड० च।

एवा लामिन्द्र विचन्नत यन इन्द्रो जुजुषे यच वष्टि नयामहाम-वधन् कस्य होत्रिति। तान् विश्वामित्रेण दृष्टान् वामदेवी अस्-जत। सहे रचाचने(१) विखामिनी यान वाहं सम्पातानदर्श (१), स्तान्वामदेवो ग्रस्जत। कानि लं हि स्तानि सम्पातां-स्ततप्रतिमान स्जेयमिति। स एतानि सुन्नानि सम्पातां स्तत्प्रतिमाननस्जतः सद्यो ह जाती द्वषभः कनीन उद् बच्चा-खैरतश्रवस्थाभित्र (१) वदीध्या मनीषामिति विखामितः। इन्द्रः पूर्भिदातिरदासमर्केर्य एक इडव्यचर्षणीनां यस्तिग्मशृङ्गो व्यवभी न भीम इति वसिष्ठः। इमामृषुप्रसृतिं सातयेधा इच्छन्ति ता सोम्यासः सखायः गासदिहर्द्रहितुर्नस्यङ्गादिति(") भरहाजः। एतेर्वे सम्पातेरेत ऋषय इमान लोकान सम-तदासमपतन्, तमात् सम्पाताः, तत् सम्पातानां सम्पातलं। ततो वा एतां स्त्रीन सम्पातान मैत्रावरूणो विष-र्थासमेकैकमहरहः शंसति. एवा त्वामिन्द्र विज्ञत्वेति प्रथमे-हिन, यत्र इन्द्रो जुजुषे यत्र वष्टोति दितोये, कथामहामहधत् कस्य होत्रिति हतीये। नीनेव सम्पातान ब्राह्मणाक्कणसौ विपर्यासमेकेकमहरहः गंसति, इन्द्रः पूर्भिदातिरहासमकेरिति प्रथमेहनि, य एक इडव्ययर्षणीनामिति हिताये. यस्तिग्ममूङ्गी व्यभो न भीम इति खतीये। बोनेव सन्पातानच्छावाकी

१ सहेचा धने दति त०, क॰ च।

२ सम्पातानदश्चिति च॰।

२ त्रवणाभितष्टे **रति ट॰ च। अवक्रा**भिनष्टे रति रू॰।

४ नत्राङ्गादिति म॰, च०, क॰, ट॰ च।

ť

विपर्धासमेकेकमहरहः ग्रंसित, मामूष्प्रश्रितं सातयेधा इति
प्रथमहिन, इच्छित्त ला सोम्यासः सखाय इति हितीये, ग्रासहिन्दु हितुर्द्र स्थङ्गादिति (१) छतोये। तानि वा एतानि नव त्रीणि
चाहरहः ग्रंस्यानि। तानि हाद्य भवन्ति। हाद्य ह वे मासाः
संवसरः, संवसरः प्रजापितः, प्रजापितर्यक्षः, तत् संवसरं प्रजापतिं यक्तमान्नोति। तिस्मन् संवसरे प्रजापतो यन्ने महरहः
प्रतितिष्ठन्तो यन्ति, प्रतितिष्ठन्ते। इदं सर्वमनुप्रतितिष्ठति। प्रतितिष्ठति प्रजया प्रथमः, य एवं वेद। तान्यन्तरेणावापमावपरन्, अन्यूखा (१) विराजयतुर्वे हिन, वेपदीय पङ्क्तीः पश्चमे,
पाक्षेपी वष्टेष यान्यन्यानि महान्तोत्राख्यष्टर्षान्यावपरन्॥१॥

को अद्य नर्थो देवकाम इति मैं तावर्णः । वनेन वा यो देन्यधायि चाकविति बाद्धाणाच्छं सी । आयाद्धवीक्ष्णवन्धरेष्ट इत्यच्छा-वाकः । एतानि वा आवपनानि, एतेरेवावपने हैं वास ऋषयस स्वगं लोकमायन् । तथेवेतव्यक्तमाना एतेरेवावपनेः स्वगं लोकं यन्ति । सद्यो इ जातो हषभः कनीन इति मैचावर्णः पुरस्तात् सम्पातानामहरहः गंसति । तदेतत् स्क्रां, स्वगमितेन स्क्रोन देवास ऋषयस स्वगं लोकमायन् । तथेवेतव्यक्तमाना एतेनेव स्क्रोन स्वगं लोकं यन्ति । तहषभवत् पद्ममद्भवति पद्मनामास्ये । तत्पद्मभं वभित, अवं वे पक्तिः, अवाद्यस्थाव-रूधे (१), अरिष्टेनंः पथिभिः पारयन्तिति स्वगताया एवेतदहरहः

१ नप्ताक्यदिति ग॰, च॰, र॰, ८० च।

२ चावपेरव्यं चा इति भार। चावपेरम् चा इति इर्। चावपेरव्यं चा इति टर्।

र अवस्त्रीत इति इ०।

शंसति। उदु ब्रह्मार्खेरतत्रवस्येति ब्राह्मणाच्छ एसी। ब्रह्मणु देतत् स्तां, सम्बनितन स्तीन देवाय ऋषयय स्वर्ग लोक-मायन् । तथैवैतदाजमाना एतेनैव स्त्रेन स्वगं स्रोकं यन्ति । तदु वै षडचें, षड्वा ऋतवः, ऋतूनामास्यै । तदुपरिष्टात् सम्पाता-नामहरहः गंसति। अभितष्टे वदीधया मनीषामित्यच्यावाकी अइरहः गंसति। अभिवदति तत्ये रूपमभिप्रियाणि मर्छय-त्पराणीति, यान्येव पराख्यहानि, तानि प्रियाणि, तान्येव तद-भिममुं यन्ती यन्यभ्यारभमाणाः। परोवा चस्माक्षीकात्(१) खर्गा लोकः, खर्गमेव तं लोकमभिग्रयन्ति। कवीं ऋच्छामि(^१) सन्द्री सुमेधा इति, ये इ वा अनेन पूर्वे प्रौतास्ते वै कवयः, तान्यमेव तद्भ्यभिवद्ति । यदु वै द्यार्च, द्य वै प्राणाः, प्राणाः नेव तदाप्रोति प्राणानां सन्तत्ये। यदु वै प्रदर्भ, दय वै पुरुषे प्राणाः, दश खर्गा लाकाः, प्राणांचैव तत् खर्गांच लाकानाप्राति । प्राणेषु चैवैतत् खर्गेषु च स्नोकेषु प्रतितिष्ठन्ता यन्ति। यदु वै दमर्चं, दमाचरा विराष्ट्र, इयं वै विराष्ट्र, इयं वै खर्गस्य स्रोकस्य प्रतिष्ठा, तदेतदस्यां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति । सक्रदिन्द्रं निरा-इते, नेन्द्राद्रूपात्र प्रचयते, तदुपरिष्टात् सम्पातानामहरहः ग्रंसति॥२॥

कस्तमिन्द्र ता वसुं कवियो प्रतसीनां कदूकन्वस्थातं (१)

१ चनांश्लोका इति इ॰, भा॰ च।

२ रिक्शमीति इ०। दक्शमीति भा०।

१ कदून्वरस्याचनमिति गं॰। कदून्वरस्याञ्चनमिति भा॰, ट॰ च। कदून्वारस्था-जनमिति रू०।

इति कदन्तः प्रगाया ग्रहरहः गंसति। एकी वै प्रजापितः, प्रजापतिराष्ट्रे । यदेव कहनाः, तत् सर्गस्य लोकस्य रूपं । यहेक नहन्त, अथा अने वे कं, अथा अनस्मावर ध्ये। यहेव(१)कहनाः, अथा संखं वे कें, अथा सखस्यावरुध्ये। यहेंव(१) कहनाः, अधाहरहर्वी एते, यान्तास्यहीनस्तास्यपयुष्काना यन्ति, तानि कडकि: प्रगायै: प्रमयन्ति। तान्येभ्यः ग्रान्तानिकं भवन्ति(र), तान्यताञ कान्तानि खर्ग लाकमभिवहन्ति। निष्टभः सूतः प्रतिपदः श्रेंबेयुः, ता है के पुरस्तात् प्रगाधानी श्रंसन्ति, धाया इति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यात्। चनं वै होता, विशे होना-र्यसिनः, चत्रस्थैव तिहत्रं प्रत्यामिनीङ्ग्युः। पावमानस्य(⁸) सन्बिष्ट्रभी मा इमा(") स्ताः प्रतिपद इत्येवं विद्यात्, यथा वैं समुद्रं प्रबरेयुः, एवं हैवैते प्रप्रवयन्ति(ये संवत्सरं हादगार्ह वीपासनी, तद्यवा सैरावती नावं पारकामाः समारोहियः, एवं हैवैतास्तिष्ट्भः सर्गनामाः समारोहन्ति। नं इ वां एतच्छन्दो गमयिला स्वर्ग लोकसुपावत्तन्ते(°)। मंहितास्यो नदाव्हयीत, समानं हि छन्दः, त्रयोऽन्ये धाया

१ यदेवेति च०, इ० च।

२ यदेवेति च॰, ट॰ च।

र भवतीति ट०।

४ पावमस्थेति च॰, भा॰ च।

५ वा इसा इति क्०, ट० च।

६ प्रष्तवंते च॰, भ॰, ८० च। प्रष्त्रवते इति ग॰।

० जीकमुपावर्तत इति ग॰, इ॰ च।

करवाणीति। यहेनाः ग्रंसन्ति(१), तत् खर्गस्य लोकस्य रूपं। यद्वेतेनाः ग्रंसन्ति(१), इन्द्रमेवेतैनिह्नयन्ते, यथ ऋषभं(१) वासि-तायै॥ १॥

अपेन्द्र प्राची मघवविभिन्नानिति, मैनावरणः पुरस्तात् सम्पान्तानामहरहः ग्रंसित । अपापाचो अभिभूते नृद्धापोदीचो अप श्रा धराच उरी यथा तव ग्रंभन् मदेनिति, अभयस्य रूपमभयमिव द्यान्धिक्केति, ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्मीति, ब्राह्मणाक्कं स्थेतामहरहः ग्रंसित । युत्तवतीं युत्त दवाह्महीनी-हीनस्य रूपमुरु नो स्रोक्षमनुनेषीति, अकावाको अहरहः ग्रंसित । अनुनेषीत्येत दवाह्महीनोऽन्हीनस्य रूपं नेषीति सनायणरूपं । श्रोक्षःसारी हैवैषामिन्द्रो भवति, यथा गीः प्रज्ञातं गोष्ठं, यथा ऋषभं(४) वासितायाः, एवं हैवैषामिन्द्रो यज्ञमागक्किन्त्रि। । न गूनं यथाहीनस्य(६) परिद्धात् । चित्रयो ह राष्ट्राह्मावते, यो हैव परी भवति, तमिश्रवहयति॥४॥

अवातोशीनस युक्तिस विमुक्तिय व्यन्तरिचमितरिद्यहीनं युङ्की। एविदिम्हमिति विमुद्धित। नूनं सात इत्यहीनं युङ्की। नूष्ट्त इति विमुद्धित। एष ह वा अहीनं तन्तुमहित, स्पनं स्रोक्तद्धिति विमुक्ति। एष ह वा अहीनं तन्तुमहित, स्पनं स्रोक्तद्धिविम्हिताः।

१, २, ग्रंसतीति ट॰।

२ यथाऋषभिति गं०।

^४ यथऋषभंभिति ग॰, च॰, भा० च।

५ यज्ञमात्रच्छनीति ग०।

६ व ग्रानं यथाचीनस्थेति रू०।

तद्यत् प्रथमेहिन चतुर्विंग एकाहिकीिं परिद्ध्युः, प्रथम एवा-हिन यद्यं संस्थापयेयुर्नाहीनकर्म कुर्युः। यद्य यद्हीनः परि-धानीयाभिः परिद्ध्युः, तद्या युक्तो विमुच्यमाना उत्कत्वेत, एवं यजमाना उत्कत्वे रन्, नाही तक्रमें कुर्युः। यद्य यदुभयीभिः परिद्ध्युः, तद्यया दोर्बाच उपविमाकं याच्याः, ताहक् तत् समानीभिः परिद्ध्युः। तदाहुः, एक्षया हाभ्यां वा स्तोम-मतिगंचेत्, दीर्घारस्थानि भवन्ति, यत्र बद्यीभिः स्तोमोति-यस्ति, यथो चित्रन्देवेभ्योऽनाद्यं सम्ययस्त्रामीति, अपरिमिताभि-कत्तरयोः सवन्योः। अपरिमिती व सर्गो लोकः, सर्गस्य स्वीकस्य समस्ये। तद्यया अभिहेषते पिपासते चित्रं प्रयहित्, ताहक् तत् समानीभिः परिद्ध्यः। सन्तती हेवेषामारस्थी विस्नस्तो यत्रा भवति, सन्ततस्या वषट् क्रत्यं सन्तत्ये सन्धीयते प्रजया पश्वभिः, य एवं वेद ॥ ५॥

भवत्यस्यैव प्रत्यक् भवत्यस्या प्राक्(९), तस्माद् दुः। अङ्गानि वाव होताः, तानि वा एकैकं, तस्मादेकोक्षाः। तं यदेकैकमङ्गं ब्तिभेवति, तस्राद दिस्ताः। तदाद्यः, यद दुान्यो होतेंक-स्त एकोक्षा होता दिस्ताः, कषं तत् समं भवति, यदेव दिरे-बत्याभियेजन्ति, प्रथो यद् दिस्ता होना इति ब्र्यात्, तदाहुः, य दिनिष्टीम एवं सित यज्ञे हे होतुरुक्ये जतिरिचेते, कथं तती ष्ट्रीचा न व्यवच्छियन्त इति। यदेव दिदेवत्याभिर्यजन्ति, श्रयो यद हिस्ता होता इति ब्रुयात्, तदाहुः, यदग्निष्टोम एव सति यज्ञे सर्वा देवताः सर्वाणि इन्हांस्थाप्याययन्ति, ज्ञष्य कतमन छन्दसायातयामान्युक्षानि प्रणयन्ति, कया देवतयेति। गायत्रेण छन्दसास्त्रिना देवतयेति ब्रूयात्। देवान् इ यत्तं तन्याना चसुर-रचांस्यभिचेरिरे यन्नपर्वणि, यन्नमेषां हिनषामस्तृतीयसवनं प्रति ढतीयसवने च यज्ञस्विरिष्टी विलिष्टः प्रतनुमेषां यज्ञं चनिष्याम इति। ते वर्षं दिचयतोऽयोजयम्, मध्यतो हहस्रतिमुत्तरती विषां। तेऽ ब्रवन्, एवाँकाः स्रः, नेद्मुत्सहामहिति, स्तुनी द्वितीयो येनेदं सह व्ययवामहा इति। तानिन्द्रोबवीत्, सर्वे महितीया खेति। ते सर्वे इन्द्रं हितीयाः, तस्मादैन्द्रावाक्ष-मैन्द्रावाईस्रत्यमैन्द्रावैषावमनुशस्यते। हितीयवन्तो ह वा एतेन खा भवन्ति, दितीयवन्ती मन्यते, य एवं वेद ॥ ६॥

आक्नेयीषु मैत्रावकणस्थीक्यं प्रणयन्ति, वीर्थं वा अक्निः, वीर्थे चैवास्में तत् प्रणयन्ति । ऐन्द्राबाकणमनुशस्यते, वीर्थं वा इन्द्रः, चत्रं वक्कः, प्रशव उक्षानि, वीर्ये चैव तत् चत्रेण

१ प्राक्त इति ग०, च०, ठ० च।

चोभयतः पश्न परिग्टह्याति स्थित्या अनपन्नास्य । ऐन्ह्रीच ब्राह्मणाच्छं सिन उक्बं प्रणयन्ति, वौर्यं बा इन्द्रः वीर्थ्येणैबास्में तत् प्रणयन्ति । ऐन्द्रावार्हस्यत्मनुष्यते, वीर्यं वा इन्द्रः, ब्रह्म वह-स्पतिः, प्रमव जनवानि, बीर्व्येणैव तद्वस्ताणा चेरभयतः षश्चन परिग्रह्माति स्थित्या अनपकान्यै। एन्द्रीप्वच्छाबाकस्थीकर्य प्रणयन्ति, बीर्यं वा इन्द्रः, वीर्य्येणवासे तत् प्रणयन्ति । वैणावमनुशस्यते, वोर्स्यं वा इन्द्रः, यज्ञो विणाः, पशव उक्षानि, वीर्यो णैव तदान्नेन चासभवतः पशून परिग्टह्य चनिन्तनः प्रतिष्ठा-तसाद चित्रया भूयिष्ठं हि पशुनामीयते याधिष्ठाता प्रदाता, यस्मे प्रता वेदा अवरुदाः, तान्येतान्यैन्द्राणि। जाम-तानि गंसन्ति, अथा एते रैवसेन्द्रं खतीयसवनमेतेर्जागतं सवनं. धराणि ह वा चस्यैतान्युक्थानि भवन्ति, यन्नाभानेदिष्टी वालखिल्यो हषाकपिरेव या मक्त्, तस्नात् तानि साईमेवी-पेयुः, सार्वमिदं रेतः सितं सस्दं, एकथा प्रजनयामिति। ये इ बा एतानि नानूपेयुः, यथा रेतः सिक्तं विलुम्पेत कुमारं वा जातमङ्ग्यो विभजेत्तादृक्तत्। तस्मात्तानि सार्दमेवीपेयुः। सार्धमिटं रेतः सितं समुद्रमेकधा प्रजनयामिति। शिल्पानि शंसति, यदेवशिल्पानि, एतेषां वै शिल्पानामनुक्तति हि शिल्पमधि-इस्ती बंसी वासी हिरखमखतरी रथियणं, शिलां हास्य(^१) समिधगम्यते । य एवं वेद यदेव शिल्पानि शंसति. तत् खर्गस्य लोकस्य कर्षः। यद्देव शिल्पानि, श्राससंस्कृतिर्वे शिल्पान्यासानमिवास्य तत् संस्कुर्वेन्ति ॥ ७ ॥

१ रथग्रिल्पं दास्येति च॰।

नाभानेदिष्टं गंसति, रेतो वै नाभानेदिष्टः । रेत एवास्य तत कलप्यति । तद्वेतोमित्रं भवति, स्मया रेतः सम्बन्मानी निषि-च्चदिति(१),रेतसः सम्रध्या एव । तं नाराग्रं संगंसित(१),प्रजा वै नरः, वाक् शंसः, प्रजासु तद्दाचं द्धाति। तस्मादिमाः प्रजा **अदन्यो जायन्ते। तं हैके पुरस्तात् प्रगावानां शंसन्ति, पुर-**स्तादायतना वागिति वदग्ते, उपरिष्टादेने । उपरिष्टादायतना वागिति वदन्तो मध्य एव ग्रंसेत्, मध्यायतना वा इयं वाग्, उप-रिष्टानेदीयसीव तं होता रेतोसूतं गस्वा मैनावरुणाय सस्प्रय-च्छति। एतस्य त्वं प्राणान् कल्पयति, बालखिल्याः ग्रंसन्ति(ह), प्राणा वै बालखिल्याः, प्राणानेवास्य तत् कल्ययति । ताविद्वताः(ध) शंसति. विह्नता(") वै प्राणाः प्राणेनापानी अपानेन व्यानः। स पच्छः प्रथमे स्तो विहरति, अर्दे प्रो दितीये, ऋक् प्रस्ततीये। स यत् प्रथमे सुक्ते विहरति, वाचं चैव तसानय विहरति। यद् दितीये चनुष्ठैव, तच्छीतं च विचरति। यन्तरीये प्राणं चैव, तदाबानं च विहरति। तदुपाप्ती विहरेत्, कामः, अन्ये तु वै प्रगायाः कल्पयन्तेति(^६) मर्भः समेव विच्चरेत् । तथा वै प्रगायाः कल्पयन्ते(°)। यदेवातिमर्शं, तत् खर्गस्य लोकस्य रूपं। यदे-

१ चतिषिचतीति ग०। विषिचदिनौति ट०।

२ नाराग्रं ग्रंसित इति च॰, ट॰। नाराग्रं ग्रंसिन भा॰।

६ शंसतीति च॰, भ०, उ॰ च।

४. ५ विक्रता इति ग॰। विज्ञता इति च॰।

६ ने तुर्वे प्रगायाः कल्पयने इति इ०। ने तुर्वे प्रगायाः कल्पने इति क०।

० करूपको इति च०।

वातिमर्भ, त्राका वै वहती, प्राणाः सतीवहती, स वहती-मगंसीत्। स त्राबाय सतीवहतीं(१), ते प्राणा त्रय वहती-मय सतोव्रहतीं, तदात्मानं प्राणैः परिवृद्धविति(१)। यद्देवाति-मर्थः, आत्मा वै वहती, प्रजाः सतोवहती, स वहतीमशंसीत्। स जालाय सतोहहतीं, ते प्रजा जय हहतीमय सतोहहतीं, तदात्मानं प्रजया परिष्ठदन्निति। यद्वेवातिमभं(र), श्रात्मा वै वृहती, प्रावः सतीवृहती, स वृहतीमग्रंसीत्। स श्रासाव सतीवहतीं, ते प्रावीय वहतीं, अय सतीवहतीं, तदासानं पश्चिम: परिवृद्धविति। तस्य मैनावरुण: प्राणान् कल्पयित्वा ब्राम्मणाच्छंसिने सम्पयच्छति। एतस्य त्वं प्रजनयेति, सुक्रीत्तिं शंसति, देवशोनिर्वे सुकोर्त्तिः, तद्यन्तियायां देवयोन्यां यजमानं प्रजनयेति । व्रवाकिपं गंसति, श्रात्मा वै व्रवाकिपः, श्रात्मान-मेवास्य तत् कल्पयति । तन्यू एख (8) इति, अतं वै न्यू एख: (4), अवाद्यमेवासी तत् सम्पयक्कति, यथा कुमाराय जाताय स्तनं। स पाङ्को भवति, पाङ्को छ्ययं पुरुषः पञ्चधा विहितः, लोमानि लगस्थिमजामस्तिष्कं। स यावानेव पुरुषस्तावनं यजमानं संस्कृत्याच्छावाकाय सम्प्रयच्छित। एतस्य त्वं प्रतिष्ठां कल्पयः द्रत्येव या मरुतं श्रश्मिति, प्रतिष्ठा वा एव, या मरुत् प्रतिष्ठाया

१ दृद्धतीति इ०।

२ परिष्ठणत्रे तीति इ०।

र यद्वे वाश्यमें मेवेति कं।

४ तन्युङ्खमिति **ए**०।

५ न्युङ्ख इति ट॰।

एवेनमन्ततः प्रतिष्ठापयति । याज्यया यजति, अतः वै याज्या, अत्राद्यमेवासे तत् प्रयक्कृति ॥ ८ ॥

तानि वा एतानि सङ्चरणानीत्याचचते, यनाभानेदिष्टी बालखिख:। द्वषाकपिरेव या मकत्तानि सन्द वा ग्रंमित् सन्द वा न ग्रंमेत्। यदेषामन्तरीयात्(१) तद्यजमानस्यान्तरीयात्। यदि नाभानेदिष्टं रेतोस्यान्तरीयात्,यदि बालखिल्याः प्राणानस्यान्तरी-यात्, यदि द्वषाकपिमालानमस्यान्तरीयात्, यदेव या(^र) मक्तं, प्रतिष्ठा वा एव या मरुत्, प्रतिष्ठाया एवैनन्त्र श्रुवावयेत्। दैव्यास मनुषास तानि सह वा गंसेत्, सह वा न गंसेत् सह ब्डिल(र) याखितरा स्युविधि जितो होता स दी चा च को (8), एतेषां वा एषां शिल्पानां विम्बजिति सांवलारिको हे होतुरुक्**ये माध्यन्दिनम**भि-प्रचवेते। इन्ताइमिक्समेव या मर्तं ग्रस्ययानीति, तद तथा तद तथा गस्यमाने गोस्न त्राजगाम। ग्राम्ययाच्चक्रे। होवाच, होतः कथा ते(") गस्तं विचक्रं प्रवत इति, किं ह्यभूय-दिखेव या मरुदयमुत्तरतः ग्रस्यत इति । स होवाच, इन्हो वै माध्यन्दिनः, कथेन्द्रं माध्यन्दिनान्यनौकसौति, नेन्द्रं माध्यन्दि-नान्यनीषामिति(। स होवाच, क्रन्टिस्वरम् माध्यन्दिनं,

१ य एषामन्ततीयादिति ट०।

२ यद्येव या दति इ०, ट० च।

२ ब्डिस इति च॰।

४ सन्दीचात्रको इति ग०, च०, भ० च।

५ स होवाच तमः कथा ते इति इ०।

६ माध्यन्दिनान्यनिषामौतीति भ०। माध्यन्दिनान्यनीकसीतिमितीति इ०। माध्यन्दिनान्यनीयामीतीति ट०।

सातिजागतं वाति, जागतं वा स उ मारुती मेवं(१) संख्छेति। स होवाच. अरमाच्छावाकेन्यवास्त्रिवन्यासनमीषे । स होवाच. इन्द्रमेष विश्वांन्यङ्गानि(१) शंसति, अय तं होत्रूपरिष्टाद्रीद्रिया भाया, या पुरस्ताकारतस्य सक्तस्याप्यस्यभा इति(^१)। तद्येति। तदप्येति हैं तथैव गस्तते, यथा षष्ठे पृष्ट्याहिन(8)। कल्पत एव(1) यन्नः, जल्पते यजमानस्य प्रजापतिः, जयमवाशस्त एव नाभाने-दिष्टी भवति । अब बालखिल्याः गंसित, रेतो वा अग्रेय प्राणा एवं ब्राह्मणाच्छंस्यमस्त एव नाभानेदिष्टो भवति । अय व्रवा-कपिं गंसति, रेतो वा अग्रेयाला, कथमत यजमानस्य प्रजापतिः, कथं प्राणा अवरुदा भवन्तीति। यजमानं वा एतेन सर्वेण यज्ञक्रतुना संस्कृविन्ति, स यथा गर्भी योन्यामन्तरेवसन्धवक्केते, न ह वै सक्तदेवा( ) अग्रे सर्व सम्भवति, एकैकं वाङ्ग सम्भवति। सर्वाणि चेलामानेहिन क्रियेरन्, कल्पयत एव यज्ञः, कल्पते यजमानस्य प्रजापतिः। अय हैव एव या मर्तं होता शंसेत्, तस्त्रास्य प्रतिष्ठा, तस्या एवैनमन्ततः प्रतिष्ठापयति प्रतिष्ठापग्रति ॥ ८ ॥

१ मारतो इमेवेति च०। मारतो मेवामिति ट०।

२ विष्णु व्यक्गानि इति उ०।

२ स्क्रस्थापिस्थभा इति भा॰। स्क्रस्थायसभा इतीति र॰।

४ पृष्टे पृष्ठााइनीति ग॰। षष्ठे षष्ठाादानि इति इ॰। षष्ठे पृष्ठादनि इति द०। षष्ठे पृष्ठादनि दित द०। षष्ठे पृष्ठादानीति च॰।

पु कल्पयत एवेति काः। कल्पयत एव यज्ञः कल्पयते इति ट०।

६ सद्यद्देवा इति भा०, ट० च०।

देवचेत्रं वै षष्ठमन्हः। देवचेत्रं वा एत ग्रागच्छन्ति, ये षष्ठम-हरागच्छिका। न वै देवा अन्योन्यस्य छहे वसन्ति, नर्त्तु ऋती ग्टें वसतीत्या हुः,तद्यथायथम् विज ऋतुयाजान् यजन्यसम्प्रदायम्, तद्यदृत् कल्पयति, यथायथं जनिता। तदाद्यः, नर्त्तप्रैषी प्रेष्येयुन-र्त्तु प्रैषो वषट् कुर्युः, वाखा ऋतुप्रेषा(१), आप्यायते वै वाक् षष्ठ-चनीति। यहतुप्रैषी प्रेष्ययुः, यहतुप्रैषीर्वषट् कुर्युः, वाचमेव तदाप्तां यान्तास्त्रवतीं वहरावणीसक्क्षेयुः, अचुताबज्ञस्य चवेरन्, यज्ञान् प्राणान् प्रजायाः पश्चभ्यो जिल्लायेयुः, तस्माहम्मेभ्य एव प्रेषितव्य-मृग्मेभ्योधिवषट्कालां। तम वाचमाप्तां गान्तामृक्तवतीं वहरा-वणीसक्कृन्ति, नाचुतादान्तस्य चवेरन्, यन्नान् प्राणान् प्रजायाः, पश्चभ्यो जिल्लायन्ति । पारुक्केपीरुपद्धति, द्वयोः सवनयोः पुर-स्तात् प्रस्थितयाच्यानां। रीहितं वै नामैतच्छन्दः, यत् पारुच्छेपं। एतेन इ वा इन्द्रः सप्त स्वर्गा स्नोकानारो इत्। त्रारो इन्ति सप्त-स्वर्गा स्नोकात्, य एवं वेद। तदा हुः, यत्प चपद एव पच्चमस्यान् ही रूपं, षट्पदात् षष्ठस्य, भ्रयं कस्मात् सप्तपदात् षष्ठेहिन ग्रस्थन्त दति । षड्भिरेव पदैः षष्ठमहरहर्वाप्नुवन्ति, विच्छिये वै तदहः, यत् सप्तमं। तदेव सप्तमेन पदेनाभ्यारु वसन्ति, सन्तत्वैस्त्रा हैरव्यवक्किनेयन्ति, य एवं विद्वांस उपयन्ति ॥१०॥

देवासुरा वा एषु लोकेषु समयतन्त । ते देवा षष्ठेनान्हा एभ्यो लोकेभ्योऽसुरान् पराणुदन्त । तेषां यान्यन्तर्हस्तानि(१)

१ ऋतुं प्रेष आप्यायते इति कः। ऋतुप्रेष आप्यायते इति ग०।

२ यान्यनाच्सानीति चः।

व मुन्यासन्, तानादायन् (१) समुद्रं प्रारूप्यन्त । तेषां वै देवा (१) अनुहायैतेनैव क्तृन्दसा अन्तर्हस्तानि वसुन्याददत । तदेवैतत पदं, पुनःपदं। स वां कुण श्राक्षश्वनायादिवती वसु(१) दत्ते, निरेवैनमेभ्यः सर्वेभ्यो लोकभ्यो तुरते, य एवं वेद । द्यौर्वे देवताः षष्ठमञ्चर्वहति, वयस्त्रिंगस्तोमी रैवतं सामाति च्छन्द-रुक्टो(४) यथादैवतमनेन(४) यथास्तोमं यथासाम यथाकृन्टः सम्बोति, य एवं वेद । यहै समानोदक, तत् षष्ठस्यान्हो रूपं। यद्येव प्रथममहः, तदुत्तममहः, तदेवैतत् पदं। पुनर्यत् षष्ठं, यदम्बवद्यद्रववद्यत् पुनराहत्तं, यत् पुनर्निहत्तं, यदमारूपं, यदसी लोकीभ्यदितः, यदाभानेदिष्टं, यत् प्राक्क्येयं, यदाराणंसं, यद् हैपदा, यत् सप्तपदा, यत् क्ततं, यद्दैवतं, तत्तृतीयस्यान्ही रूपं। एतानि वै षष्ठस्थान्ही रूपाणि इन्दसामु इ षष्ठेनान्-हातानां रसी निनेजत्, तं प्रजापतिरुदानए नाराग्रप्रसा गायन्या रैभ्या निष्टभा पारिचित्या जगत्या गाथया अनुष्टभा एतानि वै क्रन्टांसि षष्ठे इनि ग्रस्तानि भवन्ति त्रयातयामानि, क्रन्दसामेव तत् सरसतया अयातयामतायै। सरसानि हास्य कृन्टांसि षष्ठे हिन ग्रस्तानि भवन्ति, सरसै: कृन्दोभिरिष्टं भवति, सरसै: इन्होभिये जंतनते. य एवं वेद ॥ ११॥

१ तान्यादायानिति च०।

२ देवाः षष्ठे इति ए०।

३ वसूद्रति भाः।

४ सामानि इन्द्रश्रद्भद इति भाः । सामानि इन्होतिइन्द इति उ०।

५ यथादैवनमेतेनेति ए० ।

अब यद हैपदी स्तोतियानिक पौ भवतः, इमा नु कं भुवनासी-षधामिति। दिपादै पुरुषः, दिप्रतिष्ठः(१) पुरुषः, पुरुषो वै यन्नः, तसाद हैपदी स्तोनियानुरूपी भवतः। त्रथ सुकीर्त्तं प्रश्सित, अपेन्द्र प्राचो मघवबामित्रानिति । देवयोनिर्वे सुकौर्त्तः, स य एवमेतां देवयोन्यां सुकीर्त्तं वेदकीर्त्तं प्रतिष्ठापयति, भूतानां कोर्त्तिमान खर्गे लोके प्रतितिष्ठति। प्रतितिष्ठति प्रजया पश्चभिः, य एवं वेद । अय द्वषाकपिं गंसति, विक्ति सोतोरस्क्रतेति। त्रादित्योवै हषाकपिः, तद्यत् कम्पयमानी(१) रेतो वर्षति, तस्मा-इवाकपि:, तद्द्रवाकपेर्ष्टवाकवित्वं कपिरिववे सर्वेषु लोकेषु भाति, य एवं वेद। तस्य हतीयेषु पादेषाद्यन्तयोन्धं खनिनदीं(१) करोति, अवं वैन्यूखः, वसं(8) निनर्दः, अवाद्यमेवास्मै तद् बले निद्धाति। त्रय कुन्तापं यंसति, कुर्यं ह वै नाम कुत्सितं भवति, तद्य तपति, तस्रात् कुन्तापाः, तत् कुन्तापानां कुन्तापत्वं। तप्य-न्तेसी(^४) कुयानिति तप्तकुयः खर्गे कोके प्रतितिष्ठति। प्रतितिष्ठति प्रजया पश्चभिः, य एवं वेद । तस्य चतुर्देशप्रथमा( ) भवन्ति, इदं जना उपश्रतेति । ताः प्रयाहं ग्रंसति, यथा द्वषाकपिं वार्षे रूपं हि हवानपेस्तन्यायमित्येव। अय रैभीः ग्रंगति, वचस्व रेभ-

१ द्विप्रतिष्ठेति आरः।

२ कम्पायमान इति भाः।

६ न्यं पनिमदासित **भा**ः।

४ न्युंश्यो वस्तिति **भ**ः।

५ तप्रको तसी इति ए०।

[∢] चतुई शाप्रयमा दित भाः ।

वच्चस्ति । रेभन्तो वै देवाय ऋषयय स्वर्ग लीकमायन्, तथैवैत-यजमाना रेभन्त एव खर्गं लोकं यन्ति, ताः प्रयाद्यसिखेव। श्रय पारिचिती: गंसति, राज्ञी विख्वजनीनस्थेति । संवतसरो वै परिचित्, संवत्सरो हीदं सर्वं परिचियतीति । अधी खल्बाइः, चिनवें परिचित् चिनहीं दंसवें परिचियतीति। अयो खल्बा इः, गाया एवैताः कारव्या राज्ञः परिचित इति । स नस्तद्यया कुर्यात्, यथाकुर्यात्(१), गाथा एवैतास्य ग्रस्ताभवन्ति । यद् वै गाया चम्नेरेव(^१) गायाः संवसरस्य विति ब्रूयात्, ययु वै मन्त्रो-म्नेरेव मन्त्रः संवसरस्य विति ब्रूयात्, ताः प्रग्राहमित्येव। अय कारव्याः ग्रंसितः इन्द्रः कारुमबृबुधिदिति । यदेव देवाः कल्याणं कर्म कुर्वस्तत् कारव्याभिरवापुवन्, तथैवैतत् यजमानाः। यदेव देवाः कल्याणं कर्म कुर्वन्ति, तत् कारव्याभिरवाप्नुवन्ति, ताः प्रयाच्हिमत्येव । अय दियां क्राप्तीः, पूर्वे यस्वा यः सभेयो विद्य्य इति । जनकल्या उत्तराः ग्रंसति, योनाताची चनभ्यत इति, ऋतवो वै दिशः प्रजननः, तदादि याङ्क्रप्तीः पूर्वे ग्रस्वा यः सभेयो विदय्य इति जनकत्या उत्तराः गंसति, ऋतूनेव तत् कत्ययति, ऋतुषु प्रतिष्ठापयति । प्रतिष्ठन्तीरिदं सर्वमनुप्रतिष्ठति(^६)। प्रतितिष्ठति प्रजया पश्चभिः, य एवं वेद । ता अर्धर्चधः गंसति, प्रतिष्ठित्या एव । अथेन्द्रगायाः गंसति,

१ समेदालदाया कुर्यादिति इ०।

२ चिनिरेवेति चः।

२ प्रतितिष्ठांका इति इ०।

यदिन्होदो दायराज्ञ इति । इन्द्रगाथाभिर्ह वै देवा असुराना-ज्ञायायैनानन्यायन्, तथैवैतत् यजमाना इन्द्रगाथाभिरेवाप्रियं भावव्यमागायाथैनमतियन्ति, तामर्षर्चमः मंसति, प्रतिष्ठित्या एव॥१२॥

श्रवेतयप्रलापं शंसित, एता श्रवा श्राप्तवन्त इति । ऐतशी ह मुनिर्धेत्रस्यायुर्द्दर्भ । स ह प्रवानुवाच, प्रवत्ता यत्तस्यायुर्भिन्द्रस्यंद्भिलिपिषामि मा मा व्रष्तं (१) मन्यध्वमिति । तथिति तद्भिललाप । तस्य ह इत्यम्निरेतशायनी ज्येष्ठः प्रवोभिदुद्दत्य मुखमिप जयाह, ब्रुवं, व्रप्तो नः पितेति । स होवाच, धिक् व्वा जाल्यापरस्य पापिष्ठान्ते प्रजाङ्गरिष्यामौति । यो मे मुखं प्रायट्टिष्यो यदि जाल्य मे मुखं प्रायहीष्यः (१), श्रतायुषं यामकरिष्यं सहस्त्रायुषं पुरुषमिति । तस्त्राद्भयग्नय ऐत्रशायना श्राजानियाः सन्तः पापिष्ठामन्येषां विलद्धतः (१) पितायच्यं ताः स्त्रेन प्रजापितना स्वया देवतया । यदैत्रशः प्रलापः, तत् स्वर्गस्य लोकस्य रूपं । यद्वेतयः प्रलापः, यातयामा वा चितिः, ऐतशैतशः प्रलापो यातयामा मे यत्रः सद्चिति मे यत्रोसदिति । तं वा ऐतशैतशः प्रलापं शंसित, पदावग्राहन्तासामुत्तमेन पदेन प्रणोति, यया निविदः । अष्य प्रवल्हिकाः पूर्वश्रस्त्वा विततौ किरणो द्वाविति प्रतिराधानुत्तराः शंसित, भुगित्यभिगत इति प्रवल्हिकाभिन्तराधानुत्तराः शंसित, भुगित्यभिगत इति प्रवल्हिकाभिन

१ द्वप्तिनि एः।

२ मुखं न प्रापदीषो यदि जासने मुखं न प्रापदीष दति ट०।

१ बिखलत इति कः। बिखदत इति ३०। बिखद्धत इति ग०।

र्षं देवा असुराणां रसाम्यवहद्यः। तद्यथाभिर्श्वं देवा असुराणां रसां प्रवहद्यः, तस्मात् प्रवल्हिकाः, तत् प्रवल्हिकानां प्रवल्हिकाः कालम्। ता वै प्रतिराधः प्रत्यरार्भुवन्। तद्यत् प्रतिराधः प्रत्यरा- 'भूवन्, तस्मात् प्रतिराधाः, तत् प्रतिराधानां प्रतिराधलं। प्रवल्हिकाभिरेव दिषतां भाळव्याणां रसां प्रवल्हिकास्ता वै प्रतिराधः प्रतिराभुवन्ति, ताः प्रयाष्टमित्येव। अधाजिज्ञासेन्धाः (१) ग्रंसति, दिष्टे प्रागपागुद्गधरागिति। आजिज्ञासेन्धाभिर्धं वै देवा असुरानाज्ञाय अधैनानन्धायन्, तधैवैतद्यज्ञमाना अजिज्ञासेन्धा- भिरेवाप्रियं भाळव्यमागायाधैनमतियन्ति। ता अर्द्वेगः ग्रंसति, प्रतिष्ठित्या एव। अधातिवादं ग्रंसति, वी ३ मे देवा अक्रंसतित। वी त्रीक्तं प्रतिहत्या एव। अधातिवादं ग्रंसति, एकस्ता वै चीस्तां वै विरेभं (१) ग्रंसति, विरेभैः (४) श्रंसति, एकस्ता वै चीस्तां वै विरेभं (१) ग्रंसति, विरेभैः (४) श्रंसति, प्रकृषो वहतीति। तामर्द- चीशः ग्रंसति, प्रतिष्ठित्या एव॥ १३॥

श्रवादित्या साङ्गरसी स शंसति, श्रादित्या ह जिरतरिङ्गरीभ्यो-दिख्या मनय जिति। तहेवनी व्यक्तित्या च चते (प)। श्रादित्या स ह वा श्राङ्गिरस स स्वर्णे सो के दस्य धेन्त, वयं पूर्वे स्वरेष्या मो वयं पूर्वे इति। ते हाङ्गिरसः खःसत्यां दृहशः। ते हाम्निरमूतः, परे ह्यादित्येभ्यः

१ जिन्याचेन्या रति कः।

२ एकंच इति ग०।

२ विरेममिति **च**ा।

४ विरेमेरिति **च**ः।

५ देवनीत्यमित्या**चच**ते इति कः।

ष्वः सत्यां प्रबृहीति । त्रथादित्या त्रयसत्यान्ददृशः, तेहानिरमूतुः, यदास्यासानं तेषां नस्वं होतासीदुपेमस्वामिति। ग्निरवाच, अधादित्याः अधासुलामीचन्ते, कं वी हीतारम-वोचन्, वाह्वयन्ते (१) युषार्कं वयमिति। ते (१) हाक्तिरसञ्जाधुः (१), मा लं गमो नु वयमिति। नेति हामिन्वाच, अनिन्या वै माह्वयन्ते किल्विषं हि तद्योनिन्यस्य इवत्र इति। तसादतिदूरमत्तल्य-मिति, यजमानस्य हवमिया देवाः। किल्विषं हि तद्योनिन्यस्य तान् हादित्यानङ्गिरसी वाजवाञ्चक्रः, तेभ्वी हीमां पृथिवीं दिचणां निन्युः, तं ह न प्रतिजग्रहः। सा हीयं, निवृत्ती-भयतः शोर्ष्णा (")दिचिणाः ग्रचाविद्याः शोचमाना व्यचरन् कुपिताः, मा नः प्रतिग्रहीषुरिति। तस्मा एता निरदीर्यन्ते("), य एते प्रतरा अधिगम्यन्ते । तस्मान्तिहत्तद्विणां नोपाकुर्यात् (१) नैनां प्रसजेनेहिचिणां प्रसण्जानीति। तस्राद्य एवास्य समानजना भावयः सादृण्डयः, तसा एनां दद्यात्। तनः पराची(°) दिचणा विद्यणित, दिषति भारत्येन्ततः ग्रुचं प्रतिष्ठापयति। योऽसी तपति स वै शंसति, आदित्या च जरितरिक्वरीभ्यो दिच-

१ स्रोतारमवाचम्बास्यमेति रू०।

३ ले **इति च**ा।

१ चक्रधुरिति भा०।

४ सायं निष्टत्तीभयतःशीर्था द्रति च॰ ट॰, च।

एतानि निरदीर्थन इति च॰ । एता विनिरदीर्थन इति इ० ।

६ निष्टतद्विणां न्योपाकुर्यामिति चः।

० बराचे इति भव। प्राची इति च॰।

णामनयन तां इ जरितः प्रत्यायितित, न हीमां पृष्ठिवीं प्रत्यायं-स्ताम ह जरितः प्रत्यायिवति, प्रतिहितेषु मार्यस्तां ह जरि-तर्नः प्रत्यग्रभ्वविति, न हीमा पृथिवी प्रत्यग्रभ्यांस्तामु ह जरितनीः प्रत्यसभ्णविति, प्रस्चादित्यमस्भगन् न हाने-तरसन विचेतनानीति। एष इ वा अनुहां विचेता, योऽसी तपति। स वै शंसति, यज्ञानेतरसं न प्ररोगवाम इति। एष इ वै यन्नस्य पुरोगवी, यहचिणा यथार्चामः स्नस्तमितिरेतदनीत्येष एवेष्यर उन्नेता। उत खेत श्राग्रुप ला उतोपद्याभिर्य्यविष्ठः(१)। उतेमाश्रमा नः(र) पिपर्तीत्येष एव खेत एव शिषुपत्येष(र) उती-पद्याभिर्यविष्ठः(१) उतेमाश्रमानं पिपत्तीति, श्रादित्या बद्रा वस-वस्ते नृतः(^४)इदं राधः प्रतिग्टभ्**षौ**च्चङ्किरः । **इदं रा**धो विभुः प्रभु-रिदं राधो बहत्ष्रयुः। देवा ददलासुरन्तहो सस्तु सुचैतनं। युषाए अस्त दिवे दिवे प्रत्येव ग्रभायतेति(")। तदादादित्या-याङ्किरसीय गंसति, खर्गताया एवैतदहरहः गंसति, यथा निविदोध भूतेच्छन्द: शंसति, लिमन्द्र शर्म रिणेतीमे(^६) वै लोका भूतेच्छ म्होसुरान् इ वै देवा अत्रं सेचिरे। भूतेन भूतेन जिघांसन्तस्तितीर्षमाणास्तानिमे देवाः सर्वेभ्यो भूतेभ्योच्छादयन् ।

१,४ उतोपद्याभियंविष्ट रति चः।

२ साग्रुसानसिति च० ट०, च।

३ क्रिक्सपतीत भाः।

ध नुत्त इति च॰ ।

५ ग्रमायत्येति च०।

इ.श्मे ऋणेतीति च०)

तदादेतानिमे देवाः सर्वेभ्या भूतेभ्याऽच्छादयन्, तस्नाङ्गतेच्छन्दस्त-ङ्गतेच्छन्दां भूतेच्छन्दलं । छादयन्ति ह वापरिममे लोकाः सर्वेभ्यो भूतेभ्या निरम्नन् । सर्वेभ्या भूतेभ्यच्छन्दते, य एवं वेद ॥ १४॥

त्रधाह नस्थाः गंसित, यदस्या श्रंह भेद्या द्रखाह, न स्थादाइदं सवें प्रजातमाह, न स्थादा एतद्धिप्रजायतेस्थैव सवस्थास्थै
प्रजात्ये। ता वे षट् ग्रंसेत्, षड्वा ऋतवः, ऋतवः पितरः, पितरः
प्रजापितः, प्रजापितराह, न स्थात् तादृशं ग्रंसेदिति। ग्राभ्यस्य
वचः, द्रशाचरा विराह, वैराजो यद्यः, तङ्गभी उपजीवितः।
श्रीवें विराह, यशोन्नाद्यं, श्रियमेव तिदराजं यशस्यनाद्ये प्रतिष्ठापयित। प्रतिष्ठन्तीरिदं सर्वमन् प्रतितिष्ठति। प्रतितिष्ठति
प्रजया पश्रीभः, य एवं वेद। तिस्तः ग्रंसेदिति वास्थः। निव्वदे रेतः सिक्तं सम्भवत्याण्डमत्यं जरायुस्तिष्ठत् प्रत्ययं, माता
पिता यज्ञायते, तत् ढतीयं, श्रभूतोद्यमेवैतत्, यचतुर्थीं शंसेत्।
सर्वा एव षोड्ग ग्रंसेदिति हैके। कामाता वे रेतः(१) सिच्चित,
रेतसः सिक्ताः प्रजाः प्रजायन्ते, प्रजानां प्रजननाय। प्रजावान्
प्रजनियश्रभवित, प्रजात्ये प्रजायते प्रजया पश्रीभः, य एवं
वेदः ॥१५॥

श्रथ दाधिकी शंसित, दिधिकाव्यी श्रकारिषमिति(१)। तत-उत्तराः पावमानीः शंसित, सुतासी मधुमत्तमा इति । श्रवं वै दिधिका, पवित्रं पावमान्यः, तदु है के पावमानीभिरेव पूर्वे शस्वा तत उत्तरा दाधिकी शंसित । इयं वागवाद्या, यः पवत इति

१ विरेत इति भा०।

२ खकार्षमितीति भ० ट०, च।

वदन्तस्तदु तथा न कुर्यात्, उपनम्यति इ वागन्ननायती । दाधिक्रीमेव पूर्वं गस्वा तत उत्तराः पावमानीः गंसति। तद्यहाधिकीं गंसति, इयं वागास, नस्यां वाचमवादीत्, तद्देव-पवित्रे सेव वाचं पुनीते। स वा अनुष्टुप्(१) भवति। वाग्वा अनु-ष्टुप्, तत् खेनैव छन्दसां वाचं पुनीते । तामईचैशः(१) शंसति, प्रतिष्ठित्या एव । अय पावमानीः ग्रंसति, पवित्रं वै पावमान्यः. द्र्यं वागाच्च नस्यां वाचमवादीत्, तत्यावमानीभिरेव वाचं पुनीते। ताः सर्वा त्रनुषुभो भवन्ति, वाग्वा त्रनुष्ट्रप्, तत्स्विनैव इन्दसां वाचं पुनौते। ता अर्डचेंगः गंसति, प्रतिष्ठित्या एव अव दृष्ती श्रंग्रमतीमतिष्ठदिति। एतं त्वरमैन्द्रावाईस्यत्यं सूत्रं ग्रंसति। त्रय हैतदुब्छं, तद्यदेतं ह्यमैन्द्रावाईस्वयमन्यं ह्यमैन्द्राजागतं गंसति, सवनधारणमिदं गुलाइ इति वदन्तस्तदु तथा कुर्यात्। त्रिष्ट्भायतना वा इयं वाक् एषां होत्रकाणां, यदै-न्द्रावार्ड साला हतीयसवने । तदारेतं हचमैन्द्रावार्डसालामन्त्रं हचमैन्द्राजागतं शंसति, ख एवैनं तदायतने प्रौणाति, खयो-र्दे देवतयोः कामं नित्यमेव परिद्ध्यात्, कामं ढटचस्रोत्तमया। तदाहुः, संग्रंसेत् षष्ठेहिन न संग्रंसेत्, क्यमन्येष्वहःसु संग्रंसित कथमत्र न संगंसतीति। श्रथो खल्बाहुः, नैव संगंसेत्, स्वर्गी वे लोकाः, षष्ठमहरसमा ये वै खर्गा लोकः कि बहै खर्गे लोके ग्रमय-तीति। तसान संगंसति। यदेव न संगंसति, तत् स्वर्गस्य लोकस्य रूपं। यहेवैनाः संगंसति, यन्नाभानेदिष्टे बालस्त्रित्यो

१ सावा चात्रष्म इति च॰।

र ता चर्दर्चम इति काः।

हवाकिपरेव या मक्त्। एतानि वा अत्रोक्षानि भवन्ति।
तक्षात्र संगंसित। ऐन्द्रो हवाकिपः सर्वाणि छन्दांस्थैतगः प्रलाप
उपाप्तो यदैन्द्रावार्डस्थला ढतीयसवने, तद्यदेतं ढचमैन्द्रावार्डस्थलं स्कं गंसित, ऐन्द्रावार्डस्थला परिधानीया विश्रो अदेवीरभ्याचरन्तीरिति। अपरजना इ वै विश्रो अदेवीः, न ह्यस्थापरजनं भयं भवति, शान्ताः प्रजाः क्षृष्ताः सहन्ते, यत्रैवंविदं
गंसित यत्रैवंविदं गंसतीति ब्राह्मणम्॥१६॥

द्रत्यवर्ववेदीत्तरगीपयबाद्धाणस्य षष्ठः प्रपाठकः

समाप्तः ॥ ६ ॥

समाप्तद्यायं ग्रन्थः॥